

Wollman, Frank

K obrození u Slovanů

In: Wollman, Frank. *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*.
Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, pp. 55-206

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118941>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. K OBROZENÍ U SLOVANŮ

1. K pojetí jazykově literárního obrození

Pojetí jazykově literárního obrození, které se chápalo většinou hlavně ze stanoviska Slovanů a monarchie rakouské, tedy Čechů, Slováků, Slovinců; Charvátů, části Srbů a Poláků, je možné, a jak se ukazuje, také prospěšné uvést ve vztah k vývoji východních Slovanů a ovšem i Poláků jako celku, Srbů, Bulharů i Makedonců. Vliv ruské a polské slovesné kultury na vývoj ostatních menších národností byl značný. Už to je spojující pouto mezi nimi, zejména za obrození.

V představě obrození, jak se ustálila zejména v české literární vědě, rozumí se především určitá vývojově nutná a prospěšná změna, navazující na starší vývoj jazykový a literární; v tom smyslu mluví se také o obrodících, obroděčství apod. Ruský termín *vozroždenije* jen formově a etymologicky je tomu blízký; Rusové jím však označují renesanci západoevropskou. Termín „obrození“ u Čechů vyvinul se a také se vžil pro rozlišení od termínu *renesance*, který nepřekládáme a ponecháváme pro označení známé kulturní epochy, kterou prochází evropské lidstvo od středověku k novověku. Vzdali jsme se pro naše a pro slovanské obrození starších termínů „probuzení“, „vzkříšení“ apod., protože se „smrt zdánlivá“ nebo „smrtelný spánek“ ukázaly jako představy neodpovídající historické skutečnosti. Lid, nositel všech hodnot hmotných a kulturních, byl stále živý a tvořil svou lidovou kulturu. Z toho vycházíme. Trvá však stále jistá terminologická promiskuita. Prelog má hned v nadpisu svého dokumentárního díla *Slavenska renesansa 1780—1848* (Zagreb 1924) termín „*renesance*“ ve smyslu českého „obrození“. Jinak je běžný u Charvátů, Srbů i Slovinců termín „*preporod*“ ve smyslu českého obrození; bulharské „*vážraždane*“ je časově ještě neurčitější. Právě se objevila bibliografie obrozené literatury bulharské, která zaujímá léta 1806—1878.¹⁾

Potřeba jazykové a literární obrody, obnovy hlásí se už dříve u slovanských národností v monarchii rakouské; jejich vedoucí třídy, feudální a nastupující buržoasní, pokud jsou, vyrovnávají se s německou a maďarskou feuda-

¹⁾ *Bălgarska vâzroždenska knižnina. Analitičen repertoar na bălgarskite knigi i periodični izdanija 1806—1878.* Săstăvil Dr. Maňo Stojanov pod red. na prof. Aleks. K. Burmov, Sofija, 1957.

litou a buržoasií, ale přesto dochází k takovým jazykově literárním tužbám, jaké jsme už viděli v humanisticko-barokních a mesianistických projevech slovanství. Slovanský národ, slovanský jazyk, ilyrský národ a ilyrský jazyk jsou zděděné představy a výrazy; někdy dostávají aktuální zabarvení a význam. Ale teprve se skutečným nástupem buržoasie a třídního boje s feudalismem ujasňují se tyto představy a výrazy zděděné z minulosti, někdy už dost davné, a dostávají také nový obsah.

Souvislosti jazykové a literární jsou patrnější v mosaice společenských vztahů za rozkladu feudalismu a za vznikání buržoasních národů slovanských, hlásících se o svá práva jazyková už z prostých potřeb života a třídního boje. Za buržoasií, která už v přelomu XVIII. a XIX. století se rozmnožuje z lidových vrstev, tlačí se na slunce lid. Lidové masy v třicátých letech u Slovanů rozhodují už svou vahou v oblasti jazyka spisovného a literatur národních. Lidová tvorba slovesná uplatňuje se plně v literaturách národních: aktivní účast lidové slovesnosti v procesu vytváření národní literatury může se stát měřítkem skutečného znárodnění literatury.²⁾ Ústní tvorba slovanského lidu pokládá se za společný majetek všech Slovanů. Tak toto zlidovění literatury souvisí bezprostředně s vědomím příbuznosti slovanské a s prastarým citem sounáležitosti v samých slovanských masách. V lidu slovanském bylo toto vědomí posilováno záhy bojem proti společnému třídnímu nepříteli, který pravidelně byl také nepřítelem národním. S nástupem buržoasie sílí vliv lidový v literatuře a tím také už mezislovanské pouto.

Dá se to objasnit názorným příkladem. Nebudeme tolik vážit nějakou tu frázi o svobodě v buržoasní básničce z počátku XIX. století, když si připomeneme velké rolnické povstání v severovýchodních Čechách r. 1775; oddíly povstalců měly prapory s nápisy „Svoboda nebo smrt“. Sedm tisíc čítající zástup, bohužel ne dost organizovaný selským „guberniem“ a selským generálem, chtěl táhnout na Prahu; přesto po nezdaru v březnu r. 1775 se povstání rozšířilo v létě na Moravě. A byla řada takových povstání v slovanském lidu před Francouzskou revolucí. Dokazuje se spojitost českopolských povstání, dokonce i spojení s povstáním Pugačovovým. Příznačné je pro tu dobu to, že i v českých rolnických masách se rozšířil propagační klam, že povstání vede „nějaký ruský princ“; tedy víra v dobrého cara, císaře. Zde je jeden, a to lidový kořen mezislovanského cítění. Maloburžoasie slovanská má v prvním svém vzestupu četné spoje s lidem. Ale i na platformě buržoasní ožívá, vytváří se mezislovanské spojení lidového odporu. Slabá buržoasie nových slovanských národů ocitá se záhy v zápase s buržoasií vedoucích národů v mnohonárodnost-

²⁾ Srov. F. Wollman, Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů, *Slavia* XXV (1956), 555–584; zde uvedena i jiná literatura.

ních státech, v monarchii rakouské, v carském Rusku i v Turecku. V Rakousku vzniká boj slovanských buržoasií s feudalitou a buržoasií německou a maďarskou. Přírozeným následkem toho je, že buržoasie slovanských národů hledají oporu jedna u druhé, že se spojují nebo aspoň hledí spojit a vytvořit společnou frontu proti nepříteli. Slovanská ideologie, jak ji přineslo v její humanisticko-barokní formě XVIII. století, musí se měnit podle nových společenských podmínek ve „vzájemnost“ slovanskou. Především je tu otázka „slovanského národa“, „slovanského jazyka“. Objektivní podmínky vedou ke zrodu jednotlivých slovanských národů. Ale přece ještě Šafařík, velmi citlivý k rozdílu národním, nadepisuje své dílo „Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“, a to r. 1826. Je tu obsažena celá problematika doby: zrod slovanských národů a hned jejich potřeba sdružit se v silný celek, to, co už básnicky zvěstovala Kollárova „Slávy dcera“; tedy skutečně už jakýsi „nationalismus“ slovanský.³⁾ Spojuje se tu dědictví minulosti s novými potřebami a s jejich vyjádřením ideologickým. Zůstává ještě mnoho z výzbroje a nástrojů humanisticko-barokního slavismu: je to nutno překonat, přetvořit, aktualizovat.

Je už známé a není třeba zde zdůvodňovat, proč se slovesná tvorba lidová nutně uplatňuje v literatuře slovanských národností za jejich vzestupu v buržoasní národy. To souvisí, jak bylo už naznačeno, s objektivními podmínkami hospodářskými a politicko-sociálními, přímo s národně a sociálně osvoboditelským zápasem.⁴⁾ U Slovanů má vstup lidové tvorby do literatury daleko větší význam než u západních národů proto, že u některých slovanských národů je to přímo lidový jazyk a slovesnost, které zaujmou místo spisovných jazyků a literatur, a že u jiných, jako u Rusů, Poláků a Čechů, má umělecký jazyk lidové tvorby přímý vliv na dotvoření spisovného jazyka.

Národně a sociálně osvoboditelský zápas užívá lidové tvorby slovesné slovanského lidu, ve které už jsou mezislovanské složky. Je to tedy především ústní lidová tvorba, která vede k pojetí jazykově literárního obrození a dává základ, kde se mohou najít podobné nebo shodné rysy.

Ve významové stránce (ideologické a emocionální) výtvorů slovesné lidové tvorby najdou se ty složky společného zápasu proti útisku a vykořisťování, které jsou podstatou tvořícího se slovanského myšlení.

Představa obrození jazykově literárního vznikla nejdříve u Slovanů v Rakousku proto, že zde jednak bylo několik národnostních skupin pod feudálním jařmem Habsburků a šlechty německé a maďarské, jednak že politicko-sociální vývoj postupoval zde rychleji a přímočařeji než v mnohonárodnostním státu ruském nebo polsko-litevském (dokud tento nebyl rozdělen a neuplynul v stát

³⁾ Srov. Mirosław Frančić, Rzut oka na ideologię słowiańska, Pamiętnik słow. 2 (1951), 3.

⁴⁾ Srov. Frank Wollman, Lidová slovesnost v jazykové lit. obrození Slovanů, l. c. 559 n.

rakouský, ruský a pruský). U Slovanů v turecké porobě se představa obrození spojuje jednak s osvobozovacími boji, jednak s vnitřním kulturním vývojem. Zde více než u jiných Slovanů zasáhne omezení procesu obrození jazykově literárními složkami do značné volnosti představy obrození.

Pojetím jazykově literárního obrození vytváří se pojem nutný pro vysledování tradice literární a literárního dědictví. Protože však chápeme literární dílo a literaturu jako svéráznou ideologii, jako poznání v obrazově jazykových formách, zkoumáme především jeho oblast významovou, t. j. ideologickou a emocionální. Její souvislost s vývojem společenských struktur je nabíledni. Z toho stanoviska přistupujeme i k našemu užšímu problému, k slovanství jako součásti významové oblasti kulturního vývoje Slovanů za jazykově literárního obrození.

Proces vzniku buržoasních národů, mezi tím i slovanských, za rozkladu feudalismu a za vzniku kapitalistických vztahů děje se na novém základě sociálně-ekonomickém. „Obrozovat“ se může jazyk literární, literatura a ústní slovesnost (folklor), pokud se z její tradice může čerpat pro nacionální kulturu, která je výrazem nových hospodářských vztahů, nové společenské struktury. Tak např. u Čechů a Slováků společenství jazyka a kultury bylo při všech měnlivých osudech hodnotami, s kterými dlužno počítat při vzniku novodobých národů buržoasních. Česká literatura, potlačená v Česku (tj. v Čechách, na Moravě a ve Slezsku) má svou českou nebo československou odnož na Slovensku v době nejkrutějšího útlaku od poloviny XVII. do poloviny XVIII. století.

Ale to neznámá, že by česká literatura v Česku vůbec nežila. Vytváří se katolická literatura, ale žije i stará evangelická literatura a má velký revoluční význam za různých četných povstání. Stačí jen připomenout povstání rolníků na Opočensku r. 1732, které kromě požadavků třídních, ryze sociálních má také požadavek náboženské svobody a svobodného užívání evangelických, tak zvaných kacířských knih českých.⁵⁾ Těmi „kacířskými“ knihami pohraniční české kraje byly stále udržovány při povědomí bývalých svobod náboženských exulanty a potomky exulantů v Sasku a v Prusku. Stávalo se to ovšem součástí revolučního třídního odporu lidu proti německé nebo zněmčené šlechtě a německé byrokracii.

Ale podobné poměry daly by se zjistit i na Slovensku, na Slovinsku, v Charvátsku a Slavonii — s tím rozdílem, že vykořisťující vrstvou byla zde i šlechta maďarského původu kromě šlechty charvátského a německého původu. Jazykově literární poměry byly ovšem u Charvátů a Srbů složitější. O tom později.

⁵⁾ Srov. Istorija Českoslovakií. Tom I. Pod redakcijej G. E. Sančuka i P. N. Tretjakova. Izv. AN SSSR Moskva 1956, s. 281.

Zde je třeba si připomenout krátce věc, která souvisí přímo s úkolem, který sledujeme, totiž slovanství jako ústřední složku problematiky obrozené.

Souvislost tzv. slovanské ideje, slovanství a vědomí národního za vznikání národa s jazykem a s jeho literární normou, zachycenou v gramatice, nebylo by třeba zvlášť vykládat a bylo by jen možno ukázat na to, co bylo nedávno zdůrazněno mnohokrát o významu Dobrovského, jeho gramatiky českého jazyka a místa, které Dobrovský dává slovanským jazykům v jejich rodině.⁶⁾ Ale přesto není na škodu připomenout v souvislosti s daným úkolem: samo sepsání gramatické normy spisovného jazyka v soustavu je sociálním faktem, který váže individuální projevy obecnými zákony: tím už spojuje různé skupiny a vrstvy tvořícího se národa, stává se pojítkem lidových mas, vtahovaných postupně v kulturní praxi, která vychází také z lidové jazykové a slovesné tvorby. Někdy přímo, jako je tomu v případě Kopitarovy mluvnice slovinské z roku 1808, po prvé spojuje jazyková norma roztržštěné teritorium národa. V každém případě je tedy normativní gramatika projevem národního vědomí a sjednocovacím prostředkem prvního řádu u vznikajícího buržoasního národa. Význam Soustavné mluvnice českého jazyka od Dobrovského (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1. vyd. 1809, 2. vyd. 1819) a jeho Základů jazyka staroslověnského (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* 1822) byl neobyčejný pro slovanské myšlení vůbec a pro jazykové sjednocování slovanských národů zvlášť; zde skutečně gramatikové nalézali vypracovaný vzor normy („formulář“ podle výroku Dobrovského), zejména na slovanském jihu.⁷⁾

Negativní stanovisko Dobrovského k „vesnickým řečem“, ať už k Bernolákové slovenštině, ať k srbštině Vuka Stefanoviće Karadžiče, jeho stranění staršímu spisovnému úzu v ruštině vyplývalo z jeho tehdy správného, jak soudí sám Belić,⁸⁾ názoru na spisovný jazyk jako na střední styl (*stylus medius*) mezi „vesnickou řečí“ a dosavadním územ spisovným. Vývoj slovanských národů a jejich potřeby změnilы všechny předpoklady. Rozrůznění slovanských národů a vznik nových spisovných jazyků je součástí historického procesu.

⁶⁾ Srov. o tom např. v mé informativní studii Josef Dobrovský a jazykově literární obrození u Slovanů, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 3 (1955), 4 (D 1), zvl. 14 n.

⁷⁾ Srov. o tom Wollman, Dobrovský, I. c. 17 n.

⁸⁾ A. Belić, Vukova borba za narodni i književni jezik, Beograd 1948, 205 n.

2. Mezihra proudů a směrů literárních

Obrození jazykově literární u Slovanů děje se v době, kdy v západoevropských kulturách a tedy i v literaturách probíhají dnes už pevněji určené, ačkoli ještě ne zcela určené proudy a směry, klasicisující osvícenství, sentimentalismus, romantismus a realismus. Jejich souvislost se změnami společenské struktury evropského lidstva v celku i v jednotlivých společenstvích státních a národních, se změnami hospodářských vztahů a se změnami procesů výrobních a hospodářských odhaluje historický materialismus. Proto ovšem bylo chybné tvrzení, které vysvětlovalo např. původ obrození u Čechů tak, jako by se jen vracely s osvícenstvím ideje, potlačené reakční protireformací a absolutismem. V známém sporu dvou českých pozitivistů Masaryka a Pekaře širší hledisko měl jistě Pekař, obzírající více politicko-sociálních i hospodářských příčin — ovšem v křivém zrcadle svého habsburského legitimismu a reakčního katolicismu. Comtovský sociolog zúžil si obraz obrodného procesu svými ideologickými brýlemi. V tom ho následoval Beneš (zejména ve svých válečných Úvahách o slovanství).

Terminologické spory o slova „proud“, „směr“ souvisí spíše s neustáleností konvenčního, smluveného významu než s nejasností podstaty věci. Všeobecně nazíráno je „proud“ představou širší než „směr“ a v tom smyslu budu ho užívat. Klasicisující osvícenství jasně je označováno z uměleckého hlediska také jako osvícenský klasicismus — méně jasně z literárního hlediska. Vedoucí je však osvícenský obsah, který v literatuře užívá klasicistických forem předchozího období, zejména XVII. století, kdy především ve Francii v období Ludvíka XIV. a tu zase zvláště ve čtvrtstoletí od r. 1660 vrcholí klasicistická tvorba dramatická Racinem a Molièrem. Byl-li klasicismus XVII. století nazýván pozitivisty lžiklasicismem (pseudoklasicismem) s určitou příhanou (pejorativně), může se tak zvat bez příhany na rozdíl od klasicisujícího osvícenství, označovaného také méně správně osvícenským klasicismem ve srovnání s klasicismem XVII. století. Nejlépe by bylo zvat klasicismus XVII. století barokním klasicismem, a to pro určité posunutí, ale také osvojení a aktualizování antických postupů na rozdíl od „čistě“ renesančních. Rozdíl mezi „proudem“ a „směrem“ by bylo snad nejlépe chápat tak, jak se na tom shodli teoretici sovětsí: pro uznání směru předpokládají cílevědomost ze strany spisovatelů i čtenářů. Tato cíle-

vědomost vychází ze stejné ideologie, volí tvárné postupy a prostředky a činí z nich soustavu, vede k dílům, zachycujícím a posilujícím potřebu života.⁹⁾ Takže úhrnem mohlo by se jako proud klasicismu označit celé období od italského humanismu a renesance počínajíc až do buržoasní francouzské revoluce. Období XV.—XVI. století vede renesanční klasicismus (renesance-humanismus), v XVII. století barokní klasicismus (pseudoklasicismus), v XVIII. století osvícenský klasicismus (klasicisující osvícenství). Tvárné postupy a prostředky přesahují přirozeně takto zhruba naznačené směry tohoto klasicismu jako celého proudu. Humanismus pokládává se za pojem širší než renesance, kterou se míní vlastní renesance italská, francouzská a španělská a její odrazy v germánských zemích, nejspíše ještě v Anglii. V slovanských literaturách renesance nevytváří ve svých ojedinělých projevech nějaký směr, mezislovansky se neprojevuje a vystačíme zde se širším pojetím humanismu, neboť i ty formově renesanční odrazy slovanské nemají v obsahu nikdy nic původního, opravdu renesančního, tedy především antické pohanství se smyslnou oslavou života, nově procítěného vzestupující buržoasní třídou. Dále je si připomenout, že už za tohoto klasicistického proudu narůstají všechny ty tvárné postupy a prostředky, které se uplatní později ve směru barokním, sentimentalistickým, romantickým a realistickým, že se dokonce už uplatňují v klasicistických soustavách, ale že nemají vedoucí místo, že nevytvářejí ještě estetickou normu.

Nedostatečným zřením ke klasicismu XVIII. století a ke směrům preromantickým, které se už rodily v jeho lůně, obrození u Slovanů se pojímalo velmi zjednodušeně, a to někdy i u slavistů, jako záležitost po výtce cizích západoevropských vlivů za romantismu; je to např. u vynikajícího bulharského literárního historika předválečného období, Bojana Peneva.¹⁰⁾ Proto obrozené zjevy se násilně celé posunovaly do romantismu, např. hned Kollár; romantismus u Slovanů jako směr kulturně literární nabýval podoby velmi neurčité, a to jak po stránce obsahu, tak i formy. Proto se také tzv. slovanská idea, projevy slovanství nebraly tak, jak vznikaly, tedy historicky, a nehledaly se jejich hospodářsko-sociální souvislosti, ale přistihovaly se ideologicky podle toho, jak byly formulovány kulturně literární „proudy“ a „směry“. K minulosti a vývoji slovanského povědomí a jeho projevů se vůbec nepřihlíželo. „Slovanství“ jako by vznikalo jen s Kollárem a s herderismem a s tím se spojuje všecko (dokonce i Dobrovský).¹¹⁾

Tento optický klam spojování „slavismu“ (někdy zvaného i „panslavismem“) s romantismem vzniká simultánností, soudobostí a druhy i promiskui-

⁹⁾ Srov. na př. L. V. Ščepilova, *Vvedenje v literaturovedenje* 1956, 269 n.

¹⁰⁾ Srov. Bojan Penev, *Istorija na novata bǎlgarska literatura*, Pod redakcijata na Boris Jocov. Tom III. *Bǎlgarska literatura prez pǎrvata polovina na XIX. vek*, Sofija 1933.

¹¹⁾ Srov. např. E. Beneš v *Úvahách o slovanství*, Londýn, bez roku, str. 26 n.

tou, smíšením západoevropských vlivů, narážejících na kulturně literární vývoj u Slovanů. Směšování literárně historické bylo důsledkem tohoto zjevu. Bude o tom řeč při objasnění sentimentalismu. Tento optický klam přenáší se i do děl naší doby tak významných, jako je doktorská disertace profesora bělehradské university Dragiši Živkoviće Počeci srpske književne kritike (1817 až 1860), jejíž velmi kladné téžisko ovšem leží jinde. Přesto je s podivem, že po velmi informativním načrtnutí západoevropského sentimentalismu a klasicismu a jejich odrazu u Srbů je tu „panslavizam“ jako kulturně slovesný jev spojen jenom s romantismem, zejména německým; do toho rámce Živković zařadil i Dobrovského vedle Kollára a Štúra, Kopitara, Vuka, Šafaříka aj.¹²⁾ Takové názory ukazují nutnost, abychom se v daném rozmezí a plánu zabývali právě tou dobou přechodu a simultánních vlivů a ukázali na samorostlé slovanské zjevy. Především třeba znovu zdůraznit, že do slovanských národních literatur, které se kromě polské a ruské vlastně znovu tvoří se vznikem národů, vstupují západoevropské vlivy literární od polovice XVIII. století více méně zároveň, pohromadě, simultánně. Vznikají z toho složité sítě vlivů nejen v celých literárních obdobích, ale už i v skupinách a dokonce i u jednotlivých literátů. Literáti zkoušejí pro potřeby vznikajících literatur to neb ono z různých směrů, jejichž odlišnost a původ politicko-sociální si v té době ani nemohou uvědomit. Neuvědomovali jsme si to ani my v dnešní době, a to velmi dlouho, např. hned při poměru osvícenského klasicismu a sentimentalismu. Vytvořením periodisačních, proudových a směrových příhrad a škatulek jistě se literárněvědný materiál stane přehledným, ale často mizí v tom dialektika vývoje, obrody i protichůdnosti zdánlivé u „směrů“ (později vytvořených abstrakcí jenom částečnou) a naopak zase shody, ale také protichůdnosti v těchto směrech samých. Takové názorové vlny, jak tomu bylo v zrodu slovanských národních literatur, přinášely ve velké směsi leccos, co se hodilo domácímu vývoji, a příslušnost toho k „směru“, „proudu“, se necítila nebo se cítila jinak. Ostatně právě v poslední době se v západní literární vědě odstraňují přehrady a dělítka mezi směry; mluví se o barokní renesanci, o romantickém charakteru barokních výtvorů, o barokní gotice nebo o gotisujícím baroku, o vzájemné podmíněnosti baroka a osvícenství a podobně.

S přeceňováním romantismu, zejména u Slovanů, souviselo nedoceňování osvícenství a klasicismu v plné jeho šíři. Příliš se zobecnila při klasicismu výtka otrockého napodobení, bezbarvého abstraktního kosmopolitismu. Ale byla tu i tvorba, která přetavila klasické dědictví za daných sociálně politických podmínek, tvorba, která by se mohla zvat se ctí nikoli lžiklasická, ale barokně

¹²⁾ Dr. Dragiša Živković, Počeci srpske književne kritike (1817—1860), Beograd 1957 (Univerzitet u Beogradu), str. 44 n.

klasická, a to ve smyslu přetvoření, osvojení klasického dědictví, jak to asi ukázal Marx na francouzské tragedii XVII. stol. Osvícenský klasicismus, plod a podpora revolučních společenských změn, užil barokně klasických forem a postupů, vypracovaných v předchozím období, s antickými společenskými asociacemi pro novodobý obsah, i když tyto postupy ho brzdí. Klasicisující osvícenství proniká však ve vlastní dědictví antiky, např. už Lessing jako o něco později Goethe a ve výtvarnictví Winckelmann. Větší změny přináší sentimentalismus, preromantický nebo poloromantický směr, který je přijímán jako kulturně literární výraz určitého období ve vývoji společenské struktury za pronikání buržoasie, kdy se už prodírají na světlo lidové masy. Sentimentalismus má už jakési vědomí třídních rozdílů, zejména uznáváním individuálních křivd, které se dějí příslušníkům buržoasie nebo pracujícího lidu, viděným často ještě klasickými skly. Jako preromantická příprava a přechod objevuje se sentimentalismus mezi klasicismem osvícenským a romantismem. Zejména pro vznik novodobých slovanských literatur má význam.¹³⁾ Sentimentalistické západoevropské vlivy navazují na to, co už raší z domácích kořenů v slovanských literaturách jako výraz měnících se hospodářsko-společenských poměrů. Sensualistická filosofie, vycházející z citu jako pramene poznání, stává se postupně východiskem sentimentalismu jako kulturně literárního směru; nestaví se už zprvu tolik do protikladu k osvícenskému racionalismu, spíše ho zprvu jen doplňuje v chápání společenských rozporů. Odtud je patrně vyvodit neobyčejný citový zájem o dějiny celých společenství a o starožitnosti, všeho toho, co tak zesílilo v romantismu a z čeho potom roste novodobá historie a archeologie. Tehdy už také vzniká zvláštní cit pro jazyk, spojující společenství jedné krve, a zájem o svéráz v lidové tvorbě slovesné a materiální. To všecko od této preromantické přípravy přijímá romantismus a zpracovává už v kvalitativně jiných podmínkách a ve vědomém protikladu k racionalistickému klasicismu.

Sentimentalismus počíná si všimnout už společenských rozdílů, ačkoli ani v nejvýznamnějších myslitelích té doby není ještě správné představy o třídních činitelích (např. ani u Rousseaua). Vztah individua a společnosti se nově řeší (zejména je to Rousseau v „Emilu“). Odtud přímý a bezprostřední vztah k národním dějinám a jazykům, k národním obyčejům a národní tvorbě. Maloburžoasie, jejímž výrazem byl Rousseau u Francouzů (a to už s vědomým zaměřením proti kořistné velkoburžoasii, nejen proti feudálům), a Herder u Němců, má přirozeně blízko k lidovým vrstvám; vždyť roste přímo z nich.

¹³⁾ Také se k sentimentalismu přihlíželo, třeba nikoli už k jako pevně zjištěnému směru, kterým sentimentalismus pro všechny literatury není ještě ani dnes. V Slovesnosti Slovanů (z r. 1928, tedy před 30 lety) uvedl jsem ve vztah k sentimentalismu sternovskému Karamzina (srov. str. 73, 75), pokusil jsem se určit a začlenit sentimentalismus jako preromantismus (str. 78, 79).

Odtud v té době splývání národnosti a lidovosti už v označování lidové tvorby. V období sentimentalismu je proti kosmopolitické latině, které je užíváno ještě zároveň s jazyky národními, zejména ve vědě, postaven literární jazyk národní společnosti. Je to zase především vahou lidových mas. I staré literární jazyky národní, jako francouzský literární jazyk, se upevňují za osvícenství a sjednocení jazykové, počaté už v období sentimentalismu, dokonává revoluční společnost. Německý jazyk literární se ustavuje v dílech Lessingových, Goethových, Schillerových, Herderových atd., tedy v tvorbě národních klasiků, která prošla sentimentalistickým obdobím tzv. „bouře a tísně“ („Sturm und Drang“) a tvořivě se zapojila do tradice světové literatury. V období sentimentalismu je konečně ve francouzské literatuře podlomeno, byť ne hned odstraněno, klasicistické dělení na trojí styl. Z toho zčásti vyšel Lomonosov ve své reformě ruského literárního jazyka. Ale tím už se ocitáme na půdě slovanských literatur a je třeba se vrátit po těchto letmých všeobecných poznámkách k vývoji a tradicím slovanské tvorby.

3. Společenské struktury a vznikání nové literárnosti

U Slovanů se ustavují národy většinou z ještě národnostně plně nerozlišených společenství; tak je tomu zejména u východních Slovanů a u jižních Slovanů; národnostně nejvíce se ustavili už Poláci, kteří ovšem v této kritické době ztrácejí státní samostatnost; Češi, kteří jsou v područí cizí nebo zněmčené šlechty a Habsburků, navazují ve svém úpadku na minulost nejen kulturní, ale i státní (Cornovův německý překlad Stránského „Res publica bohema“ je toho dokladem). Představa vlastenectví za vzniku novodobých národů jako důsledku hospodářsko-politických změn má u většiny slovanských národů v sobě slovanskou složku; jednak zde působí dědictví minulosti, všechno to, co se v nadstavbových útvech s různými tendencemi propletené jeví jako slovanovědění nebo jako povědomí slovanské a někdy i jako cit slovanské sounáležitosti, jednak působí i nové politické potřeby, tak u Poláků např. třídní spojení polskolitevské šlechty se šlechtou carského Ruska nebo u malých národů slovanských bez vlastního státního zřízení nutnost opory, naděje v jediný velký slovanský stát, Rusko. Slovanský lid za rolnických revolucí projevoval vědomí sounáležitosti a už také druhdy solidaritu. Bylo to nejen ve skupině východoslovanské, ale i západoslovanské. Také boje proti feudálům tureckým u Jihoslovanů podporují vědomí příbuznosti a sounáležitosti. Zájem o slovanskou minulost a v tom ovšem o minulost vlastní národnosti bylo něco, co se projevovalo u jednotlivých národností slovanských s různým zaměřením a s třídní protikladností čas od času velmi silně. Tento zájem měl tedy u Slovanů domácí kořeny a spojovat tento historismus v nejširším smyslu slova jen s vlivy západními, zejména se sentimentalismem a romantismem, bylo by zkreslováním historické skutečnosti a vývoje. Je ovšem přirozené, že domácí kořeny toho souvisí s obecným vývojem hospodářsko-sociálním, ale rostou z domácí půdy svérázně. Tak se tedy např. na Rusi už od druhé třetiny XVIII. století projevuje touha poznat slovanskou a ruskou historii, staroruské památky slovesné, jazyk těchto památek, tak se projevuje už zájem o lidovou tvorbu ještě před západními vlivy preromantickými a romantickými. Tyto vlivy ovšem posilují to, co už zráló na domácích kořenech; domácí vývoj osvojuje si to, co potřebuje ze Západu, např. hned formové postupy sentimentalistické.

Už z toho je patrné, že spojovat tzv. obrození u Slovanů, jehož slovanská

složka je význačná, jen s romantismem, nanejvýš s preromantismem sentimentalistickým, bylo by ochuzením obrazu tohoto obrodného hnutí, zejména v pojetí jazykově literárním, o jeho základní období, odrazový most, za racionalistického osvícenství, za osvícenského klasicismu.

Z racionalistických a osvícenských metod a postupů vycházela novodobá slavistická věda, zejména slovanská filologie, jak se to projevuje epochálně v Josefu Dobrovském, ačkoli už simultánně doráží v té době vlna sentimentalismu. Z tohoto stanoviska je bezprostředním předchůdcem Dobrovského M. V. Lomonosov. Je předchůdcem Dobrovského především jako autor normativní „Ruské gramatiky“, psané v době narození Dobrovského. Vliv tohoto díla na vývoj ruského literárního jazyka a ruské umělecké literatury je uznáván vynikajícími znalci, třeba v „různém stupni a v různých vztazích“.¹⁴⁾ Je ovšem předchůdcem Dobrovského pojetím ruského jazyka v rodině slovanských jazyků. Tím je ovšem Lomonosov pokračovatelem staré tradice, která se rozmanitě projevovala v předchozím vývoji slovanských národností, ale také už i v cizím slovanovědění; ta tradice v době racionalismu má hlavního představitel v Leibnizovi.

Rusko Petra Velikého, „stát poměščíků a kupců, na který nevolníku dřeli kůži s těla“, absolutním monarchickým principem se podobá Francii. Na rozdíl od osvíceného absolutismu v Rakousku, které pod tlakem rolnických povstání a z potřeby sil pro manufakturu je nuceno k reformám, útlak nevolnický na Rusi se zvyšoval; za Kateřiny II. vyvolával řadu buntů, až konečně i Pugačovovo povstání.

V Polsku magnaterie nedopustila vytvoření centralisované absolutní monarchie a spojovala se pro udržení privilegií proti moci královské i se sousedními monarchy, jak se to nejlépe ukázalo při dělení Polska. Vzpouza hajdamáků ohlásila v Polsku neudržitelnost dosavadního nevolnického řádu. Reformní směr pokrokový hlásí se už dříve; má různé formy, ale v podstatě to je stále boj o řád, který by spoutal magnátskou „zvířecí svobodu“ („libertas bestialis“, jak to nazval už Křižanič).

V XVIII. století, kdy se měšťanstvo a pokroková menší šlechta ocitají na jedné straně zápasu proti feudální rozdrobenosti a kdy se vykořisťovaný lid hlásí už o lidská práva povstáními, je řada reformních spisovatelů a činitelů: už Konarski, poetové a filosofové na dvoře Stanislava Augusta, celá skupina tzv. čtyřletého sněmu a jejich pokračovatelé bojují za řád, který vidí v osvícené centrální moci proti šlechtické anarchii a magnátské rozdrobenosti.

Různé vnitromocenské vztahy v ruském a polsko-litevském státě XVIII.

¹⁴⁾ Srov. V. V. Vinogradov, Obščije problemy i zadači izučeniija jazyka russkoj chudožestvennoj literatury, Izv. AN SSSR, otd. lit. i jaz. XVI (1957), 414.

století mají stejnou základní skladbu třídního boje mezi vykořisťovaným nevolníkem a šlechtou. Masy ukrajinského a běloruského lidu, jehož část je ještě v polsko-litevském státě, nemají navenek národnostní osobitosti; tam, kde selské nevolníky vlastní šlechtic, blízký jim původem a krví, náleží třídě k nepočetné vrstvě kořistníků a utlačovatelů, která nezná národnosti. Ostatně vzdělané vrstvy v Rusku shodly se v úřední církevní slovanštině nebo už v němčině nebo i franštině, v Polsku v latině nebo franštině. Ale masy žijí svou lidovou kulturou a ústní slovesností, která zasahuje i negramotnou nebo pologramotnou šlechtu (a té je v Polsku převážná většina). Také šlechta ruská, ukrajinská a běloruská žije zčásti slovesností lidovou, přizpůsobovanou třídním zájmům. Měšťanstvo je lidové tvorbě blízko. Už v polovici XVIII. století je zájem o ruské byliny; ale to není nic ojedinělého. Ukrajinská bratrstva ve městech jsou pozoruhodnými činiteli osvětovými; uchovávají tradice minulosti, mají spojení nejen s chudinou ve městech, ale i s lidem venkovským, nevolníky. Plné znevolení rolnické masy ukrajinské v ruském státě a vytvoření privilegovaného dvorjanstva podle ruského vzoru je až za Kateřiny II.

Právě případ znevolení ukrajinského kozáctva ukazuje nejlépe, jak dcera pruského generála zaváděla nikoli pokrokové formy osvíceného absolutismu, jak je hlásal Voltaire nebo Diderot, ale hrubé opožděné formy feudálního násilí, v čemž následovala předchůdce. Po vítězství Petra Velikého nad Švédý a nad spojeným s nimi kozáckým hetmanem Mazepou, tedy půlstoletí po perejaslavské radě, autonomní privileje Ukrajiny počínají podléhat centralisační uniformitě absolutní monarchie. Znevolení svobodného kozáctva za Kateřiny II. dovršuje nivelisační centralisační. Povstání Pugačovovo jako dříve povstání hajdamáků jsou jen nejsilnějšími projevy třídního odporu proti vykořisťující feudální třídě ruských a polských pánů ve velké řadě povstání větších i menších. Centrální postavení ruského národa od dob Petra Velikého potlačuje vývoj ukrajinské a ovšem i běloruské národnosti, které jsou částečně ještě v polsko-litevském státě; po rozdělení Polska ovšem část Ukrajinců dostává se do Rakouska spolu s částí Poláků.

Už z krátkého přehledu sociálně politických událostí v XVIII. století na východě Evropy je patrné, že nestejně mohlo působit ono „otevření okna do Evropy“, připisované Petru Velikému, ve sféře jazykově literární. Ukrajinská vzdělanost a literatura ve sféře polsko-litevského státu v XVII. století, zejména působením kyjevské duchovní akademie, založené Petrem Mohylou, jak už o tom byla řeč, nejdříve přijímá opožděné humanistické vlivy a zpracovává je s byzantskou tradicí. Odtud vycházejí lidé jako Simeon Polockij nebo Feofan Prokopovič. Odtud pronikají západní vzory do učilišť moskevského státu.

Rozklad feudalismu, rozvoj kapitalistických vztahů, formování národů ze starých i nových národností — to je společný podklad obrození jazykově lite-

rárního u Slovanů. Jsou-li celkem složky procesu stejné, je časový rytmus různý a je různá síla, kterou si jednotlivé slovanské literatury osvojují potřebné prostředky z pokladnice světové literatury. Bylo konečně zhodnoceno XVIII. století ve vývoji ruské a také polské literatury. Blagoj o tom praví: „Literatura XVIII. století byla svého druhu gigantickou, kolektivní tvůrčí laboratoří, v které se vytvářely stylistika verše a prózy, systém versifikace. Všichni významnější literární činitelé XVIII. století byli vědomými, často skvělými experimentátory v oblasti uměleckého slova. Ne náhodou skoro všichni byli netoliko spisovatelé — umělci, ale zároveň i filology-teoretiky. Zároveň nalézáme v literatuře XVIII. století řadu pozoruhodných výtvorů, majících netoliko veliký historicko-literární význam, ale zachovávajících i do těchto dob sílu značně velkého ideově uměleckého výrazu.“¹⁵⁾ Toto zhodnocení vývoje kulturního v XVIII. století na Rusi určuje také pohled na vývoj u ostatních Slovanů.

Dosud jsme byli zvyklí dívat se na dobu XVIII. století v slovanských literaturách jako na dobu tápání a mechanického napodobení. Unikal nám velký tvůrčí pohyb, který vytvářel literatury někde přímo jen z lidové tvorby, a síla výběru i osvojování toho, čeho bylo třeba. Jsou tu ovšem rozdíly v síle a době vzniku novodobých národů.

S tímto nestejným časovým rytmem a s nestejnou intenzitou ve vytváření buržoasních slovanských národů souvisí také časnější nebo pozdější zájem o jiné Slovany, probuzení a aktivisování citu příbuznosti, sounáležitosti a potřeby součinnosti. Soustavný zájem o Slovany a slovanství je, abychom uvedli krajně názorný příklad, u Čechů o půl století dříve než u Bulharů, kde je to až v 70. letech XIX. stol. Je to ovšem zároveň příklad, který dokládá historické různosti a protiklady sociální v samých podmínkách obrození. Dědictví humanisticko-barokního slovanství (tj. všech těch projevů sounáležitosti a součinnosti, ale také už i slovanovědění) u západních Slovanů v období klasicisujícího osvícenství a sentimentalismu prochází sítí rozumu a citu v kontaktu se západní Evropou. U pravoslavných Slovanů je toto dědictví humanisticko-barokního slovanství nesrovnatelně menší. Zato u pravoslavných Slovanů zesílila pravoslavná tradice jako nositelka cyrilometodějského dědictví a nabyla přímého politického zabarvení ochranou pravoslavných na Balkáně, kterou si carské Rusko diplomatickou cestou postupně získalo už od XVI. století. Byl to jistě především odraz živelného citu sounáležitosti u pravoslavných slovanských mas, kterého ovšem carové uměli dobře užít ve válkách s Tureckem.

Rusko-turecké války zesílily útlak a exploataci pravoslavných Bulharů, Srbů (i Rumunů ovšem), ale na druhé straně posilovaly národně a sociálně osvobozené hnutí. Formální právo chránit pravoslavné obyvatelstvo vy-

¹⁵⁾ Blagoj D. D., Istorija ruskoj literatury XVIII. veka, 1951, 10.

nucuje si Rus na Portě od druhé poloviny XVIII. století, ale to je již jen uznání stavu určité církevně náboženské součinnosti velmi staré, ovšem nestejného rázu v průběhu staletí. Cyrilometodějské dědictví jako kulturní tradice je útkem tohoto citu sounáležitosti a součinnosti. Tato tradice je u pravoslavných někdy více, někdy méně orthodoxně, východně, schismaticky zabarvena; ale vzpomínka na činnost soluňských bratří u jiných Slovanů, kteří propadli — podle slova Komenského — „kaziteli církví“, papeži, udržuje se a vede ještě daleko později k názorům, že mučedníci západní církve jako Hus a Jeroným byli vlastně pravoslavní. Jsou to lidové názory, vyrůstající z kolektivního citění sounáležitosti; a jsou ovšem často v rozporu se stanoviskem carů a hierarchů. Vítězné boje Rusů s Turky tvořily ovšem podmínky pro osvobození Srbů, Bulharů, Rumunů. Ale je nesporné, že přispělo k vítězstvím vědomí příbuznosti a společného dědictví cyrilometodějského v lidových masách slovanských.

4. O tzv. slovanském baroku

Dříve než přejdeme k některým výrazným zjevům obrozenským u jednotlivých slovanských národů, je třeba si připomenout základní hlediska na dosavadní vývoj slovanských literatur. Neboť jedná se právě o obrození, viděné ze stanoviska těchto literatur, aniž se ovšem při tom zapomíná, že „všecko souvisí se vším“, a tedy především s podmínkami vývoje hospodářsko-sociálního. Na druhé straně ovšem právě sovětská věda v poslední době ukázala, že zákonitosti ve vývoji jednotlivých literatur, sama tzv. literárnost, kterou literární věda má především na mysli, nemusí se shodovat se sociologickou periodisací, která mění často dějiny literatur v dějiny společenského myšlení.¹⁶⁾ A protože se právě jedná o vztah tzv. slovanské ideje, slovanství k literaturám slovanským, tedy k literárnosti jejich, je dlužno si ujasnit, kde bude nutno hledat její působení — ať kladné, ať záporné. Bude se to jevit nutně především v literární tradici, neboť ta je nositelkou oněch zákonitostí slovesného umění. Už jsme si připomenuli v první části studie některé rozdíly a některé spoje literárně mezislovanské, které vznikly za humanismu, renesance a baroka. Metodická otázka, zda je možno mluvit o proudech nebo směrech ve smyslu západoevropském také v starších literaturách slovanských, musila se objevit ihned s řešením problematiky vlivů a vztahů. Jakmile byl prolomen isolationismus, do kterého chtěli sevřít slovanské kultury literární někteří vulgarisátoři, musela se tato otázka vynořit, zejména když se počala uplatňovat váha materiálů srovnávacích, sebraných dříve, druhdy ovšem zase z protikladně chybného hlediska tzv. vlivologického, vyhledávajícího jenom vlivy cizích literatur na slovanské literatury a jen podle těchto vlivů — ať už jistých, ať méně jistých — určujícího jejich vývoj. V poslední době přichází na pomoc sovětská literární věda. V celém rozsahu přehodnocuje a zhodnocuje srovnávací studium literárněvědné, a tedy také mezislovanské. Na svém nejvlastnějším poli sovětská rusistika obrátila pozornost k staré a starší ruské literatuře a odstranila mnoho z předsudků a omylů minulosti.

Především padla už s konečnou platností tzv. „sankt-petersburská“ teorie, tj.

¹⁶⁾ O tom zásadní názory pronesl A. S. Mjasnikov, *Izučeniija russkoj literatury* XVIII.—XIX. v. v SSSR za poslednije desjať let, Moskva 1955, 2 n.

koncepcie dějin nové ruské literatury ze zrodu v Petrohradě a Petrova období. Zejména D. S. Lichačov dal této teorii epitař, usvědčující ji velmi důkladně a rázně z nehistoričnosti.¹⁷⁾ Ruská literatura XVIII. a XIX. století navazuje na tradice staroruského písemnictví od XI. až do XVIII. století, které odráželo historickou skutečnost staré Rusi a také na ni působilo — podle Lichačova a jeho kruhu spolupracovníků. Historickou kategorií aplikují důsledně na dějiny literatury a podřizují mu kritéria lidovosti, třídnosti, uměleckého mistrovství (techniky) a zejména i vztahů k ústní lidové slovesnosti. Už toto spojování písemnictví a ústní lidové slovesnosti vytváří předmět, který přesahuje možnosti „vlivologů“.

Teprve klasicismus je první uznávaný směr v ruské literatuře XVIII. století. Sovětská badatelé jsou nyní nakloněni vidět starou ruskou literaturu jako literaturu žánrů, to jest střídajících se a vyvíjejících se rodů a druhů slovesných. To je ovšem teoretický problém zvláštní, ale je třeba se s ním seznámit.¹⁸⁾ Platí to v podstatě také o ostatních starých slovanských literaturách se skrovnými výjimkami (v polské a dalmatsko-dubrovnické literatuře).

Ve vývoji starších slovanských literatur najde se jistě humanismus v širším smyslu slova, najdou se i jeho projevy velmi svérázné a jejich vzájemné spoje, jak už bylo ukázáno. Ale to nestačí na vzájemně sjednocující směr, nebo dokonce „proud“. Renesance v italském smyslu (tzv. quinquecento) najde se jen v dalmatsko-dubrovnické literatuře, hlavně v komediografii, tak u Marina Držiće. Ale v epice, a to už u Gunduliće, jsou nesporně barokní postupy, kterými se přímo thematicky a významově napojuje na humanisticko-barokní slavismus; očividný přechod v baroko slovanské je u Palmotiće. Renesance blízká francouzské najde se u Poláků, zejména u Kochanowského; jsou tu pravděpodobné vztahy k italskému humanismu přes Ivana Česmičkého (Janus Pannonius) v intimní lyrice, ale humanisticko-barokní postupy slovanomilské zasahují ji přímo v obraznosti („Sapfo slovanská“ apod.; srov. shora).

Teprve klasicismus XVIII. století v slovanských literaturách je osvojen, přetvořen a vytváří jako směr mezislovanské spoje. Ale není to klasicismus XVII. století (francouzský barokní klasicismus), je to až osvícenský klasicismus (klasicisující osvícenství). Pak je to až sentimentalismus (mohl by se zvat stejně post-

¹⁷⁾ Je to především v úvodní stati k dílu *Bibliografija sovětskich rabot po drevnerusskoj literature za 1945—1955 gg.* Sostavili V. A. Kolobanov, O. F. Konovalova i M. A. Salmina. Pod red. i so vstupitel'noj stařej D. S. Lichačova M. L. 1956; už v prospektu z r. 1955 k třísvazkové *Istoriji russkoj lit. (konec X. veka—1917)*, chystané Inst. svět. lit. a Institutem ruské literatury.

¹⁸⁾ D. S. Lichačov, *Itoři i perspektivy izučeniija drevnerusskoj lit. v svete zadač postrojenija istorii lit.* Izv. AN SSSR, otd. lit. i jaz. 1954, t. XIII, vyp. 5, 428 n. I. P. Jerjomin, *Novejšije issledovanija chudožestvennoj formy drevnerusskich liter. proizvedenij, Trudy otd. drevn. rus. lit., t. XII, 284 n.*

klasickým jako preromantickým, anebo nejspíše poloromantickým, jsou-li uznávány romantické složky už v baroku). Humanisticko-barokní slovanomilské postupy přicházejí sentimentalismu vhod tam, kde je výrazem nastupující třídy měšťanské v ustavujících se národech slovanských. Polská a ruská literatura jako literatury národů, z nichž vycházela vládnoucí třída v mnohonárodnostních státech (polsko-litevském a ruském) se rozvíjely za bezprostřednějšího vlivu Západu než literatury slovanských národů v Rakousku a Turecku. Jejich vedoucí místo v obrození u jiných menších slovanských literatur je dáno už tím. Vlny osvícenského klasicismu, sentimentalismu a romantismu, osvojené a přetvořené už v Rusku a Polsku, přicházejí k jiným Slovanům téměř současně s prvními nárazy přes německou literaturu. Slovanské názvuky se podchycují a dostávají v malých slovanských literaturách zdůrazněný význam.

Teprve německý romantismus, opírající se už o velikou literaturu vytvořenou po sentimentalistickém intermezzu „bouře a tísně“ („Sturm und Drang“), má bezprostřední vliv na všechny slovanské literatury, hlavně proto, že jsou už pevné základy mezislovanské součinnosti z dřívějšíka. V období romantismu mezislovanské vztahy se stávají přímo součástí obrození procesů.

Při všech pokusech o soustavnější uchopení baroka slovesného projevuje se, že běží především o tvárné postupy a prostředky, zejména když je už dnes jasnější, že baroko nelze spojovat jenom s třídou vykořisťovatelskou a s protireformací; zůstává zde stále nerozřešený problém jednoty obsahu a formy, zejména tam, kde tohoto slohu, pokud o něm lze souhrnně mluvit, je užíváno u tříd nebo vrstev pokrokových, tedy buržoasních, lidových.

Při sledování našeho úkolu ukázali jsme, jak slovanství, slovanská idea souvisí s barokními postupy a prostředky. Byly ukázány už rozmanité spoje po stránce významové jak v slovanovědě, tak i v přílehlé tvorbě. Přesto těžko by bylo mluvit o jednotném směru už proto, že barokní postupy objevují se na všech stupních klasicismu, tedy přirozeně v klasicismu XVII. stol., který jsme proto nazvali typicky barokním, ale i v osvícenském, sentimentalistickém; objevují se i v romantismu. Proto svůdné představě „směru“ barokního, který by přímo nesl ve významové oblasti „barokový slavismus“ nebo „slovanské baroko“, je nutno odolat.

V této souvislosti je třeba ještě zaujmout stanovisko k tzv. slovanskému baroku. Mluví se o něm již mezi válkami a mluví se o něm na Západě hodně v poslední době. Diskusní problematiku shrnul A. Angyal.¹⁹⁾ Termínu „barokní

¹⁹⁾ Doz. A. Angyal, Das Problem des slawischen Barocks, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt-Universität Greifswald, Vorträge und Reden an der Philosophischen Fakultät anlässlich der 500-Jahrfeier, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe Nr. 1/2, Jahrgang VI (1956/57), 67–77. Je to objektivistický přehled literatury, částečně nové, se smělymi komparatistickými hypotézami.

slavismus“ počal jsem užívat pro humanisticko-barokní postupy v slovanověděni a v přílehlající tvorbě;²⁰⁾ z těchto podnětů vyšel R. Brtáň.²¹⁾ Termínu barokní slavismus jsem se vzdal a užívám pro souvislost těchto jevů s humanistickými termínu humanisticko-barokní postupy, projevy; o slavismu mluvím jen v těch případech, kdy se vytváří už jakýsi celek, soustava idejí; proto jsem se rozpa-koval vždy mluvit o humanistickém nebo renesančním slavismu, a pokud se týče užívání termínu „barokní slavismus“, byl jsem si vždy vědom labilnosti této představy.

Představa obrození literárního u Slovanů souvisí po výtce se změnou v lite-rární tradici: tzv. „nový směr“ představuje totiž především zdůraznění složky významové (ideologického a emočního obsahu), její vítězství nad normativní soustavou žánrovou, vládnoucí jako nepsaný zákoník a vytvářející vlastní tradici v starší literatuře i při všem jejím odrážení historických událostí a jejich pod-mínek politicko-sociálních.

Pro další výklad je třeba se dohodnout o významu několika termínů. Změny kulturně literární, které provázely nástup měšťanstva a jeho boj proti feudalismu od XV. století, zvaly se ve Francii renesancí; název poté byl dáván souběžným zjevům v Itálii, ve Španělsku i v zemích germánských, zejména v Anglii. Často se humanismus směšuje s renesancí. Jeden význam slova humanismus (snad v nejširším smyslu) znamená studium starých řeckých a římských klasiků a umě-leckých děl, napodobení těchto děl v obsahu a formě. Mluví se o humanismu národním tam, kde spisovatelé dědictví antiky zapojují do rozvoje písemnictví své národnosti. Užívá se slova humanismus také ještě ve smyslu filosofického ideálu (humanitas), který postavili humanističtí a renesanční spisovatelé před oči svým současníkům. Lidovým humanismem nazývá T. Kardos všecky pro-jevy lidového odporu a boje proti feudalismu s ideologií jim odpovídající a vý-tvory v humanistické literatuře národního jazyka.²²⁾ Myslím, že slova huma-nismus mělo by se užívat ve smyslu nejširším, že slova renesance mělo by se užívat jen pro ty zjevy humanismu, které jsou příznačné a typické pro Itálii a Francii, a že už španělská a anglická renesance potřebují bližšího označení. V tom smyslu tedy budu užívat obou termínů a nebudu je zaměňovat, jak se také dělá, v oblasti literatury.²³⁾ Tedy v oboru slovanských literatur dá se v srovnávacím smyslu mluvit o humanismu, nikoli o renesanci — podle terminologie

²⁰⁾ Srov. F. Wollman, *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936, str. 57 a jinde.

²¹⁾ R. Brtáň, *Barokový slavismus*, Lipt. Sv. Mikuláš 1939, srov. mé připomínky k tomu, *Slavia XVII* (1940), 567—580.

²²⁾ Tibor Kardos, *A magyarországi humanizmus kora* 1956, zejména 17 n. (je proti užšímu pojetí A. Ivasczenkovu).

²³⁾ Vycházím tu z úvodu Engelsovy *Dialektiky přírody* (česky 1950, 23 n.).

nahore mnou navržené. Tím se snad vyhneme chybám, vznikajícím z nedorozumění. V tom smyslu užívám také odvozeniny slova humanismus ve výraze „humanisticko-barokní“ např. postupy, tendence, ideologie apod., neboť v jiném smyslu (zejména ve smyslu pravé renesance) by to neodpovídalo skutečnosti ve vývoji literatur slovanských. Jenom v tom smyslu je možno chápat humanisticko-barokní slovanověděni, které přineslo mnoho pro slovanské povědomí a zejména pro šíření vědomí příbuznosti nejen slovanských jazyků, ale i národností.

Připomeňme si humanisticko-barokní postupy na poli jazyků slovanských. Protireformace u Slovinců chopila se luteránské slovinštiny literární, stejně jako se u Charvátů chopila kalvínské charvátské kajkavštiny. Jen právě u Srbů a Bulharů, kde pravoslavná církev je jediným orgánem porobených národů, slaveno-srbština a slaveno-bulharština dlouho vládne. Jsou to knižní směsi církevní slovanštiny s hovorovými jazyky národními, ale také už s příměsí knižní slavenoruštiny, která s ruským politickým vlivem, s knihami původu ruského a jistě též osobními styky v klášteřích působila. Ostatně už na ohnisko novodobého vývoje srbského ve Vojvodině v jihových. Uhrách působí bezprostředně Ukrajina: do Karlovců jsou povoláni učitelé z Kyjeva, aby Srbům zavedli latinské školy. Uzavírá se tak kruh humanisticko-barokních vlivů.

Tento fakt je už rozmezna obrozenská událost u Srbů. Uvážíme-li, že je to půlstoletí po přestěhování Srbů z Kosovska do Vojvodiny, najdeme značnou sílu těchto osvojených vlivů, už na Rusi přepracovaných. A ty jdou především už z obrozující se Rusi. Je tu zase případ vzájemnosti literární, a sice tak silný, že vytváří zvláštní literární jazyk, slaveno-srbský, jako první projev srbské národnosti, spějící rychlým tempem k vědomí národa se silným citem slovanské sounáležitosti. Pro pochopení toho je dlužno všimnout si znovu vývoje na Rusi.

Leibnizův zájem o Slovaný a jeho skutečné slovanověděni rostlo z kořenů starších, slovanských i neslovanských, humanisticko-barokních, reformačních i kontrareformačních. Sledovali jsme už hlavní projevy vědomí příbuznosti a také vzájemnosti, literární součinnosti. Také počátky slovanověděni v tom rámci jsme si uvedli. Aspoň některé význačnější zjevy je ještě připomenout. Od Leibnize měl podněty, ale od našeho Středovského bral materiál berlínský Frisch, který byl učitelem u hrabat Golovkinových a napsal v 20. a 30. letech XVIII. stol. řadu „programů“ (o jazyce a písmě staroslovanském, o slovinštině, slovenštině, polštině); Durych a Dobrovský se tím zabývali; humanisticko-barokní názory, které se projevovaly v kompilačních a většinou jen bibliografických „programech“, dostávaly se tak pod kritickou kovadlinu Dobrovského. Pak už po Halle a Berlínu je německé slovanověděni přímo na Akademii věd v Petrohradě v osobách badatelů Bayera, Müllera, Schlözera aj. Müllerovo sebrání materiálů k ruským dějinám a jeho vydání Tatiščevova díla „Istorija rossijskaja“ (1768—1779)

jsou díla základní. Nejvýše ovšem stojí Schlözerovo vydání Nestora (1802—1809) v Göttingen, kde byl po krátké episodě petrohradské profesorem historie. Schlözera nazval Dobrovský svým učitelem v historické kritice.

Těmi několika jmény se nevyčerpává slovanovědná činnost Ruské akademie věd, ale naznačují se aspoň souvislosti tehdejšího slovanovědní před Dobrovským a také souvislost Dobrovského s německou vědou v Německu samém i v Rusku.²⁴⁾ Slovanovědní v Rusku všimal si už Durych.²⁵⁾ Pietistická stejně jako katolická propaganda sledovaly je už od samých počátků XVIII. století; už o tom byla řeč. Generace německých badatelů kol petrohradské akademie, která se zčásti vrací zase do Německa, náleží už k pokrokové německé buržoasii; je v časovém a ideovém rytmu s encyklopedismem. Lessing je nejlepším toho výrazem ve vědách společenských. O generaci později Herder má přímé vztahy k Rusku z dob svého působení v Rize a seznamuje se se slovanovědním. V Česku má německá věda výrazného představitele v Gelasiu Dobnerovi. Není tedy náhodou, že to byl vnuk přistěhovalého Bavoráka, syn německého pekaře na Malé Straně v Praze, kdo počal s racionalistickou kritikou historických pramenů a kronik. Ale i jiní antikváři německého původu v Česku, jako Ungar, Voigt, Hanke aj., přimykají se už k pokrokové německé buržoasii a jejím racionalistickým metodám.

Dobrovský dělá si přímo životním cílem a neváhal by mu obětovat i druhý život, aby české dějiny očistil od bájí. Zodpovědní otázky, proč se Dobrovský rozcházel s Lomonosovem v názoru na lidové pověsti jako na historický materiál, uvede přímo do rozdílů historického prostředí, povah a vlivů. Slovanská náplň a možno říci i dynamika v pojmání starobylosti Rusů plynula z nejasnosti představ samých o minulosti ruské. Ztotožňování slovanství a ruství byla věc zcela přirozená. Vždyť církevněslovanský jazyk ruské, ukrajinské a běloruské redakce (ráže), kterým se psalo, byl obecně zván „slavjanským“. I pokročilejší slovanovědní ve střední Evropě směšovalo jazyky a národy slovanské, představovalo si je jako jednotu — a to trvalo až do Kollára. Politická stránka tohoto ruského slovanství je osvětlena mezinárodně antagonismem protitureckým u porobených Slovanů a živými potřebami ruského státu v černomořské oblasti. Vnitropoliticky idea pravoslavné slovanské unifikace byla nadstavbovým činitelem při vytváření Petrova jednotného státu poměščíků a kupců. Proto právě boj proti katolické agresi v přelomu XVII. a XVIII. století se strany státo- tvorných činitelů musil být rozhodný a bezohledný. V pravém opaku je funkce katolicismu v Rakousku a v Polsku: tam je to síla utvrzující absolutismus, kdežto

²⁴⁾ Srov. o tom více Fr. Wollman, Předchůdci Dobrovského, *Slavia* 22 (1953), 413—426.

²⁵⁾ Věnceslava Bechyňová, Ruská lit. v díle V. F. Durycha a její význam pro Durychovo slovanství, *Slavia* 24 (1955), 2—3, 248—268.

na Rusi může působit jen destruktivně ze stanoviska absolutistického státu. Maskování katolicismu slovanstvím nevychází tu z konkrétních potřeb slovan-
ských národů, jak tomu je na slovanském jihu katolickém, kde je katolické slo-
vanství účinná forma protitureckého odporu — aspoň v lidových masách.

Prokopovič, jistě nejvzdělanější politik z kruhu Petrova, prohlédá dobře jako
vychovanec římských propagandistů cíle jejich na Rusi a maří je. Už škrtnutím
legandy o sv. Jeronýmovi jako vynálezci glagolice a překladateli bohoslužeb-
ných knih z překladu Orbiniova „Království Slovanů“ staví proti slovanství
protireformačnímu slovanství cyrilometodějské, pravoslavné, které ovšem chce
reformovat ve smyslu osvícenského racionalismu.

Tradice tohoto slovanství žijí v lidové tvorbě, obrazy historické skuteč-
nosti. Je proto přirozené, že historikové této přechodné doby hodnotí lidovou
poesii nejen jako prostředek obranného a státotvorného boje, ale jsou přesvěd-
čeni o jejím významu pro poznání historického života lidu; to se najde už
u Tatiščeva, Trediakovského a zvláště Lomonosova. Tatiščev už na poč. XVIII.
století posuzoval lidovou poesii jako historický pramen; už r. 1736 sestavil sbor-
ník přísloví a r. 1737 sepsal obšírný program ke sbírání ústní slovesnosti, který
je po metodické stránce ojedinělý v tehdejší evropské vědě. Je to tedy zvláštní
dialektický vztah k lidu, který „dává kůži na stát poměščíků a kupců“. Vzdělanci
a organisátoři tohoto státu cítí sílu a význam toho lidu, jeho tradice činí výcho-
diskem pro zobrazení historické minulosti. Nesouhlas Dobrovského s Lomonoso-
vovým postupem v tomto směru není nějakým generačním rozdílem mezi ilumi-
náty, ale věci prohlubující se racionalistické metody historického zkoumání,
kterou nutno spojit přímo s racionalismem německým. Dobrovský nikdy neza-
přel filologa, pro kterého jen psaný akt znamená fakt (quod non est in actis, non
est in factis). Je to ovšem také věc známého nedoceňování lidové tvorby ze
strany Dobrovského. Znalec lidové poesie, rodák z epického ruského severu
Lomonosov dochází k úloze lidového jazyka při vytvoření literárního a vědec-
kého jazyka ruského. Historické hodnocení ústní slovesnosti ze stanoviska prav-
divosti, tj. obrázení historické skutečnosti, vedlo Lomonosova ovšem k negativ-
nímu poměru k fantastickým povídkám a výtvorům (jako po půlstoletí ještě
Dobrovského). Ale naproti tomu Lomonosov správně chápe mythologické, báje-
slovné pověsti (a to i po stránce odrážení hospodářského života). Jako tvůrčí
básník Lomonosov neuzívá prostředků lidové slovesnosti.²⁶⁾

Ale Lomonosov (1711—1765), třeba je o více než generaci starší než Dobrov-

²⁶⁾ Srov. o tom P. N. Berkov, Lomonosov i folklor, sb. Lomonosov II. Moskva—Lenin-
grad 1946, 114. Nesprávný soud Belinského o složitém vztahu Lomonosovově k lidové tvorbě
osvětlil V. E. Gusev, Russkije revoljucionnyje demokraty o narodnoj poezii, Moskva 1955,
srov. o tom mou stať Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů, Slavia 25
(1956), 557 n.

ský (1753—1829) a náleží tedy časově spíše než Dobrovský osvícenskému racionalismu, předčí Dobrovského dvěma rysy, které se obvykle označují jinde jako preromantické nebo přímo romantické. Je to především to, co Berkov označil jako „hluboký kmenový cit“, a je to hodnocení ústní slovesnosti jako historického materiálu. Obojí spolu kořenně souvisí. Ale obojí souvisí s projevy humanisticko-barokního zájmu slovanovědného.

5. Úloha ústní lidové slovesnosti

Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů má především svou důležitou významovou úkonnost v sociálně národním boji osvoboditelském: slovanský lid podává si v ní ruku tematikou zápasu za svobodu proti feudálnímu útlaku, který až na Poláky a Rusy je také u většiny slovanských národů útlakem národním. Vyšetření spojů a vztahů slovanského folkloru od polovice XVIII. století do 30.—40. let XIX. století bude důležitým úkolem srovnávacím pro literární vědu slovanskou. Toto vyšetření musí se dít nejprve v rovině ústní slovesnosti, tj. kolování, oběhu látek, motivů, idejí i forem v lidu samém, pak ovšem též ze stanoviska výměny, fluktuace mezi slovesností ústní, lidovou a literaturou, slovesností umělou. Skupiny slovanského pracujícího lidu různých národností spojují se v odporu proti vykořisťovatelům, ať německým, ať maďarským, ať italským, ať tureckým, ať už polským pánům nebo ruským bárinům. Do lidu vniká leccos z feudální literatury, často je lid jednoho slovanského národa zaváděn a štván pány proti lidu druhého slovanského národa, ale historickou skutečností zůstává společenství osvoboditelské tematiky, vytváření postav národních a sociálních bojovníků a hrdinů (králevic Marko, Stenka Razin, Janošík, Ondráš, Skenderbeg, zbojnický, uskoký, hajducký, kozinovský, pugačovský folklor aj.).

Společenství nebo blízkost lidových jazykově obrazových tvarů je tak veliká, že mohou přímo v překladech nebo omlasech přecházet od jednoho slovanského národa k druhému a že se stávají součástí vývoje literární tradice těchto národů. Vědomí příbuznosti slovanské a společného zápasu proti nepřítelům je ovšem hlavní vzpruhou této výměny, která se děje přirozeně za vlivu teorií, označovaných jménem Herderovým, ale u Slovanů uplatňovaných už mnohem dříve. „Vlastní sociální a národní podnětnost a působení lidové slovesnosti za obrození u Slovanů je historický fakt takové váhy, že stokrát opakované tvrzení o iniciativním vlivu Herderově jím nepohne ani zbla. Slované měli ‚herderismus‘ dávno před Herderem. V jejich literaturách už od středověku se uplatňovala ústní slovesnost, kterou už před Herderem sbírali a napodobili. Tím se nechceme dotknout skutečných pozdějších pokrokových vlivů velkého němec-

kého učence, které je třeba vyšetřovat bez zanedbávání svérázu obrozenského procesu u Slovanů.²⁷⁾

Do všeobecných pozorování musíme také pojmout vliv jazyka umělecké slovesnosti na literární jazyk. To je zjev, který se dnes zkoumá obecně v slovanské linguistice. Tak na vytvoření normy ruského spisovného jazyka působila slovesně umělecká tvorba. Vinogradov praví: „Tak i v XIX. století při vši složitosti a mnohotvárnosti procesů vývoje umělecké literatury — umělecká literatura hrála velkou roli ve formování a vývoji ruského literárního jazyka.“²⁸⁾ Vinogradov sice nemluví v této souvislosti výrazně a zvlášť o umělecké ústní lidové tvorbě, ale myslím, že to plyne z pojetí umělecké tvorby slovesné samo sebou a že to potvrzuje názor, který jsem pronesl r. 1956 v přednášce na folklorní konferenci a uveřejnil téhož roku, že za obrození jazyk lidové slovesné tvorby působí na dotvoření spisovných jazyků slovanských.²⁹⁾

Potvrzuje to i tento úhrnný soud Vinogradovův: „Živá ruská řeč ve svých mnohotvárných profesionálních, sociálních a dialektických projevech od 30. a zvláště od 40. let XIX. století širokým proudem počala proudit v uměleckou literaturu a stala se plastickou hmotou pro modelování postav (obrazov'), nacionálně typických charakterů a také pro stavbu dialogu.“³⁰⁾ Vinogradov zřejmě zde má na mysli i nejvyšší stupeň slovesného umění, drama, na kterém se osvědčí dotvořený jazyk. Také vročení tohoto procesu do 30. a 40. let dává oporu pro periodisaci obrození jazykově literárního. Nám zde běží především o sociální a národní podnětnost a mezislovanské působení ústní lidové slovesnosti. Do tohoto rámce mezislovanského působení náleží ovšem také pronikání lidové tvorby do umělé a také přirozeně i opak — pronikání umělé literatury do lidové slovesnosti — pokud to má mezislovanský dosah a souvisí nějak se slovanstvím, slovanskou ideou.

Rozhodně je nutno odmítnout názor, jako by se objevil u Slovanů zájem o lidovou tvorbu až se sentimentalismem. Je to vlastně pozměněný názor o „herderismu“. Ale ani tu nebylo by správné nepřipustit, že sentimentalistický směr zájem trvajícím už dávno a vedoucím už k ohlasům lidové tvorby posílil; ovšem ještě větší chybou by bylo nepřipustit *pozdější* velký vliv Herderův na slovanské buditele.

Ivan Česmički (Janus Pannonius) uplatňuje už v třetí čtvrtině XV. století ve své latinské poesii lidovou obrazovost, užívá např. obrazů lidových „pláčů“ charvátských, vůbec se nalézají u něho sledy lidových poetických druhů. Není neprav-

27) Srov. mou stať *Lidová slovesnost etc.*, str. 560.

28) Srov. Vinogradov, l. c. 415.

29) Srov. F. Wollman, *Lidová slovesnost*, str. 569 n.

30) Vinogradov, l. c. 415.

děpodobné, že příklon k lidové poesii v intimní lyrice Kochanowského nějak s tím souvisí. Rozhodně už slovanští humanisté mají smysl pro lidovou poesii, jak dokazuje kanovník Šišgorić, dalmatský spisovatel v Šibeniku, kterého ani doktorát v Padově a vlastní latinské spisování neodvedly od zdravého smyslu pro uměleckou tvorbu rodného lidu; staví ji nad klasické výtvořy řecké a římské a překladem charvátských přísloví do latiny chce seznámit s ní učený svět.³¹⁾ Bylo to už v poslední třetině XV. stol. Odtud by se mohla najít cesta přes humanisticko-barokní spisovatele protireformační, jejichž zájem o lidovou poesii byl dán také záměry propagandy víry, navazující na lidovou tvorbu a její výraz, a přes jejich rovesníky často už také evangelické, u kterých se zájem o lidovou tvorbu rovněž najde, až k onomu nešťastnému františkánu Grabovci. Grabovac, duchovní slovanských, zejména charvátských vojáků benátské republiky, zaplatil své názory a písně, které mají zřejmé názvuky na lidovou píseň, svůj vlastenecký žár proti cizím zotročitelům ztrátou zdraví v benátském vězení a brzkou smrtí. Jsou v jediné jeho knize, v sborníku nábožné i vzdělávatelné prózy a veršů, která se hlásí celým svým rázem ještě k tradicím bosenské provincie františkánské (tzv. Bosna Argentina).³²⁾ Sjednocující tendence národností jsou tu jasně vysloveny např. takto: „jezik ilirski, slovinski i hrvatski — to je jedan sve jezik, prenda su tri imena“.³³⁾

Devět let po sborníku Grabovcově r. 1756 vydal (také v Benátkách) františkán Andrija Kačić-Miošić sborník podobného názoru „Razgovor ugodni naroda slovinskogo“; je to kronika vypisující prózou i veršem minulost jižních Slovanů a jejich sousedů. Zdá se, že tvrzení Kačićovo, že se s guslemi toulal „od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara“, je pravdivé; Kačić je znalec ústní slovesnosti lidové, zejména písní. Písně lidové tu také uvádí nebo je napodobí a do písní vložil těžisko knihy: v 1. vydání 41 písní, v 2. vydání Razgovoru (v Benátkách r. 1759) je už 137 písní. Lidový tón sborníku způsobil, že se stal ihned populární jako „pesmarica“; písně kolovaly mezi lidem až do Murkových záznamů o životě epiky srbocharvátské.³⁴⁾ Mnozí lidoví zpěváci zpívali ještě před druhou světovou válkou podle Kačićovy „pesmarice“ (v ikavském dialektu „pismarica“ od pisma,

³¹⁾ Srov. o tom více v mé stati Srovnávací metoda v literární vědě v sborníku Slované studie II.

³²⁾ Srov. Matija Murko, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Slavia 4 (1925—1926), 696 n., F. Wollman, Některé projevy vědomí sounáležitosti a součinnosti slovanské humanisticko-barokního rázu, Slavia 26 (1957), 80 n.

³³⁾ Mihovil Kombol, Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, Zagreb 1945, 344.

³⁴⁾ Matija Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930—1932, I.—II. knjiga, Zagreb 1951, srov. zejména str. 173—180 a jinde.

pesma, píseň), někteří vědomě, jiní už neznajíce pramen. Písně Kačićovy tedy zlidověly a dalo by se o nich říci to, co on poznamenal o lidových písních: „lid na svých schůzkách i na cestách zpívá písně o svých králich, banech, hrdinách a znamenitých junácích, které ačkoli nejsou zcela pravdivé, přece obsahují dobré zrunko pravdy.“³⁵⁾ To je, myslím, nejlepší příklad samorostlého slovanského „herderismu“ před Herderem — i po něm. Sotva bychom Grabovce a Kačiće mohli spojit se sentimentalismem; jejich vzdělání bylo humanisticko-barokní, takové byly i jejich kronikářské postupy. Hlavním historickým pramenem Kačićovým byl Orbini, Mrnarić, Vitezović.³⁶⁾ Zde máme na mysli především zjistit si úkonnost ústní lidové slovesnosti při vznikaní národního vědomí. Účast citu a vědomí slovanské příbuznosti je tu stupněm, po kterém se vystupuje k vědomí společenství národního. Už zde je ovšem patrné, jaký různý obsah může mít toto vědomí „národa“: nejen to, co se do národa pojímá (jeho různé části a složky teritoriální), ale jak se to umísťuje jako součást po stránce sociální i kulturní. U Grabovce, Kačiće a v jedné řadě s nimi u Kuhačeviče, oficíra z Liky, tzv. Vojenské krajiny, který za latinskou obranu užší vlasti byl dlouho vězněn na Špilberku v Brně a psal tam básně, soustřeďuje se jejich odpor proti cizím vykořisťovatelům. Kačić vidí jedinou naději v lidu samém a lidu píše svou „pismaricu“, „chudým rolníkům a pastuchům“, jak sám praví; nehledá, jak sám praví, „jakého je kdo rodu a plemene, jaké práce a zaměstnání, ale chce ukázat, kdo byl junákem, zda turecké hlavy odtínal a kolik jich odtal“.³⁷⁾ Tendence je jasná: proti sociální a národní porobě.

Také to, že Kačić píše štokavštinou, tedy nejširším nářečím srbocharvátským (ikavštinou), svědčí o cílevědomosti jeho národně sjednocujících snah. Štokavština byla od dob Kačićovy Gramatiky (1604) v katolické humanisticko-barokní spisbě obvyklým spisovným nářečím. Přimykala se ke spisovnému jazyku dal-matsko-dubrovnické literatury světské. Lidová řeč už zde působí hlavně z lidové ústní tvorby na spisovný jazyk. U Kačiće-Miošiče v jeho písních prolнула úplně spisovnou tradici. To, co přináší v čisté lidové mluvě o půlstoletí později Srb Vuk Stefanović Karadžić a co se potom stává sjednocovacím činem v charvátském ilyrismu, je organický proces, vycházející z lidové ústní tvorby samé a z vývoje slovesné kultury na srbsko-charvátském břehu Jadranu. Často se zapomíná na to, že se zde neustále Srbové stýkali s Charváty, že příliv byl značný, že např. Lika čerpala hlavní sílu obrany z tzv. uskoků, uprchlíků zpod tureckého jařma, kteří se ovšem dostávali pak do sféry slovanské bohoslužby

³⁵⁾ Srov. Kombat, l. c. 351.

³⁶⁾ Srov. o Vitezovićovi shora; více v studii Některé projevy vědomí sounáležitosti a součinnosti slovanské barokního rázu, l. c., 87 n., zde také o Mrnarićovi, životopisci ilyryjských světců, l. c., 86.

³⁷⁾ Srov. o tom více v mé studii Lidová slovesnost, etc., l. c. 580.

a hlaholského písma v krěsko-modruško-sejnském biskupství. A je zde hlavně Černá Hora. Hranice proti turecké okupaci nebyly pevné a nepřestupné, nejen pro obchodníky, ale i pro lid. Je-li např. zjištěno, že v makedonských městech v Turecku obchodovali kupci z Dubrovníka,³⁸⁾ neznamena to, že jen dubrovnický obchodník měl sem přístup, ale že se obchodně stýkala celá oblast dalmatsko-dubrovnická, ať už byla pod vládou dubrovnického knížete nebo benátského dóžete. S tím souvisí také fluktuace ústní lidové slovesnosti a jejich osvoboditelských tendencí. Tím budiž jen krátce ukázáno na spoje, které byly přece mezi porobeným slovanským lidem na jihu. Později se k tomu vrátíme.

Tento letný pohled na ústní slovesnost u jižních Slovanů ukázal nám život písně a s tím ústní slovesnosti v lidu. V polovině XVIII. století ústní lidová slovesnost u slovanských národností kromě Poláků byla vlastní tvorbou uměleckou v jazyce národnosti; to, co se nazývá literaturou, to znamená buď jen malou část umělecké tvorby nebo je psáno jazykem ještě ne zcela národním. Sociální a národní osvoboditelský boj, který je dán formováním buržoasních národů za rozkladu feudalismu a nástupu kapitalismu, nutně přináší uplatnění slovesné kultury lidových mas. Lidová slovesnost uplatňuje se zároveň s jazykem především jako prostředek třídního zápasu proti cizí nebo odcizené třídě vykořisťovatelské. Leninovo slovo o dvou kulturách v každé národní nebo národnostní kultuře týká se především slovesné kultury. Nebude se tedy moci mluvit o nějakém začleňování folkloru z milosti literátů, ale o pronikání ústní lidové tvorby do literární praxe a o nutně s tím spojeném rozšíření formového vědomí literátů, kteří podlehlí přejaté knižní literární normě. Uvedli jsme již Šišgoriče, který kladl lidovou tvorbu nad klasiky římské a řecké. V přechodu humanismu do baroka zájem o lidovou tvorbu zesílil zároveň se zájmem o lidový jazyk — a nebylo to nikterak vždy jen věci protireformační propagandy; shledáváme to také u nekatolíků. Zájem o lidovou slovesnost souvisí dost často s povědomím slovanské příbuznosti (vzpomeňme jen na Jana Blahoslava u nás a jeho znám písně ukrajinské).

Humanisticko-barokními spoji dospěje zájem o slovanskou lidovou píseň nejen až ke Grabovci a Kačići-Miošičovi, ale až k polským kněžím v okruhu polského mesianismu slovanského, tak zejména k Woroniczovi a Kossakowskému. „Píseň na nesmírném prostranství slovanského lidu“ — to je představa, která se stále vrací, zejména ovšem už upevněna Herderovými názory na Slovany a jejich budoucnost, až najde v Kollárově heslu pádný výraz: „Vy musíte lidu zpívat, nám pje lid.“ Spojení slovanského kolektivu se zpěvem je příznačné dědictví humanisticko-barokních postupů.

Ale to, co Kollár a jiní ve své době dobře cítili jako sílu osvobozujících se

³⁸⁾ Srov. Ch. Polenakovič, Stranici od makedonskata književnost, Skopje 1952, 71 n.

slovanských národů, nelze chápat formalisticky jako doplňování hierarchie literárních rodů a druhů. Dlužno mít na paměti, že u většiny ustavujících se národů slovanských ústní lidová slovesnost byla zároveň jejich literaturou v skutečně národním jazyku, tak u Srbů, Ukrajinců, Bělorusů, Slovinců, Slováků, Bulharů. Ještě se v té době nemohlo ani cítit, co je mé a tvé mezi spřízněnými národy, uvědomujícími si teprve předěly mezi sebou; mnoho bylo společného. Odtud to cítění slovanského kolektiva, které ho ovšem neuchránilo od bratrských sporů v blízké budoucnosti při rozlišení národního dědictví.

Osvoboditelský zápas vytváří si prostředky v slovesnosti, nejprve v ústní, pak v literatuře. Dochází a musí nutně dojít k stálým vzájemným ovlivňováním ústní slovesnosti a literatury, která nutně vzniká s formováním národa jako součást osvoboditelského národního a sociálního zápasu. Pronikání ústní slovesnosti do literatury není jen fakt národní literatury a tím fakt formování národa; je to daleko více. Ústní slovesnost a literatura, ačkoli se shodují v jazyku, podržují jedna i druhá svou vlastní tradici, své vlastní dědictví, své vývojové zákonitosti do té doby, dokud nepominou antagonistické třídy. Proto tradice, dědictví, zákonitosti vývoje sousedních slovesností lidových dvou národů mohou být navzájem bližší než příslušné jejich literatury. Proto také pracující lid jednoho slovanského národa cítil lidovou tvorbu sousedního slovanského národa jako blízkou, našskou. Je to zcela jiný pocit příbuznosti než humanisticko-barokní literátský pohled. Inteligence, vycházející z lidu, sdílela se o tento třídní pocit mezislovanské příbuznosti, vznikající ze společenství ústní tvorby, zejména na jazykových přechodech, a přenášela ho dále do vrstev literárních.

Dále je si třeba připomenout podstatné změny v ústní slovesnosti, které vyplynuly ze změn v společenské struktuře. Čičerovem formulovaný poznatek, že zformováním třídní společnosti kolektivní tvorba získává zvláštní rysy, podmíněné rozvojem třídních vztahů a boje, vede nutně k závěru, že tato tvorba lidových mas má třídní charakter, vyjadřuje ideje lidu a jeho hodnocení skutečnosti.³⁹⁾ Náš pohled na folklor obrozenecké doby je tedy zcela jiný než pohled folkloristů z období romantického, kdy se ve folkloru hledala pradávna minulost a konstruovaly se z tzv. trosek mythu celé mythologické konstrukce (odtud potom jméno takových horlivců „mythomanové“, „mythomanie“). Ale náš pohled musí být také jiný než pohled pozitivistů z období Národopisné výstavy, kteří sice už byli orientováni sociologicky (nejvíce ovšem teorií Tainovou, tak u nás, na slovanském jihu už také Renardovou), ale především ve folkloristice

³⁹⁾ V. Čičerov, *Voprosy izučeniija narodnogo tvorčestva (K itogam diskussii)*, Sovetskaja etnografija (1955), N° 3, 113, srov. také F. Wollman, *Lidová slovesnost v jazykové literárním obrození Slovanů*, l. c. 561 n.

ovlivnění ruskou školou srovnávací, zejména Veselovským.⁴⁰⁾ Ani rehabilitace Veselovského ovšem nemůže schválit do krajností jdoucí komparativistickou metodu „sjužetů“, vykleštěných „motivů“, to jest základních vyprávěcích námětů, ale opírá se spíše o to období Veselovského, kdy shody „motivů“ vysvětloval podobnou psychikou, způsobenou stejnými podmínkami bytovými (tj. způsobu života).⁴¹⁾ Zde by se už mohla najít cesta k poznání třídních činitelů, jak je potom ukazoval ve folkloru hlavně Gorkij, z kterého hlavně vychází dnešní sovětská věda o ústní slovesnosti.

Humanisticko-barokní zájem o folklor, přejatý z učeneckých kruhů do širších literátských za sentimentalismu a pak hlavně za romantické buržoasní vědy, idealisoval herderovsky folklor v tom smyslu, že ho pokládal za zbytek starobylého pokladu; tím ho také historisoval. Necítil ho jako žijící a vyvíjející se tvorbu lidu, odrážející stále život a sloužící jeho vývoji.

Tato idealisace, historisace a s tím spojená pauperisace, ochuzující vidění ústní lidové tvorby, později teprve zvané folklorem, přirozeně bránily poznání třídních úkolů této tvorby. Trvalo to velmi dlouho — s malými výjimkami — v celé světové folkloristice. Vlastně až sovětská folkloristika, vycházejíc z Gorkého, proti západní thesi a proti odmítání folkloru ukázala na další jeho tvořivý vývoj; proti staré historisaci folkloru postavila skutečně historické zkoumání lidových slovesných výtvorů z hospodářsko-sociálních a sociálně-politických podmínek, přinesla třídní kritéria. Výsledek toho byl především ten, že byla konečně odstraněna představa o neměnitelnosti folklorních forem, která byla spojována s lidovou tvorbou už od dob klasicismu, jistě také pod vlivem klasicistických teorií slovesných, vznikajících pod vlivem barokně klasicistického zákoníka Boileauova pro slovesné umění. Tím se dostáváme zpět.

V XVIII. století si málokdo uvědomoval rozsah ústní slovesnosti lidové, její růst, sociální význam a působení. Ironický vztah klasicisujícího osvícenství k ústní lidové slovesnosti, zejména k fantastické povídce a pověrečné pověsti, byl vystřídán sentimentalistickým zájmem o kouzelnou povídku a později i romantickým zájmem o všecko, co bylo „prostonárodní“, a v tom ovšem i o obřadní poesii a pověrečné a mytické pověsti. Zbojnickému folkloru věnoval pozornost na Rusi teprve Radiščev a po něm děkabristé. Sovětská věda ukázala na tzv. dělnický folklor v XVIII. století a podmínky jeho vzniku. Představa idylického vesnického, venkovského folkloru, vlastní sentimentalismu a romantismu, bránila dlouho poznání celé rozlohy folkloru a jeho třídnosti. Ještě dosud není vyšetřena soudržnost folkloru ve feudální vesnici obrozené. Zkoumáním tvorby

⁴⁰⁾ Srov. o tom v mé stati *Sovětská věda o lidové tvorbě slovesné na nových cestách*, *Slavia* XXIV (1955), 406.

⁴¹⁾ I. K. Gudzij, *Zabytyje imena*, *Literaturnaja gazeta* 22/11, 1956, V. Gusev, *Ješče raz o nasledii A. Veselovskogo*, *Lit. gazeta* 24/1 1957.

„rabotnych ljudej“, zejména uralského folkloru, počalo se teprve vnikat do protikladnosti vztahů, zachycených ústní tvorbou lidovou v XVIII. století.⁴²⁾

V té době rozmanitostí feudálních vztahů se carské Rusko lišilo od jiných evropských států, ve srovnání s kterými je vůbec zaostalé, a to zejména v zemědělské výrobě — naprosto v nesouhlase s idealisací slovanského rolníka u Herdera a jeho epigonů. Od ukazu Petra I. z r. 1721, kterým se povolovala koupě a prodej celých vesnic s nevolníky pro závody, bylo rolnictvo oderváno od půdy a zotročeno při větších průmyslových závodech. Rostoucí hutnictví, které udělalo Rusko už v polovině XVIII. století největším výrobcem železa, žádalo nové síly pracovní. Výroba obilí, jehož prodejem se obohacuje ruský a polský feudál, zvyšuje se zvětšením obhospodařované plochy a exploatací nevolníků, která začala za Petra I. a vrcholila za Kateřiny II. Řada povstání, zejména pugačovské (1772—1775), vedla k utužení nevolnictví na Rusi právě v době, kdy v Rakousku nastává uvolnění zrušením poddanství a tolerančním patentem. Znevolnění ukrajinského kozáctva a rolnictva (r. 1783) a brzy nato i donských a uralských kozáků znamená vrchol zotročení. Manifest o třídní robotě, vydaný Pavlem I. r. 1797 na ukonejšení revoluční nálady rolnictva, nebyl nikdy prováděn. „Nevolnické otroctví“ (podle Leninova slova) mělo různé formy; vyvolávalo ovšem také různé formy odporu, především zbíhání, útěk do stepi, razbojničestvo, zboj. Potřeba sil v manufakturách vytváří vrstvu „rabotnych ljudej“, lidí „volných“ (v Polsku jim říkali „luźni“, „za rabotą bawiący się“). Podle Grekova rozvoj velkostatku v střední a východní Evropě má jistou pravidelnost v zrychlení forem kapitalistického hospodářství a ve vzniku kapitalistické manufaktury už před polovinou XVIII. století.

Lidé tak zvaní „volní“, pracující při manufakturách, roznášejí ústní slovesnost — sice původně vesnickou, ale zdůrazňující už více protifeudální motivy — a vnášejí do ní už nové motivy třídní jako obrázení pracovního prostředí manufaktur a závodů. Prokazuje se historicky souvislost polských rolnických povstání s českými, běloruskými, ruskými, ukrajinskými: ústní lidová tvorba byla v tom jistě také bojovým prostředkem a dávala výraz slovanskému „nevolnickému otroctví“ od Šumavy po Ural a dále. Odraz „nevolnického otroctví“ a zoufalá vůle osvobodit se z útisku byla společným námětem těchto skladeb a skladbiček, z nichž některé vynikají tím, co Puškin shledal ve výzvách Pugačovových a co nazval „podivuhodným příkladem lidové krasomluvy“. „Plač cholopov“ v carském Rusku a „Selský oččenáš“ v rakouském žaláři národů jsou z oněch četných lidových výtvorů, kterými se slovanský lid bránil ještě s poslední nadějí „v dobrého“ cara, císaře.

V dalším vývoji osvobozenického boje národního a sociálního uplatňuje

⁴²⁾ Srov. mou stať Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů, I. c. 562 n.

se vrstva řemeslníků jako základ vývoje kapitalistického hospodářství, jak určil už Lenin. Leninovo uznání úlohy pokrokové šlechty, děkabristů, polské šlechty v boji za samostatnost Polsky vedle pokrokové buržoasie spojené s lidem náleží už XIX. století. Ale kořeny toho sahají až do XVIII. století. Aspoň jedním případem možno naznačit vývoj v těchto všeobecných úvahách.

6. Součinnost slovanská za pugačovštiny

Také v Polsku byli magnáti největšími producenty obilí (pšenice a žito), hlavního předmětu obchodu, hlavně při ústí řek, hl. Dněpru do Černého moře. Západní země a Balt zanedbávali a tam se pak tlačili Prusaáci. Ale tato expanse magnátů do zemí ukrajinských a běloruských měla důsledkem přesuny nevolnického lidu a vytváření vztahů mezi lidem běloruským, ukrajinským a ruským. Podporovaly to poměry mezi korunou, státem a magnaterií. Král byl vůči magnaterii bez moci, knížectví magnátů nepodléhala státním právům. Proto si mohli dovolit i různé hospodářské experimenty, tak s manufakturami, ostatně nečetnými v Polsku. Zemanstvo, šlechta méně bohatá, ve svém stálém zápase s magnaterií se spojovala s bohatým patriciátem městským, výrazně už v polovině XVIII. století. Drobná šlechta („folwarczna“) stává se nástrojem magnátů; šlechtičti bezzemci jsou příživníky na magnátských dvorech a aparátem magnátů na sněmích. Nevolník, „chlóp“, je vyssáván a klesá pod zvíře; často se zachraňuje útekem na východ, do ukrajinských stepí, do hloubi Rusi, vytváří při Volze „svobody“. Část magnátů (hlavně Czartoryští a Potočtí) se opře o moc Kateřiny II. a prosadí jejího loutkového krále Augusta Poniatowského na obranu svých privilegií; konfederace barská (1767), katolicky reakční, se sjednocuje hlavně na požadavku, aby nekatolíci nebyli připuštěni do úřadů; dá podnět k ruské intervenci ohrožením života Augusta Poniatowského. Tzv. „koliszczynna“, povstání nevolníků pod vedením Železniaka a Honty, se rozšíří na celé Podolí. Řež humaňská je odvetou za krutosti barských konfederátů, zejména proti ukrajinskému lidu. Krutá pacifikace vojskem ruským a polským je projevem třídního zápasu z druhé vykořisťující strany.

Z velmi složitých třídních vztahů rodí a ustavují se z národností slovanských na východě Evropy v podmínkách společenských protikladů novodobé národy. Tak na příklad: jen třetina polské šlechty umí číst a psát, a tak je u drobné šlechty sepětí s lidovou kulturou, s ústní lidovou slovesností větší než s kulturou magnátskou. Šlechta bezzemků, tzv. „saraczkowa“, příživnická, deklarovaná, ocítá se mezi žebráky pádem nebo nemilostí dobrodince, magnáta.

Ideolog barské konfederace, kněz Marek, se svým mesianistickým dědictvím, které zbabyl už jeho slovanského přízvuku (sr. shora), může působit jen na nemnohé z vyšší šlechty (svaz „kavalérů kříže“). Proto je zcela přirozené,

že po rozbití barské konfederace Kateřinými vojáky pod Čenstochovou mnozí šlechtičtí bezzemci a psanci uvědomují si, kde je jejich místo: u Jemeljana Pugačova.

Státní manufaktury, zejména uralské, spojovaly lid z různých krajů. Zde se setkávali rolníci ruští s ukrajinskými, běloruskými a polskými a s nimi ovšem i příslušníci různých jiných národností. Zde se dohovořují svými příbuznými nářečnými slovanskými; vytváří se mezi nimi to vědomí příbuznosti všeho slovanského utištěného lidu, které se potom projeví v povstání Jemeljana Pugačova. Zde je hledat kořeny přátelství, a to nejen polsko-ruského, ale i polsko-ukrajinského a ukrajinsko-ruského, a stejně do těchto dvojic přátelství náležejí i Bělorusové, kteří stejně jako Poláci a Ukrajinci utíkali na východ. Utištěný, vykořisťovaný lid slovanský se tu zase setkává, jako se už setkal pod Grunvaldem a v husitských šicích, jako se setkal u Chocimě a pod Vídní. Živelně jdou za jedním cílem: za osvobozením z nevolnictví proti otrokářskému statkářstvu. Už Puškin ve svém díle o povstání Pugačovově vzpomněl účasti Poláků na povstání a jmenoval Pułaského. Nebyl to však jeden z dvou bratří, o kterých se Puškin zmínil, ale Dominik Pułaski, bratranec těchto aristokratů. Toho patrně postavil Pugačov do čela polského oddílu a užíval ho i k důležitějším posláním.⁴³⁾ Pułaski byl uvědomělým bojovníkem po boku „ojułka-cara“ Pugačova, vyznavačem a hlasatelem součinnosti mezislovanské („za naszą i waszą wolność“). Povstání Pugačovovo bylo kromě svého třídního obsahu a rázu také praktickým pokrokovým projevem mezislovanské lidové součinnosti. Při vši účasti jiných národností, zejména Baškirců a Tatarů, tíhu a iniciativu povstání měl na sobě ruský lid a k němu se přimкнуl lid ukrajinský, polský i běloruský. Také třídní ráz povstání byl nesen Slovy, jak o tom svědčí „ukazy“ Pugačovovy. Účast Poláků na povstání Pugačovově položila základ pokrokové revoluční součinnosti rusko-polské. Z této tradice vztahů vycházejí ti, kdo později v tajných spolcích slovanských připravují kvas, ze kterého vznikne nakonec povstání děkabristické. Konsolidovanost aristokratické statkářské a dvorské třídy, bijící do očí u srovnání s živelností a nejasností povstání Pugačovova, byla proražena těmi polskými šlechtici, kteří se přidali k Pugačovovi. To měl také asi na mysli Puškin, když zdůraznil účast Pułaského. Revolucionář Pułaski bojoval pod Kościuszkem, pod Dąbrowským a padl v legiích v boji proti Neapolsku.

⁴³⁾ Srov. Dr. Zygmunt Młynarski, U źródeł przyjaźni polsko-rosyjskiej (Polacy w powstaniu Pugaczowa), Wiedza i życie 19 (1952), 1081—1095.

⁴⁴⁾ Srov. Młynarski, l. c. 1090 n.

7. „Hluboký kmenový cit“

Ústní lidová tvorba východních Slovanů má od nejstarších dob v nejlepších epických a lyricko-epických výtvorech ve své významové oblasti lásku lidu k otčině, k ruské zemi. Zlidovělé pravoslavi spojuje tyto Slovaný k boji proti nepřátelům povědomím příbuznosti a vyššího mravního života. Od počátku třídní motivy účastní se na vytváření tohoto tradičního dědictví. Už v polovici XVIII. století vyvracelo hodnocení lidového podání jako historického materiálu na Rusi názory o lidovém podání jako ostatcích nevědomosti a zaostalosti, názory, které nikde u Slovanů nenabýly takového stupně nepochopení lidové tvorby jako druhdy na Západě.

Nelze ovšem nepozorovat, že hodnocení ústní lidové slovesnosti jako historického materiálu má jakési předchůdce v humanisticko-barokním slovano-věděni. Od počátku dá se sledovat rozdílnost chápání, která někde nabýla už tehdy rázu zásadní vědecké diskuse, jako např. při kritice pověsti o Čechu, Lechu, Rusu. Racionalismus vnesl do problematiky historických pověstí hlediska celistvějších světových názorů, druhdy zabarvená slovansky. Tak je tomu také u Lomonosova. V podání o pracích Schlözerových na konferenci Akademie věd z r. 1764 poznamenal Lomonosov, že přečetl skoro všechny knihy, sepsané starým „slaveno-moravským jazykem“ a užívané v církvi, že zná všechny „provinciální dialekty státu“. Jindy Lomonosov zdůrazňuje větší blízkost slovanských jazyků mezi sebou, než je u „jazyků a dialektů germánských“; ukazuje na „národy slovanského pokolení, žijící za Dunajem, které se drží řeckého vyznání“ a které, ačkoli jsou odděleny jazyky jiných plemen, přece mluví jazykem Rusům dosti srozumitelným, který se více s ruským nářečím shoduje než s polským. Lomonosov Slovaný vyvozoval z Podunají, blížil se tedy tím staré ilyrské teorii; jindy je opět přívržencem sarmatské teorie. Podle Lomonosova pokládali předkové Rusů („náš národ“) řeku Dunaj za boha.⁴⁵⁾ Lomonosov tedy nazýval starý církevněslovanský jazyk „slaveno-moravským“ nebo také „starým moravským“; ruský a jiné slovanské jazyky nejsou mu potomky „slaveno-

⁴⁵⁾ Je to v Předmluvě o užitku knih církevních v ruském jazyce. Srov. P. N. Berkov, Slavjanovedčeskije interesy Lomonosova, Naučnyj bjulleten leningradskogo gosudarstvennogo ordena Lenina universiteta, N° 11—12, Miscellanea slavistica, Slavističeskije zametki, Leningrad 1946, 40—44. Odtud také cituji.

moravského“. Schlözerovi vytýká přímo neznalost rozdílu mezi ruskými slovy v letopisech a „starými“ moravskými. Starý ruský jazyk vidí v starých úslovích u Nestora, v smlouvách prvních ruských knížat s řeckými císaři, vidí je v Zá-
konech Jaroslavových (Pravdě ruské). Z nějakého jazyka starého, který Lomonosov nazývá „slavenským“, vzešel podle Lomonosova nejen jazyk ruský, polský, český, jazyk Vendů, Moravy, Bulharska, Srbska, Dalmacie, Makedonie a jiných zemí kol Dunaje, obývaných Slovany, ale také jazyky „Kurlandců, Žmudi, Litvy, starých Prusů a meklenburských Vendů“. To vše podle Lomonosova náleží k slovanskému kmeni, ačkoli jsou značné rozdíly mezi jazyky. Slovanství Lomonosovo vychází tedy z příbuznosti jazyků. Dokonce se smířuje z toho hlediska i s varjažskou teorií; prý „jestli starý jazyk Varjagů-Rossů byl též jako pruský, litevský, kurlandský nebo lotyšský, měl původ a počátek od slavenského, jako jeho haluz“. Na jazyk ukrajinský díval se Lomonosov jako na „malorossijskij dialekt“, pokládal ho za smíšený s polským.

Také v historii zajímaly Lomonosova ty otázky, které byly zděděny od staršího humanisticko-barokního slovanovědění: především problém etnogenese a teritoriálního rozhraničení slovanských plemen. Kromer, Pretorius, Strykowski — kromě antických spisovatelů jsou citováni. Radikálně skoncovat s bád-
chorkami Lomonosov ještě se neodhodlal, ale aspoň otrásl vírou v některé. Citový vztah, cit slovanské sounáležitosti a jakási slovanská hrdost čili, jak praví Berkov, „hluboký slovanský kmenový cit“⁴⁶⁾ vede Lomonosova zpět k humanisticko-barokním postupům, jak se to jeví zejména v jeho vysvětlení původu názvu Slovanů: „Amazoni nebo Alazoni — slavanský národ — po řecku znamená samochvaly; je vidět, že toto jméno je překlad Slavjanů, to je slavíciích se, do řečtiny ze slavenštiny. Majíce slavenské panovníky, proslavené slavenským jménem v určitou dobu — nemohli přijmout v tutéž dobu tuto zásadu, ale už dávno předtím. Dříve uvnitř hranic národ se zval podle jmen panovníků a hrdinů; potom slávou činů si upevnil slavné jméno, které se rozšířilo po světě později, avšak uvnitř hranic bylo už dávno užíváno.“⁴⁷⁾

„Hluboký slovanský kmenový cit“ vedl Lomonosova také v jeho Staré ruské historii; to hlavně kladlo meze a napětí mezi ním a německými badateli při Akademii věd. Lomonosov ostatně se netajil svým stanoviskem a příležitostně uplatňoval je např. v uvedené již kritice Schlözera nebo v poznámkách ke knize F. Millerově O původu národa a jména ruského. Tento „pathos“, jak to Jagić opatrně nazývá, vedl ho podle Jagíce k nespravedlnosti vůči Millerovi a Schlözerovi.⁴⁸⁾

⁴⁶⁾ L. c. 44.

⁴⁷⁾ Cituji a překládám podle Berkova, l. c. 44.

⁴⁸⁾ Srov. Jagić, Istorija slavjanskoj filologii, 1910, 86.

Humanisticko-barokní dědictví ovšem zaznívá v gramatice ruského jazyka od Lomonosova; ne tolik ve vlivech systému Smotrického, které jsou překonány postupy vyváženými z francouzské „grammaire générale et raisonnée“, i postupy věd přírodních (popis a rozbor faktů), jako ve velebení ruského jazyka jako nejvyššího ze všech jazyků; je zde známá argumentace, která už tolikrát zazněla a znovu bude poté znít v obranách jazyků slovanských: ruský jazyk má velkolepost španělštiny, živost francouzštiny, sílu němčiny, něžnost italštiny, bohatství a lapidárnost řečtiny a latiny. Ale to bylo jen výrazem lásky k rodnému jazyku a k slovanským jazykům vůbec. U Lomonosova nebylo to prázdňným slovem: z této lásky plynula jeho ohromná a geniální činnost, kterou na poli filologie nedoceňoval ještě Jagić. Sovětská věda dokazuje, že historické názory Lomonosovovy o původu ruského státu, zaměřené proti normanské teorii německých akademiků, jsou v podstatě správné. Metodický přístup k problému, osvětlit ruskou historii jako součást obecné historie, přesvědčení o autochthonnosti Slovanů v Evropě a o velké minulosti ruského společenství — to se vše nyní potvrzuje. Odtud také vycházel Lomonosov k jazykovým problémům vůbec a k problémům literárního jazyka zvláště.

Vinogradov ukázal, že idea diferencování tří způsobů slovesného spisování ruského vznikla na základě vývoje stylů a žánrů umělecké literatury od druhé poloviny XVI. století do počátku XVII. století.⁴⁹⁾ Je proto nesprávné vysvětlovat teorii tří stylů u Lomonosova jen z podobné teorie francouzské. Podle Vinogradova teorie tří stylů, ustavená už v latinské literatuře, známá a obnovená za renesance a klasicismu (v XVII. a XVIII. století), byla upotřebená už spisovateli ruskými XVI. a XVII. století. Lomonosov ji znal už odtud a také ovšem ze Západu. Vinogradov opravuje názor, ještě dnes značně rozšířený, že se systém obecně ruského nacionálního jazyka literárního zformoval na základě středního stylu a že se zvláště v této oblasti zkrřížil obecně ruský literární jazyk a jazyk umělecké literatury. V starší době se totiž umělecká literatura vyvíjela jak v lidově literárním jazyku východního Slovanstva, tak v církevně-slovanském jazyku ruské redakce. Od XV. do XVII. století vypracovaly se dva styly literárního ruského jazyka — věcný (úřední) a literárně knižní. Vývoj jazyka ruské umělecké literatury šel svými cestami, podporován rozmanitostí žánrů.

Starší názory na hranice mezi styly, a tedy i mezi skupinami žánrů, těmito styly daných, Vinogradov uvádí na míru. Praví: „Není důvodu mluvit o ostrém stylovém rozštěpení a rozloučení mezi vysokými žánry literatury a takovými druhy vědecké a politické publicistiky, jako jsou slavnostní řeči, vědecké před-

⁴⁹⁾ V. V. Vinogradov, *Obščije problemy i zadači izučeniya jazyka russkoj chudožestvennoj literatury*, Izv. AN SSSR, ot. lit. i jaz. (1957/XVI/5), 413 n.

nášky na parádních seděních, vládní manifesty, církevní kázání atp. Právě tak nebylo nepřestupné hranice mezi středním stylem umělecké literatury (sr. vývoj povídky a románu v XVIII. st.) a středním stylem věcné, časopisecké a vědecké prózy. Literární zpracování ‚prostomluvy‘ (‚prostorečija‘) byla mocnou vzpruhou, sblížující nacionální literární jazyk s lidově hovorovým jazykem. Sepsání normativní ‚Ruské gramatiky‘ M. V. Lomonosovem působilo, byť v různém stupni a také v různých vztazích, jak na vývoj ruského literárního jazyka, zvláště středního stylu, tak i na vývoj ruské umělecké literatury.“⁵⁰⁾

Může být, že poměry ve francouzském spisovném jazyce a zde už aplikovaná teorie o třech stylech daly jakýsi podnět Lomonosovovi k jeho stanovení tří stylů. Ale základ k tomu byl dán už v Lomonosovově zkoumání slovní zásoby starých ruských památek, kde nalézal tři druhy slov, slova společná církevní slovanštině a ruštině, slova církevněslovanská srozumitelná všem gramotným lidem a konečně slova živého ruského jazyka. Podle toho Lomonosov ustanovil tři styly: vysoký, střední a nízký; s každým stylem spojil volně určité žánry (slovesné rody a druhy). Tato reforma Lomonosovova měla velký vliv na vývoj ruské literatury a ruského spisovného jazyka: byla stupněm, po kterém vystoupili Karamzin, Deržavin a konečně Puškin k vytvoření novodobého spisovného jazyka ustavujícího se ruského národa.

Lomonosovovo slovanství a ruství rostlo z lidových kořenů. Odtud je také jeho názor, že osvícený panovník, jako byl Petr Veliký, je v dané historické situaci nejlepší formou vlády v ruském státě. Je to lidová víra v „dobrého cara“ na vyšším stupni. Nelze to spojovat s „osvíceným absolutismem“ carského dvora, který se stal maskou útlaku a vykořisťování lidu. Geniálnímu polyhistoru, kterého Puškin nazval právem celou universitou, běželo o vědecké poznání a osvětlení lidu tímto poznáním. „Hluboký slovanský kmenový cit“ prostoupil celé jeho dílo a vedl ho k činnosti, která by byla ke cti několika badatelům, i kdyby se dožili delšího věku než Lomonosov, jemuž podobně jako Petru Velikému byl údělem poměrně krátký život.

Blagoj ve své Historii ruské literatury XVIII. století⁵¹⁾ vychází ve výkladu ruského klasicismu z analogických podmínek, jako byly na Západě, a z Marxova hodnocení feudálního absolutismu jako pokrokově historického jevu. Ovšem „absolutní monarchie jako civilisující centrum a zakladatel nacionální jednoty“ (podle Marxova slova) může mít tuto úlohu jen pro vedoucí národnosti v žalářích národů. V tom je hned velký rozdíl mezi klasicismem ve státě francouzském a ve státech, jejichž většinu tvořili Slované. Blagoj má jistě pravdu v zdůraznění růstu nacionální tematiky v ruském klasicismu. Vede to ovšem

⁵⁰⁾ Vinogradov, l. c. 414.

⁵¹⁾ D. D. Blagoj, Istorija russoj literatury XVIII. veka, Izd. 3, Moskva 1955, str. 87 n.

k historismu; vzpomeňme jen Prokopoviče a jeho hru o Vladimírovi, Trediakovského, Sumarokova a zvláště Lomonosova, který mezi jiným píše heroickou poému o Petru Velikém (podobně jako Sumarokov) a námět první tragedie spojuje s bitvou na Kulikovském poli atd. Že to vše souvisí s historismem na Ruské akademii věd, je přirozené. Sovětská věda dělá rozdíl mezi občanským patriotickým klasicismem Lomonosovovým a mezi šlechtickým Sumarokovovým. Jiný je dvorní sentimentalismus Karamzinův a revoluční Radiščevův, rozdíl je mezi mystickým romantismem Žukovského a revolučním Rylejevovým. Styly do sebe zasahují a ovlivňují se. Z toho hlediska je posuzovat také zařazování Lomonosova k baroku u některých spisovatelů západoevropských.⁵²⁾ Nazveme-li francouzský klasicismus XVII. století barokním, děláme to s vědomím, že barokní postupy uplatňují se i později.

A nebyly to druhy jen formové složky. Bylo to někdy i barokní slovanství ve významové oblasti. „Hluboký kmenový cit“ Lomonosovův sdíleli patrně mnozí z osvícenských pracovníků kulturních jeho doby. Jistě nebyl ojedinělý a jistě mělo to lidové kořeny také u jiných. Ale je otázka, nakolik mohl být tento „cit kmenový“ v lidové vrstvě uvědomělý. Ztročené rolnictvo ho mělo sotva. Státní, neznevlněné rolnictvo na severu, na severovýchodě a v Sibiři musilo si uvědomovat svou odlišnost od jinorodců a jistě na Sibiři hovorová ruština byla komunikačním prostředkem všech východních Slovanů pravoslavných a těch, kdo se připojovali k civilizačnímu procesu. Zrod citu a vědomí národního spojuje se se vznikem skladby kapitalistické. Ruské kupectvo formuje ze sebe buržoasii jako třídu pomalu a těžce, zejména jako antagonistickou, protifeudální třídu. I tu, co je pokrokově „ruské“, v kulturních vztazích musí procházet vžitým dědictvím vědomí pravoslavné pospolitosti slovanské. Pokroková inteligence šlechtická a už též v několika málo případech raznočinecká navazuje na lidovou tvorbu a dostává se tak do těch kulturních významových oblastí, které nutně obrážela lidová tvorba. Vidíme to např. u Novikova a Radiščeva, u Krečetova a Popova. Vědomí národa ruského, poté ukrajinského a běloruského je ve spojitosti se vznikající buržoasně demokratickou ideologií, ale hlasatel a kulturní výraz toho je především pokroková šlechta.^{52a)}

⁵²⁾ Srov. Angyal, I. c. 73.

^{52a)} Srov. V. I. Lenin, Vybrané spisy, sv. 1, str. 688; I. S. Miller, K otázce vzniku polského buržoasního národa, Sovětská věda — Historie III, 5 (1953), 653.

3. Vojvodina a slavenosrbština

Dědictví a vědomí pravoslavné pospolitosti slovanské v rámci rozkladu feudalismu a nástupu kapitalistické skladby připomeneme si na zajímavém historickém dokladu. V první polovině XVIII. století trvá ještě protireformace v Rakousko-Uhersku a v Polsku; postihuje tedy národnost českou, slovenskou, slovinskou, chorvátskou, polskou zcela a zčásti ruskou, ukrajinskou, běloruskou a srbskou. Zachycení jsou jí dokonce Bulhaři, a to nejen ti, kteří bydlili roztroušeně v starých Uhrách, ale i ti usedlí v souvislé mase pod vládou Turků — ovšem jen nepatrně. Protireformační literatura propagační dostává se i k pravoslavným Srbům (ukázal to už Pavle Popovič aj.). Uniatství v tzv. vojenské krajině nebo vojvodině na jihovýchodě starých Uher vzrůstá se pod tlakem Vídně mezi přistěhovalými Srby (tzv. velika seoba, velké přesídlení pod patriarchou Arsenijem III. Crnojevičem r. 1690 z Kosovska). Mezi přistěhovalci byli ovšem také písmáci, opisovači a iluminátoři církevních knih (zvali se račanini podle monastýra Rači na Savě, v Uhrách se hlavně usadili v Sentandreji u Pešti), ale přesto se brzy knih nedostávalo. Srbové se obrátili na církevní kruhy ruské; nastala pak knižní komunikace, Rakouskem zamezovaná. Z opisů ruských církevních knih od Srbů vznikala pak směs církevní slovanštiny srbské ráže s církevní slovanštinou ruské ráže, tzv. slavenosrbský jazyk, kterým se psalo až do srbských buditelů a reformátorů jazyka, do Obradoviće a Karadžiće.

Tento zajímavý projev mezislovanské součinnosti na poli jazykově literárním je zároveň důležitým faktem politickým. Srbové si totiž už r. 1733 zakládají v Karlovcích školu s latinou a volají učitele z Kyjevské duchovní akademie, která od dob Petra Mohyly měla vedle vzdělání v řečtině i latinu (od první poloviny XVII. století) a v petrovské době pod vedením Feofana Prokopoviče se zbavovala středověké scholastiky. Hlavní z kyjevských učitelů v Karlovcích Emanuěl Kozačinski zavádí po kyjevském vzoru divadelní žákovská představení duchovních her (tzv. mysterií), které z Kyjeva pronikly také do Moskvy (např. duchovní hra o Alexejovi, božím člověku); sám napíše hru o pádu srbského carstva, vplétá do toho epizodu o Urošovi v lidovém epickém podání a vylíčí události až do velkého přesídlení do Uher.⁵³⁾ Mezi diváky představení r. 1736

⁵³⁾ Srov. o tom F. Wollman, Srbochorvátské drama, Bratislava 1924, 16 n.

je desetiletý Jovan Rajić, pozdější historik a vydavatel hry Kozačinského. Rajić napsal první historii jihoslovanských národností jako celku (Istorija raznih slavenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov, vyšla ve Vídni teprve r. 1794—95). Prvním podnětem byl mu ruský překlad Orbiniho „Království Slovanů“, který poznal na svých studiích na Rusi. Jeho „Istorija“ byla sbírka materiálů ještě humanisticko-barokního rázu, vedená především láskou k porobeným bratrům.

Když Rajić jako bohoslovec sbíral látku na Svaté hoře athonské, dal podnět k historickému spisování chilendarskému mnichu Pajsijovi. Bylo to koncem padesátých let XVIII. století. V té době počíná Pajsij psát bulharskou historii; sbírá k ní látku také mezi Srby v jihovýchodních Uhrách, zejména v klášteřech fruškogorských. Jeho „Istorija slavěnobolgarska za naroda, caretě i svetitě bǎlgarski i za vsički bǎlgarski dějanija i sǎbitija“ z r. 1762 je počátek novobulharské literatury. Je to časové rozmezí také pro jiné slovanské literatury. Pajsij píše svou historii po způsobu chronografů, životů svatých, „rodoslovů“; zůstává tedy formálně v tradici staré a střední bulharské literatury. Jeho hlavním pramenem je také Orbiniovo „Království slovanské“ v ruském překladě; humanisticko-barokní postupy splétá s postupy byzantské historiografie, ale čerpá pro nejstarší dobu také hodně z katolické církevní historie Cäsara Baronia (Annales 1593). V tom je už znak nové doby, stejně jako v Pajsijových racionalistických výkladech a v jeho zájmu o světské věci veřejné. Jeho slovanské vědomí naplňuje zejména výklad cyrilometodějského období; vytváří z toho mohutnou tradici pravoslavně slovanskou, zaměřenou především proti největšímu škůdci osvěty a Bulharů, proti řecké církvi, se stálým podtextem jednoty s pravoslavím východních Slovanů a politickým důsledkem toho. Samozřejmě, že schvaluje opravu jeronýmovské legendy západního původu, která tvrdila, že sv. Jeroným byl vynálezcem glagolice a překladatel slovanských knih. Prokopovič to v překladu Orbiniho řádně opravil z hlediska pravoslavného, ale také i historicky správného, autorstvím soluňských bratrů. Tak tedy už Prokopovičem a Pajsijem se cyrilometodějská otázka dostává do středu slovanovědění také u východních Slovanů; má na sobě mnoho politické dynamiky, zejména na Balkáně. Jazyk Pajsijův je už proniknut prvky hovorové bulharštiny; je prostý a byl proto srozumitelný negramotným Bulharům při předčítání. Byla to kniha vpravdě buditeľská jako současná „pesmarica“ Kačiče-Miošiče u Charvátů, jejímž jedním pramenem byl také Orbini.

Patron překladu „Království Slovanů“ do ruštiny byl už déle než generaci mrtev, ale jeho dílo žilo ještě v jeho spolupracovnících a v jejich žácích. Rajić a Pajsij navazují už na tradici, kterou počal vytvářet Prokopovič mezi tzv. klasicismem školským a osvícenským. Prokopovič také svým historickým zájmem o dějiny Slovanstva je předchůdcem Trediakovského, Sumarokova i Lomono-

sova. Už Kantemir počal psát heroickou poému o Petru Velikém a Lomonosov také píše poému na totéž thema. To vše je přirozené. Překvapují však fakta významná pro mezislovanské vztahy: osvícený srbský samouk Zaharija Orfelin, vydavatel Slavenosrbského magazínu (v Benátkách 1768) píše životopis Petra Velikého a o dvacet let později Srbové ve Vojvodině hrají hru o Petru Velikém. „Petr Veliki, car ruski“, jak zní titul hry, kterou se svými žáky hrál r. 1787 učitel Jelisejić v Bečkereku, byl tu představitelem nejen síly ruského lidu, ale také pokroku ruského lidu jako naděje osvobození pro slovanský Balkán.

Velké změny v evropském a vůbec světovém hospodářství, které se obrazily na Rusi za Petrových reforem, působily i na tureckou říši i na Rakousko a ovšem i na Polsku a její sousedy. Přesto ze stanoviska zákonitostí jazykově literárních, které máme hlavně na mysli při sledování slovanské složky v obrození slovanských národností, v jejich přechodu v novodobé národy, je to právě asi polovina XVIII. století, která je pokládána za mezník také v literárním vývoji ruském.

Stará ruská literatura do té doby, jak už o tom byla řeč, nemůže se pokládat za literaturu, ve které se střídaly už nějaké proudy a směry na způsob literatur západních. Tím méně je tomu ovšem v literaturách porobených Slovanů (a to i v samém Rusku).

9. Slovanská složka českého vlastenectví XVIII. století

Viděli jsme již, jak v minulosti do XVIII. století vstupovala problematika cyrilometodějská do středu slovanovědění a jak se od počátku XVIII. století navazovalo na humanisticko-barokní postupy (Stredovius, Frisch aj.). Dobner, Durych, Dobrovský a jiní středoevropským vývojem slovanovědění stanou se hlavními badateli v této oblasti. Problematika je spjata s otázkou po původu Slovanů vůbec a po původu jednotlivých slovanských národů, o jejich vzájemném vztahu a stupni příbuzenství apod. Tato otázka stala se zvláště palčivou v českých zemích, kde se počalo s očišťováním humanisticko-barokního dědictví historického nejdříve a kde zápas mezi absolutismem vídeňským a osvícenskou feudalitou domácí vytvářel prostředí, vynucující si řešení některých historických otázek; souviselo to s přítomnými státoprávními spory mezi habsburským absolutismem a rodovou starou šlechtou za nástupu kapitalismu. V učených kruzích, většinou kněžských, tehdy se to odráželo; odráželo se to nestejně, složitě a podle toho, v čích službách učenec stál, nebo podle síly a posice skupiny (např. řádu apod.). A tak tvořící se osvícenecké slovanovědění v českých zemích soustřeďuje se na tu otázku, která před čtvrtisícetím před pádem českého státu byla tak naléhavě vnášena do české šlechty, připravující se už k odporu proti habsburskému absolutismu, Janem Matyášem ze Sudet.

Zajímavý vztah českých obránců pověsti o jihoslovanském původu Čecha, Lecha (a pak ovšem i Rusa), tzv. „čechistů“ z kruhu jezuitů Duchovského a Pubičky, k někdejšímu pretendentu polské koruny knížeti Jablonovskému, zakladateli lipské učené společnosti, byl už politicky chápán.⁵⁴⁾ Pro úplné pochopení a objasnění tohoto citového a myšlenkového okruhu, v němž se rodí vědomí národa ze slovanské nebo slovanomilské mlhoviny, scházejí nám kritéria pokrokovosti a nepokrokovosti pro tu dobu nebo „obrozenosti“ a „neobrozenosti“ s použitím výrazu Z. Nejedlého, jak to dělá Milan Kudělka.⁵⁵⁾ Nás zde zajímá především to, jak slovanomilství nebo už skutečně vážné nebo vážně se tvářící slovanovědění slouží politicko-společenským potřebám, a to protichůdným.

⁵⁴⁾ Srov. F. Wollman, Předchůdci Dobrovského, *Slavia* XXII (1953), 413 n.

⁵⁵⁾ Srov. Milan Kudělka, Leopold Šeršník (1747–1814). Život a dílo. Ostrava 1957, zvl. 85 n.

Je třeba si připomenout ovzduší doby. Piarista Němec Dobner od r. 1762, tedy osm let před vznikem pražské Privatgesellschaft der Wissenschaften (nazvané pak Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften), vydává kritický rozbor Hájkovy České kroniky. Dobner vyvrátil už s prostředky racionalistické kritiky pověst o Čechu, Lechu, Mechu (Rusu); to už udělal Kromer v XVI. stol. a od něho to přejal Sudetinus. V té době založil učenou společnost Jcs. Alex. Jablonowski v Lipsku, kam se přestěhoval s titulem říšského knížete a se zklamáním nadějami na polskou korunu. Jeho Societas hned r. 1772 v I. svazku spisů přinesla rozpravu Jablonowského, obhajující pověst o Lechovi a Čechovi. Jablonowski pokračoval tu v zdůvodňování nároků polských na slovanské kraje, jak už to napsal před třiceti lety ve francouzském spise; humanisticko-barokními postupy splétá tu sarmatskou teorii s touto „lechitskou“. Tak našli v Aktech společnosti Jablonowského, odměňovaných premiemi, útulek „čechisté“, jezuiti Duchovský se svým „Lechem“, Pubička se spisem o sídlech Venedů a Antů, Šeršníkův se studií o sídlech Srbů. V době, kdy se v oblasti historického bádání srážejí v Čechách humanisticko-barokní metody s racionalistickými, Jablonowski favorisuje ovšem metody humanisticko-barokní ze stanoviska feudálně reakčního.

Jako je palác knížete Jablonowského v Lipsku středem reakčního slovanovědění, tak je palác hr. Fr. Ant. Nostice v Praze středem pokrokové šlechticko-měšťanské Učené společnosti se zaměřením ovšem daleko širším, hlavně přírodovědným; ale Dobner, Voigt a Pelcl mají studie už hned v I. svazku Pojednání Společnosti, v dalších svazcích jsou už příspěvky Ungara a Dobrovského, ale i Šeršníkův. Kudělka ukázal, jak vědecké stanovisko Dobnerovo k otázce Čecha-Lecha bylo podvracováno nekalými insinuacemi politického rázu. Stejně sloužil za podnět k útokům nápad, že Češi mají původ v kavkazských Zeších (Žiších), nápad vycházející ze starší humanisticko-barokní literatury, ostatně pokládán Dobrovským až do pobytu na Rusi za možný, tedy ještě po čtvrtstoletí; dokazuje to, jaká nejistota byla ve všem, jak bylo třeba se zbavovat humanisticko-barokního balastu. Jezuité šli na piaristu Dobnera, který stál už na stanovisku pokrokové německé buržoasie, asi v tradicích Balbínova a Pešínova vlastenectví. Duchovský v replice, nadepsané barokně Lucifer lucens non urens atd. (1765), praví v jádře toto: „... Dobnerovo popření Čecha je čin nejvyšší nevlastenectví a hodný zatracení, z něhož se radují nepřátelé českého národa, jeho názor o jakýchsi Zeších či Žiších, národě nejbarbarštějším a otrockém“, je krutou urážkou „staré a pravé Čechie“ a jejího „šťastného, velkolepého a neporaženého národa slovanského“ a krátce „je třeba se proti tomu bránit.“⁵⁶⁾

Toto „vlastenectví“ v době, kdy buditelé typu Dobrovského pochybují o bu-

⁵⁶⁾ Cituji zkráceně podle Kudělky, I. c., str. 87.

doucnosti národa, a to ještě dvě generace poté — mohlo by se pokládat za tragické gesto kormidelníkovy na potápějící se lodi. Nebylo zaměřeno — jak je to ještě u Balbína — k představě celé národnosti. Naopak. „Čechistům“ se zvláště nelíbil Dobnerův názor o demokratičnosti starých Slovanů, o vrozeném odporu proti vládám, o stařešinském způsobu vlády a vládě náčelníků rodin, o jejich svobodě a společném majetku. Rousseauovská demokratisace starých Slovanů, která v německém pokrokovém slovanověděni došla až k idealisaci Slovanů vůbec a měla pak velký vliv na obrození, naprosto se protivila „čechistickým“ jesuitům a jejich patronovi Jablonovskému. Doklady z korespondence mezi Pubičkou a Jablonovským⁵⁷⁾ dokazují, jak se vytvářela proti Dobnerovi insinuace protislovanského smýšlení, ačkoli jeho názory staré Slovany stavěly do světla sympatického pokrokovým lidem a byly vlastně už částí pokrokového tažení proti feudálnímu absolutismu. Německý původ Dobnerův bral se za příčinu jeho nenávisti proti Čechům a Slovanům: spojování představy češství a slovanství tedy už v 60. a 70. letech jde ruku v ruce u těchto kněžských spisovatelů, podobně jako spojování polské národnosti se slovanstvím u Jablonovského. I piarista Grulich napsal proti řádovému bratru Dobnerovi hanopis plný šovinistických urážek pro jeho německý původ ze Švábska.⁵⁸⁾ Dokonce i Dobrovský, sám po otci své matky z německé elsaské krve, připomíná Dobnerův německý původ ve srovnání s Durychem;⁵⁹⁾ dělá to celkem zbytečně — patrně ještě pod dojmem vědeckých rozporů, ve kterých měl pravdu Dobner.

Vlastní podstata sporu byla třídního rázu: to se objevilo zejména ve výtce Duchovského Dobnerovi, že jeho „důvody podřívají zvláště základy nejvznesenějších rodin.“⁶⁰⁾ Nakonec přece jen vylezlo šidlo z pytle: aristokracie zemská, lokálně patriotická jako poslední hradba stavovského feudalismu. Patriotismus a v něm slovanská idea nabývá tu tedy zvláštního osvětlení; při tom ovšem nositelé tohoto českého a někdy i slovanského patriotismu česky uměli jen zřídka, česky nepsali a také se česky nedorozumívali. Stará humanisticko-barokní tradice, která u Balbína a Pešiny je aspoň obranně pokroková, slouží v rukou „čechistů“ reakčnímu myšlení v samotném pojetí vlasti, patrie. Dobnerovo pojetí, ačkoli je rousseauovsky přehnané, vychází z pojetí národního kolektiva a jeho práv přirozených. Při vši té tíži balbínovské tradice, která se projevuje nejvíce v nekritickém přístupu k pramenům a jejich hodnocení, nelze mít za to, že se tito opoždění slovanští barocisté nestarali o novější produkci,

⁵⁷⁾ Viz Kudělka, 87 n.

⁵⁸⁾ Srov. Kudělka, I. c. 88; Jiří Krystýnek, Latinský protidobnerovský pamflet příborového veršovce, Slezský sborník 54 (1956), 527 n.

⁵⁹⁾ Kudělka, I. c. 88.

⁶⁰⁾ L. c. 91.

např. v Rusku při akademii. Právě jezuité udržovali stále kontinuitu a byla to jejich učiliště v Olomouci a Trnavě, která ji udržovala povinně a plánovitě. Nejen pietisté, ale i Propaganda sleduje vědecký vývoj na Rusi. Vídeňská dvorní bibliotéka shromažďuje vše, co je dosažitelné, zejména jsou-li tam lidé rázu Heyrenbachova. Není divu, že Durych zná ruské tisky a že na ně upozorňuje Dobrovského. Není to nic zvláštního. Kruh Pubičkův zná akademickou publikaci Bayerovu o počátcích ruských dějin a pídí se i po jiných publikacích, vydávaných na Rusi — a ovšem i jinde v cizině.⁶¹⁾ Řádová spojení pracují dobře. Grubisichova rozprava o původu hlaholice „In originem et historiam alphabeti sclavonici glagolici“ (Benátky 1765) zapadla právě do začátků sporů o Čecha a Lecha. Tak se stala otázka původu hlaholice dalším bodem vyúčtování s humanisticko-barokními metodami.

Otázka hlaholice vedla nutně k cyrilometodějské akci a to zase k zájmu o Bulhary a celý slovanský jih. K pracím Pubičkovým v té oblasti vrátíme se ještě v té souvislosti.

⁶¹⁾ Názorně to ukazuje Kudělka soupisem literatury a pramenů, které měl po ruce Šeršník k své prvotině o původu Srbů.

10. Poměry na slovanském jihu ; objevování Bulharů

V přelomu XVIII. a XIX. století v slovanověděni a v slovanských literaturách obráží se proces rozkladu feudalismu a vzniku novodobých národů ve formaci kapitalistické zejména na vývoji národů jihoslovanských. Stále trvajícím nadvláda Turecka hraje v konstelaci rovnováhy velmocí na evropské pevnině důležitou roli; uvnitř vznikajících národů a jejich potřeb kulturních je především otázka spisovných jazyků jako výrazu a předpokladu jejich samostatnosti. Národní hnutí děje se už v třídní společnosti s jejími protiklady a rozpory, je neseno bojem mezi jednotlivými třídami. Národnosti jihoslovanské mají nestejný vývoj. Jestli už hranice mezi feudalismem a nástupem kapitalismu jsou vždy plynulé, a to i u národností žijících ve vlastních státech, jako na západě, u jižních Slovanů tato hranice je velmi různá časově. Srbsko vstupuje do kapitalistické formace po prvním a druhém povstání (od r. 1804 do 1815) odstraněním tureckého feudálního systému. V Charvátsku, Vojvodině, Slovinsku nastoupí kapitalistická formace až s odstraněním feudalismu r. 1848/49. Bosna, Hercegovina, Makedonie a Bulharsko zůstávají pod tureckým feudalismem ještě dále až do sedmdesátých let. Vlastní nacionální hnutí je určováno třídními protiklady, které trvají buď jako u Čechů, Slováků a Poláků až do 40. let, nebo jako u východních Slovanů přibližně až do 60. nebo 70. let.⁶²⁾

U všech jižních Slovanů, tak jako u Čechů, Slováků, Lužických Srbů v XVIII. století je feudální nadvláda cizí národnosti. Jedině Černá Hora druhdy se osvobozuje v neustálém zápase s Turky. Národnostní útlak byl spojen s útlakem hospodářským a sociálně politickým, neboť cizinci — vykořisťovatelé měli v rukou feudální státní aparát. K tomuto státnímu cizímu aparátu se připojuje i odnárodněná česká a charvátská šlechta až na některé výjimky. Slovinci nemají šlechty, podobně Srbové (několik feudálů ve Vojvodině nepadá na váhu), Slováci také nemají šlechtu (několik zemanských rodin netvoří třídu). Osvobození nacionální bylo tedy spojeno s osvobozením sociálním. Boj za osvobození nacionální mohly tedy vést jen třídy, které byly sociálně vykořisťované, a tedy i politicky utlačované, zbavované práva na svobodný život a vývoj. Mohlo to

⁶²⁾ Srov. Vačo Bogdanov, Likovi i pokreti, Zagreb 1957, 260 n.; Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, zejména 74 n.; Žak Natan, Bălgarskoto vāzraždane, Sofija 1949, 23 n. Istorija Bolgarii I., Moskva 1954, str. 215 n.

být tedy rolnictvo, bezprávná „raja“ — jako hlavní a nejširší základ revolučního odporu a městská inteligence, pokud se ovšem nepřidala příživnický k pá-nům; brzy vycházela už inteligence z rolnictva a organisovala ideologické a bojové prostředky odporu protifeudálního, demokratického. Druhá polovina XVIII. století znamená na slovanském jihu přípravu ještě v lůně feudálního řádu především k dvěma hnutím, která znamenala vnější mezníky ve vzniku národa; k prvnímu a druhému povstání Srbů (1804—1815) a k charvátskému ilyrskému národnímu obrození (1830—1849). U Bulharů se k tomu připojilo hnutí za rusko-turecké vojny r. 1829—1830. Zesílení práva ochrany pravoslavných, které si Moskva vybojovala, posílilo odpor proti Turkům. U Srbů povstání nesla především vyssávaná třída rolnictva („sirotinja raja“), organisovaná už selskou a obchodnickou buržoasií. Buržoasie ve Vojvodině v tehdejších Uhrách dostihla už toho stupně rozvoje, že se mohla stát jakýmsi Piemontem boje proti feudalismu a za sjednocení Srbů; to se ostatně projevilo mocně v buržoasné demokratické revoluci r. 1848, kdy Vojvodina zrušila hranice mezi sebou, Srbskem a Charvátskem a začala dělit feudální půdu. Ve Vojvodině jsou od počátku XVIII. století styky Srbů s Rusy a Ukrajinci, kteří jsou sem voláni jako učitelé, jak už bylo ukázáno, ale také už i s Bulhary, kteří sem přicházejí jako obchodníci. Obchodnický Nový Sad přebíral brzy vedení Srěmským Karlovcům, které jsou střediskem pravoslavné hierarchie. Vytváří se prostředí, kde se později setká s Bulhary Vuk Stefanović Karadžić i Sima Milutinović a ovšem také Šafařík. Zájem o Bulhary a bulharskou literaturu mají už první novodobí srbští spisovatelé, jako Mušicki, Milutinović.

Jedna z nejzajímavějších složek narůstajícího slovanského povědomí je objevení existence Bulharů a bulharského jazyka. Navazuje přímo na humanisticko-barokní tradici cyrilometodějskou, jejíž politickou tvář jsme se pokusili odhalit shora. V osobě Dobrovského je to ovšem navázání někdy až protikladně historické a opravné. Připomeňme si některé názory humanisticko-barokního slovanovědní u nás, neboť nesporně u nás se zájem o Bulhary projevil nejdříve a také znamenal kulturní popud pro jiné národy i pro Bulhary. V XVI. století Benešovský Filonomus má jakési povědomí o rozšíření Slovanů asi jako kronikář Hájek. Vycházeli oba z jazykové příbuznosti Slovanů. Někdy se příbuznost zaměňovala až za jednotu, totožnost jazykovou. To všecko bylo vzato jen z představ děděných a názorů opisovaných z knížky do knížky. Až Jan Blahoslav se nad tou tradicí a územ zamyslel a ptal se: je slovo „slovanská řeč“ pojem obecný nadřazený („generale“), obsahující v sobě „všecky rozdily a dialekty“, anebo je to slovo „Bulharská řeč“⁶³⁾ Nelze v tom nevidět vliv

⁶³⁾ Gramatika česká, dokonaná l. 1571, vydali Ignác Hradil a Josef Jireček, Vídeň 1857, kap. VII.

tradice cyrilometodějské, která spojovala „slovanské písmo“ a „slovanskou řeč“ s Bulharskem. Ale v dalším rozdělení „dialektů našeho jazyka“ na český, polský a slovenský ztrácí se u Blahoslava bulharština, neboť „slovenským“ jazykem podle terminologie charvátské té doby rozumí „mluvení Charvátů rozličných v krajích od Uher až k Cařihradu a Benátkám“. Název „bulharská řeč“ má patrně pro něho význam generální, tj. slovanská řeč.⁶⁴)

Bartoloměj Paprocký v Zrcadle markrabství moravského (1593) jmenuje mezi královstvími, která založili synové Vandalovi: „polské, ruské, kašubské, slezské, české, moravské, slovenské, dalmatské, pannonské, bosněnské, charvátské, bulharské“. Známý nám už Jan Matyáš ze Sudet mezi Slovany na jihu předpokládá slovanskou řeč, jen dialekticky rozrůzněnou u Mysiů, Srbů, Bulharů, řeč, kterou se mluví i na dvoře tureckém. Petrus de Reva (Revay), slovenský evangelík, v spise De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae (1659) přiřčenil k uherské koruně i provincii Bulharů. V latinsky psaném spise česko-bratrském o smyslu kázně a řádu církevního,⁶⁵) jehož autorem byl snad Komenský, založení církví slovanských se odvozuje od Cyrila a Metoda: s pokřtěním Moravanů uvádí se v souvislost hned následující pokřtění Bulharů.

Balbín v Obráně (v kap. XII) rozlehlá sídla Slovanů klade mezi Jadranské moře a Tichý oceán na jihovýchod až k Cařihradu; tam někde umísťuje Bulhary. Jeho mladší přítel Pešina v Předchůdci Moravopisu (1663) při líčení cyrilometodějské akce dělá smělou hypotézu, že ti „Slováci“ (tj. Slované), kteří s „Volhary“ sídlili při Dunaji na řece Moravě, přinesli jméno řeky a potom i země — na Moravu.

Také Středovský v této tradici pokračuje a vyvrcholuje ji: u něho akce cyrilometodějská je všeslovanská. Je to v soulase s politikou Propagandy a v soulase s moravským lokálním patriotismem, který vyzdvihl mocně tradici velehradskou — jak nyní vidíme z objevů archeologů — náhodou ve shodě s historickou pravdou. Také zavedení křesťanství ve Slezsku, Polsku a dokonce v Rusku spojoval Středovský s akcí cyrilometodějskou. Dobrovský mu to trpce vyčítal. A přece i dnes jsou názory, že z Velké Moravy se mohlo křesťanství šířit do Polska. Proto Středovský nezapomíná ani v Hlasateli šťastné cesty (1705) ani v „Sacra Moraviae Historia“ (1710) na Bulhary, a to jak v líčení slovanských kmenů, tak i při výkladu cyrilometodějského počínu. Dal také do oběhu vyprávění byzantských kronik o tom, že Metoděj maloval pro bulharského cara obraz posledního soudu, motiv, který v barokním líčení měl svou úkonnost více zábavnou než historickou. K tomu Dobrovský jen suše poznamenal, že by bylo třeba zjistit totožnost malíře Metoděje a apoštola Metoděje.

⁶⁴) Váhala Fr., K historii národních jmen Jihoslovanů ve staročeské literatuře, Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948, str. 414 n.

⁶⁵) De bono Unitatis et ordinis disciplinaeque et obedientiae... Amsterdam 1660.

Za půlstoletí po Středovském pro jezuitu Pubičku už se prohloubila cyrilometodějská otázka v základní problém původu Slovanů; byl tu už v začarovaném kruhu slovanských obran s jejich hlavními tematy: společný původ, starobylost a význam Slovanů už v dobách dávných mu tane na mysli. Proto vyhledává u byzantských kronikářů zmínky o Slovanech. Tak např. uvažuje o tom, kdo byli ti Slované, o kterých zaznamenal Labbeus, že bojovali s císařem Justinianem proti Saracénům. Pro něho to mohou být jen buď Charváti nebo Bulhaři; Pubička termínu „Bulhaři“ užívá druhy jen jako označení pro jeden ze dvou hlavních kmenů slovanských (tedy klade to na roveň termínu „Antové“ v dvojici „Slavíni a Antové“). Jinak nepochybuje, že jméno Bulharů je od Volhy a že sídlili původně mezi Volhou a Donem (podle Prokopia Caesarejského); uváděl staré zprávy byzantské o tom, že od původu nebyli Slované, ale ti Slované, které křtil a učil sv. Cyril, podle Pubičky musili být Slované, o čemž svědčí církevněslovanský jazyk.⁶⁶⁾

Pod vlivem Jablonowského a jeho skupiny dostal se Pubička do problematiky pověsti o Čechovi a Lechovi, jak už o tom byla řeč. Nemůže být pochybnosti o tom, že zájem o jižní Slovany, a v tom i o Bulhary, plynul u Pubičky z rádoých tradic Propagandy. Vzpomeňme si na jistý úspěch Propagandy v katolisaci pavlikiánů v XVII. stol. a vzniklých z toho literárních projevů.

Nemá smysl vyčerpávat tu kromě přehledu thema Dobrovský a Bulhaři. Udělal to už Jocov a Georgiev a z české strany chystá o tom podrobnou práci Věnceslava Bechyňová. Zde běželo spíše o ty představy a podněty, které byly už ve vznikající české buržoasii. Sami Bulhaři (Jocov a Georgiev) zjistili, jak správnou metodou postupoval Dobrovský k poznání a uznání bulharského jazyka jako samostatného jazyka (nebo podle tehdejší terminologie „nářečí“).⁶⁷⁾ Bylo to něco podobného jako s jeho vztahem k lužičtině. Nelze z toho zejména soudit na nějakou citovou zaujatost vůči Bulharům; vždyť lužičtina byla zájmem a láskou Dobrovského od začátku jeho slovanských studií — a jak dlouho trvalo, než ji určil jako slovanský jazyk o dvou nářečích neb dokonce jako dva jazyky. V obrození u Slovanů uznání samostatnosti jazyka bylo uznání národa. Nikdy filologie neměla takovou váhu jako tehdy.

Neběželo o nějaké překotné a vědecky neodůvodněné uznání samostatného jazyka (nebo v terminologii tehdejší „dialektu“) bulharského, jak to udělal

⁶⁶⁾ Srov. Penev, Svědenija za bálgarite v po-stari čuždi sáčinenija, Godišnik na Sofijskija universitet, Istor.-filol. fakultet, Sofija 1920, XIII—XIV (1917—1918), 1—40; Perwolf, Slavjane etc. II., 67 n.

⁶⁷⁾ Srov. Boris Jocov, Jozef Dobrovski v Bálgarija, Sborník prací k I. sjezdu slovanských filologů II, Praha 1932, 780 n. Emil Georgiev, Bálgari i čechi v epochata na tjachnoto vžražđane, I, Godišnik na sofijskija universitet, Istoriko-filologičeski fakultet, XLII, 1945 až 1946, zejména 29 n.

Schlözer,⁶⁸⁾ aniž uvedl linguistické důvody. V tom je právě rozdíl postupu mezi starším slovanověděním a kriticizmem Dobrovského. Dobrovský na Schlözerův názor reagoval (v Slovance I. 1814, 194 n); setrval dosud na svém starším mínění, že bulharské nářečí náleží k srbskému čili ilyrskému jazyku. Otčenáš, který Chamberlayne⁶⁹⁾ a jiní uváděli jako bulharský, určuje jako dalmatsko-ilyrský, jinak řečeno v jeho terminologii srbský. Pro Dobrovského otázka bulharštiny byla jen jedním problémem v komplexu problematiky církevní slovanštiny a jejích památek. Ještě ve svých Základech jazyka staroslověnského (1822) počítá jazyk církevněslovanský k nářečím jazyka starosrbského. Kopitar proti tomu staví svou teorii pannonskou, tj. pokládá jazyk církevněslovanský, jazyk Cyrila a Metoděje za nářečí pannonsko-slovinské. S tímto stanoviskem Kopitarovým dostává se do problematiky národní tendence, to právě, čemu se Dobrovský vyhnul, co mu podle všeho bylo ve vědě naprosto vzdálené. Kopitar zůstal při své teorii přes všechny učené i ironické argumenty Dobrovského; zdá se, že mu běželo o více než jen ukázat na význam jeho rodné slovinštiny v minulosti, tedy něco na způsob obrany mateřštiny: poukazem na slavnou a velkou minulost budit národ k životu. Pannonskou teorií dostává se cyrilometodějství přímo do středu území rakousko-uherského. I když bylo by ukvapené dělat „slovanského Mefistu“ v dvorní knihovně vídeňské iniciátorem austroslavismu, je nesporné, že pozdější austroslavismus byl by dostal v pannonské teorii starobylou oporu, ačkoli byl plodem nových politicko-sociálních podmínek.

Nesporné zásluhy má Kopitar o dílo Vuka Stefanoviće Karadžiće. Do značné míry žák Dobrovského stal se dobrým vůdcem a rádcem Karadžićovi. Ukazoval mu na cesty, které unikaly už zraku Dobrovského. Součinnost Čecha, Slovince a Srba má epochální význam i při všech malých i větších protikladech. Dobrovský, který napsal doplňky a opravy k petrohradskému srovnávacímu slovníku, dal tím podnět Srbu Vuku Stefanovići Karadžićovi k napsání „Dodatku k Sanktpeterburgským srovnávacím slovníkům všech jazyků a nářečí“ (vyšlo to ve vídeňském časopise *Novine srbske* r. 1822). Kopitar byl prostředníkem mezi Dobrovským a Karadžićem. Znameníť znalec a sběratel srbocharvátské tvorby lidové otiskl už ve své *Pesnarici* (r. 1815) jednu bulharskou píseň a slíbil dvacet dalších, až si ověří jejich znění. V „Dodatku“ Karadžić ukázal učenému světu bulharský jazyk; dal zde materiál pro bulharský slovník, ukázky z bulharského překladu evangelia, dvacet sedm národních písní a krátký výklad o bulharském jazyku. Karadžić měl vlastně v ruce písněvé texty makedonské; ale znal už čtyřjazyčný slovník mnicha Daniila a dvě knihy bulharské (od

⁶⁸⁾ A. L. Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte* 1771, 331, v Bulharsku hledá vznik církevní slovanštiny, bulharštinu pokládá za samostatný jazyk slovanský (počtem devátý).

⁶⁹⁾ I. Chamberlayne, *Oratio Dominica etc.* (Modlitba Páně v různých jazycích), 1715.

Krčovského). Dobrovský ovšem ještě r. 1823 ve svém krátkém, německy psaném spise o Cyrilovi a Metodějovi⁷⁰⁾ nazývá nejstarší spisovný jazyk „Serbisch-bulgarisch-macedonisch“, čemuž se Kopitar posmívá; ale Jagić hodnotil v tom vědecky oprávněný krok k poznání území, kde církevní slovanština vznikla.⁷¹⁾ Na tom stanovisku zůstal Dobrovský ještě ve vydání tzv. moravské legendy o Cyrilu a Metoději.⁷²⁾ Kopitar v součinnosti s Karadžičem stal se jedním z prvních, kdo poznali bulharský jazyk.⁷³⁾ V recenzi „Základů“ (ve vídeňských Jahrbücher der Literatur) vytknul Kopitar svému učiteli nepoznání bulharského jazyka, opíraje se o Karadžičův „Dodatek“. Ještě r. 1826 Dobrovský psal Kopitarovi, že je rozdíl mezi starou a novou bulharštinou, že se Bulhaři naučili slovansky od Srbů. Ale Kopitar mu poslal bulharský překlad ruského překladu Hübnerovy knihy biblických příběhů (kolování překladu samo o sobě je mezi-slovansky zajímavý oběh německé racionalistické pedagogické příručky). A tak konečně starý badatel dal se přesvědčit fakty a v recenzi Šafaříkovy Geschichte dva roky před smrtí uznal samostatnost bulharštiny jako jazyka románského rázu („slawische langue romane“), odlišného od srbštiny.⁷⁴⁾

Toto pozdní rozřešení problému mělo velkou důležitost. Dílo Dobrovského bylo známo v učeném světě a působilo zejména na Rusi, kde Pogodin už r. 1825 přeložil s dodatky spis o Cyrilovi a Metodovi. „Institutiones“ (Základy jazyka církevněslovanského) ve výtahu přeložil už Peninskij a celé dílo přeložil Pogodin a Ševyrev r. 1833. Odtud spisy Dobrovského pronikají také k Bulharům a Srbům. Uznání samostatnosti jazyka, jeho starobylosti a veliké kultury jím vytvořené mělo značnou důležitost politickou v té době rodících se národů. Už Ukrajinec Venelin ve svém rusky psaném spise o starých a dnešních Bulharech zná Dobrovského a užívá jeho názorů na starou církevněslovanskou vzdělanost.⁷⁵⁾ Gramatikářství bulharské je pod vlivem Dobrovského až do poloviny století, a to přímo nebo přes Peninského.⁷⁶⁾

Podobně je to u Srbů, Charvátů a hlavně Slovinců. Ruský badatel Vostokov navazuje na práci Dobrovského a na základě materiálů, neznámých Dob-

⁷⁰⁾ Cyrill und Method, der Slawen Apostel. Ein historisch-kritischer Versuch (Abh. d. b. Gesellschaft der Wissensch., III. Folge).

⁷¹⁾ I. V. Jagić, Istorija slavjanskoj filologiji, 127 n.

⁷²⁾ Mährische Legende von Cyrill und Method (Abhandlungen d. böhm. Ges. der Wissensch., IV. Folge), 1826.

⁷³⁾ Srov. N. M. Petrovskij, O zanjatijach V. Kopitara bolgarskim jazykom, Sp. BAN. VIII, Sofija 1914, 19–74.

⁷⁴⁾ Josef Dobrovský, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten von Paul Joseph Schaffarik, Jahrbücher der Literatur XXXVII, Wien 1827, 5 n.

⁷⁵⁾ Jurij Iv. Venelin, Drevnije i nyněšnije Bolgare v političeskom, narodopisnom, istoričeskom i religioznom ich otnošenii k Rossijanam, 1829.

⁷⁶⁾ Srov. Boris Jcov, l. c. 773; Georgiev, l. c. 37 n.

rovskému, prohloubí poznání staroslověnského jazyka a jeho místa v rodině slovanských jazyků. Z československé strany věnuje cyrilometodějské problematice celoživotní úsilí Šafařík. Jestli u Dobrovského — až na nějaké extatické výkyvy — zůstala citová stránka pod tlakem vědecké kontroly, Šafařík se od počátku netají svým citovým zaujetím. U Šafaříka se zase najde „hluboký kmenový cit“ jako u Lomonosova. Tento cit už je ve vztahu k mladé české a slovenské buržoasii ustavujících se národů a jejího národního zápasu. Ale je také ve vztahu k nové bulharské skutečnosti. Od r. 1774 otvírají se černomořské úžiny ruským kupcům. Vnitřní obchod v Turecku dává vznik trhovecké malovýrobní vrstvě, ke které přistupuje vrstva vlastníků půdy od první čtvrti XIX. století. Když píše Sofronij Vračanský svůj životopis o životě hříšného Sofronije a sbírku kázání (Kyriakodromion, vytištěnou r. 1806), má již komu psát, zejména když píše živým národním jazykem. V té době Bulhaři účastní se již také jako dobrovolníci v ruském vojsku a jako spolubojovníci v povstaleckých četách srbských osvobozovacích bojů. U Bulharů proces vytlačování církevní slovanštiny lidovým hovorovým jazykem děje se asi tak, jak to Dobrovský předpokládal pro srbský spisovný jazyk. Rozdíl byl v tom, že církevněslovanský jazyk byl vlastní bulharskému a makedonskému národu a proces mohl být nenásilný v dílech literárních (Beron, Bogorov, Petko Slavejkov aj.).

11. Vukova spisovná srbština a Dobrovský

Do ústředního položení zakladatele slavistiky Dobrovského, jenž představuje sám konec staré doby ve slovanověděni a začátek nové, pokusili jsme se vniknout ze strany nejdůležitějšího problému tehdejšího slovanověděni, který zasahoval kulturní minulost téměř všech slovanských národů a byl klíčem k roztržidění slovanských národů. Pokusili jsme se také naznačit, že otázka církevní slovanštiny a její expanse nebyl problém kabinetně učenecký.

Šafaříkova *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* z r. 1826, tak ostře kritizovaná samým Dobrovským, byla hodně čtena. Uvážíme-li, že tam ve výčtu slovanských jazyků Bulhaři jsou zastoupeni jako část „srbského kmene“, a to jen počtem 600.000 lidí — podle staršího mínění Dobrovského a jeho „Institucí“ — sotva lze si představit, jak to působilo na Bulhary samé a jak to působilo v jejich boji za osvobození. Oddělování „srbského kmene“ od „charvátského kmene“ odpovídalo politickým poměrům; podle politických poměrů v „srbském kmeni“ u Šafaříka vedle Bulharů, Srbů jsou zvláště uvedeni Bosňáci, Crnogorci a Slavonci. To je celkem u Šafaříka podle Dobrovského. U Dobrovského nevystupuje bohužel samostatně ukrajinština (maloruština), ale u Šafaříka figurují v „ruském kmeni“ Rusové (s 32 mil.) a „Rusňáci“ (Ruthéni, Malorusové) pouze s třemi miliony. Ani Dobrovský, ani Šafařík neuvádějí Bělorusy. Šafařík spojil v jeden celek „srbsko-vendský kmen“, kdežto Dobrovský uvádí ještě ve větvi severozápadní „srbský nebo vendský (jazyk) v Lužici horní“ na třetím místě a na čtvrtém místě „srbský nebo vendský jazyk v Lužici dolní“, tedy jako dva samostatné jazyky vedle slovenského (na prvním místě), českého (na druhém místě) a polského (na pátém místě). Podobně u Šafaříka.

Jungmann a jeho škola vytykala Dobrovskému, že osamostatněním slovenštiny navodil rozkol mezi Čechy a Slováky ve spisovném jazyce. Filologové ovšem ze svého stanoviska posuzovali proces, který má složité objektivní příčiny; dlouho nemohli si ani uvědomit zákonitost vzniku novodobých národů. Sám Dobrovský však odsuzoval Bernolákovu západoslovenštinu stejně jako východoslovenský pokus o spisovný jazyk.

Přísně vědecký postup potlačuje u Dobrovského citové důvody. Ostatně jeho známá skepse o dalším trvání národa českého a jeho jazyka mohla by se vztáhnout i na Lužické Srby i na Slovincy, u kterých přece situace byla ještě

horší po stránce politické i kulturní. A přece pracoval i pro tyto malé slovanské národy tak jako nikdo druhý, kdo se nenarodil z těchto národů.⁷⁷⁾

K zavedení lidové srbštiny do literatury, k uzákonění srbského lidového jazyka jako jazyka spisovného, jak o to usiloval Vuk Stefanović Karadžić a jak to také provedl se svými přáteli a žáky jako nutnost danou objektivními podmínkami, choval se patriarcha slavistiky zamítavě. Především neměl dost smyslu pro živé potřeby ustavujících se národů, jak se projevilo nejlépe v jeho nelibosti nad zavedením češtiny do gymnasií. A přece čeština, které napsal gramatiku, nebyla „vesnická řeč“ („Dorfsprache“), jak napsal Vidakovićovi r. 1817 o srbštině. Píše tu: „Mir aber, wenn ich mir eine Stimme anmassen dürfte, will es gar nicht behagen, dass sich die Serbier zur Dorfsprache herablassen sollen. Es muss doch auch eine edlere Sprache für erhabenere Gegenstände geben.“⁷⁸⁾ Podle Dobrovského měl by „Stylus medius (srednji slog)“, tedy česky „střední styl, sloh“, zprostředkovat mezi starou liturgickou řečí a hovorovou řečí. „Starou liturgickou řečí“ myslí Dobrovský patrně církevní slovanštinu srbské ráže. Sám Belić schvaluje názor Dobrovského na spisovný jazyk ze stanoviska té doby, ale ovšem pokládá ho za nesprávný v případě Karadžićova spisovného jazyka. Omyl Dobrovského vysvětluje takto: „Právě tak jako věřil, že se nový spisovný jazyk český musí vytvořit na základě starého českého jazyka a nového národního nebo hovorového jazyka, tak myslil i o srbském spisovném jazyku.“⁷⁹⁾ Ale v dalším ukazuje Belić mylné předpoklady Dobrovského: mezi starou liturgickou řečí a hovorovým jazykem srbským nebylo na počátku XIX. století žádného spojení. Církev užívala církevněslovanského jazyka a byl tu i spisovný jazyk slavenosrbský, o jehož vzniku byla už řeč. Základní stanovisko Dobrovského bylo udržet kontinuitu spisovného jazyka a starších památek církevněslovanských, tedy slovesné tradice. Proto také i v sporu o reformu ruského jazyka spisovného stranil staromilcům, především Šiškovovi. Pro Srby přál si něco podobného, jako bylo v spisovném ruském jazyku před jeho dotvořením Puškinem. Belić ukazuje správně, že církevněslovanský jazyk nepronikl tak hluboko v srbskou kulturu a slovesný život jako na Rusi. Byl to tedy omyl ze strany Dobrovského r. 1817 a byl to ještě větší omyl o deset let později ze strany Šafa-

⁷⁷⁾ Srov. F. Wollman, Josef Dobrovský a jazykově literární obrození u Slovanů, I. c., zejména 17 a n.

⁷⁸⁾ Cituji podle Alexandra Beliče, Vukova borba za narodni i književni jezik, Beograd 1948, 205. Sám Jakob Grimm s Dobrovským nesouhlasí; píše Dobrovskému 18/6 1825: „Váš soud o Vukovi a jeho zásluze nezdá se mi spravedlivý. Proč by měla být srbština vesnickou řečí? ...“ (A. Sauer, Aus J. Grimms Briefwechsel mit slavischen Gelehrten, Prager Deutsche Studien, 8. H., 1908, 618.) Mimo jiné: opět třídní rozdíl mezi příslušníkem pokrokové německé buržoasie a Dobrovským.

⁷⁹⁾ Belić, I. c. 209.

řika, který v listě Kollárovi odsuzuje reformu Vukovu, protože ruší to, co už v národ proniklo. Také tu se projevují různé formy slovanské ideologie doby: jistě u Dobrovského — kromě názorů o srbském původu církevní slovanštiny — padá na váhu jeho vysoké hodnocení církevněslovanského jazyka a kultury jím vytvořené, to se projevuje ještě u mladého Šafaříka; brzy nato však už cítí odtrženost církevní slovanštiny od života a srovnává s tím dokonce i funkci češtiny („bibličtiny“) na Slovensku. V boji za spisovný jazyk ujasnily se názory, které vyvolávaly potřeby života; reakční pravoslavně církevní „slavjanstvo“ podlehl přes pokřik o rušení jednoty pravoslavného, slavjanského světa. Mezitím už spojení s východními Slovy na základě společných tradic církevně pravoslavných splnilo svou úlohu při udržení národnosti v XVIII. století.

Byly to zase lidové vrstvy slovanských národů, které se při osvoboditelském a budovatelském díle dorozumívaly přirozenými jazyky. A tyto potřeby života vynutily si uvedení Karadžićem uzákoněného spisovného jazyka také do charvátské literatury za ilyrského hnutí. Bylo to také součástí slovanského myšlení obrozenského, ale myšlení vycházejícího už vstříc změnám hospodářským a politicko-sociálním.

12. Polské slovanomilství a slovanovědění v přelomové době

Nové kladné hodnocení XVIII. století a zejména osvícenství v Rusku a Polsku odstraňuje rozpaky, které vyvstávaly se starším pojetím obrození pro polský vývoj: vždyť právě doba, kterou začínalo tzv. „vzkříšení“ u Čechů, bylo pro Poláky rozkladem stavovského státu polsko-litevského (první dělení r. 1772, druhé r. 1793, třetí 1795). Představa obrození, spojovaná se státností, s historickým právem feudálně stavovského státu, jak se to ještě obráželo v politickém austroslavismu, byla vytvářena především pro potřeby buržoasie. Podle toho se pak nedoceňovalo nebo zkracovalo osvícenství a nadouval se význam romantismu. Marxistický výzkum období Stanislava Augusta v Polsku ukazuje, že toto období, pokládané za úpadkové a vedoucí k rozdělení Polska, je pokrokové ve vytváření kapitalistické skladby, že je to přímo etapa nových společenských sil, hospodářských i kulturních.⁸⁰⁾ Je to tedy něco podobného jako na Rusi v 60. letech XVIII. století. V této době barokně slovanský „sarmatismus“ polské šlechty je už předmětem satiry. První kritická historie Polsky, kterou vydal v letech 1780—1786 Adam Stan. Naruszewicz, exjezuita a biskup, dvorní básník Stanislava Augusta, je psána v duchu osvícenském s tendencí proti privilegiím a zvlí šlechty.

V době, kdy Jabłonowski v Lipsku zakládá svou slovanovědnou společnost a navazuje spojení s našimi „čechisty“, není ojedinělý svými slovanomilskými zájmy v polské šlechtě. Počátky kapitalistické skladby vedly k zápasu mezi konservativní aristokracií (magnátstvem, posíleným zámožnějšími statkáři) a mezi šlechtickými a měšťanskými liberály, kteří chtěli odstranit nevolnictví a uvolnit síly pro výrobu zemědělskou i průmyslovou. Zcela přirozeně podává magnátství polské ruku carismu, který mu zaručuje uchování privilejií za rozvratu státu polsko-litevského; k rozvratu přispěla nejvíce magnaterie, která nedopustila vývoj královské moci, společenské reformy a nástup měšťanské třídy. V čele carofilského magnátstva stojí zejména rod Czartoryských. Na této základně vyvíjí se slovanomilství polské aristokracie a dost značná slovanovědná produkce. Osvícenství toho rázu, jako bylo osvícenství Kateřinina dvora, dává směr této

⁸⁰⁾ Srov. Tadeusz Mikulski, *Literatura wieku Oświecenia*, v sborníku *O sytuacji w historii literatury polskiej, Wybór referatów*, Pod red. J. Baculewskiego, Krak. 1951, str. 167 n.

slovanovědné produkci i teorii. O Sarmatech jako předcích Slovanů napsal francouzský spis Jabłonowski v sedmdesátých letech. Jiný magnát polský, Jan Potocki, psal v osmdesátých a devadesátých letech mnohospazková francouzská díla o starožitnostech slovanských, kde se vrací stále problém původu sarmatského; ale psal také informativní francouzské spisy i o současných Slovanech, jak je poznal na cestách, celkem bez nějakého citového zájmu, ale s hojnými kulturně historickými detaily.

Otázka slovanská stala se naléhavou po prvním dělení Polska; ale nikoli snad jako otázka vědecká, ale jako otázka třídního zájmu, zájmu vládnoucí třídy, která se ohlížela po spojencích v carském Rusku.

Slovanomilská činnost Stanislava Trembeckého, komořího a důvěrníka krále Stanislava Augusta, náleží hlavně do období od prvního (1772) do druhého dělení (1793) Polska. Oficiální politika diktovala už rusofilskou linii, zejména když se Prusové projeví jako hlavní nepřátelé Poláků. V rukopise zůstala velká práce Trembeckého o původu Slovanů. Trembecki ztotožňuje už Rusy s Poláky, mluví o nich jako o „našem národě“, který pochází od Sarmatů. Politické příčiny vedou tedy zase k pojetí, které se už jednou vynořilo po vymření Jagellovců a které podporovalo kandidaturu ruského cara na trůn polský. Loutkový král Kateřiny II. a jeho důvěrník marně se snaží rozšířením polské základny na slovanskou soustředit liberální síly pokrokové proti magnátstvu konservativnímu, které konečně na sněmu v Targowici odhodilo zcela masku a schválilo rozdělení Polska se zrušením všech reformních vymožeností, ohrožujících třídní privileje. „Kateřina Velká“ vyhověla žádosti, vyslovené v jedné básni Kniaźninově, a „vzala věc Slovanů do svých rukou“ — ovšem dělajíc „úmluvu“ jen se skutečně „svobodnými“, s aristokraty. Tento „ruso-slavjanismus“, jak už to tehdy nazvali, byl tedy především záležitostí vládnoucí třídy, magnaterie a carismu.

Trembecki převzal starší humanisticko-barokní složky a aktualizoval je. Termínem „narod“ označil celé Slovanstvo, jehož jednou součástí jsou Poláci, druhou Rusové. Mnohokrát opakuje argument rodové jednoty jako morálního základu jejich budoucího spojení.⁸¹⁾ Představa, že to, co Poláci ztrácejí jako Poláci, získávají na druhé straně jako Slované, má být útěchou v těžkých dobách; skutečně se to stává východiskem historiosofických úvah, které ovšem Napoleonova hvězda odsune na čas stranou.⁸²⁾ Do komplexu mesianistického

⁸¹⁾ Srov. Zofja Klarnerówna, *Słowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800 do 1848*, Varšava 1926, 10 n. M. Janion, *Uwagi o polskim słowianofilstwie*, Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego, 1952, nr. 1, 37–57, z marxistického hlediska kritizuje mystické a mesianistické složky, které Klarnerová jen popisuje.

⁸²⁾ Józef Ujejski, *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*, Lwów 1931, str. 170 n.

jako realizátor vníká Napoleon; tak např. Alexander Sapielha v knížce *Podróże w krajach sławiańskich* (1811) velebí už Napoleona a Dąbrowského.

Politické změny zasahují i tak racionalisticky vybavené slovanomilské ideologie, jako je Kollatajova nebo Staszicova. Pětidílná „Historie počátků národů slovanských“, kterou napsal ve vězeních v Olomouci a Josefově Hugo Kollataj, účastník Kościuszzkova povstání, radikální publicista a státník, také při vši autorově osvícenské učenosti barokními postupy, dokonce astronomickými, chce přijít na kloub problému; klade počátek Slovanů hned do epochy po potopě, kdy mu slovanské bylo vše: Řecko, Gótsko, Itálie, Indie i Atlantida.⁸³⁾ Libovolné etymologie závodí s nejmělejšími barokními výmysly. Potřeba vidět slovanský národ v nejkrásnějším světle plyne zřejmě z nálad po rozdělení Polska. Racionalista, oslabený dlouholetým vězněním, měl také i osobně potřebu krásného snu.

Nelze se pak ovšem divit, že básník Jan Pavel Woronicz podlehl podobným fantasiím. Ani nejpronikavější myslitel této přelomové doby Stanislav Staszic nezůstal ušetřen těchto slovanských fantasií. Bobińska praví o něm nejnověji: „Hlásal také Staszic jako jeden z prvních v Polsku své doby ideu jednoty slovanské opřenou o carské Rusko, byl dokonce jakýmsi předchůdcem panslavismu v Polsce.“⁸⁴⁾ Při tom uvádí jeho *Myśli o równowadze politycznej Europy*. Jiní literární historici přímo slavjanofilskou tendenci vidí v rozsáhlém didaktickém eposu Staszicově *Ród ludzki*.⁸⁵⁾ Rovesník našeho Dobrovského, Staszic (1755—1826), je za rozkladu polského státu radikálním zástupcem „třetího stavu“, měšťanstva, ze kterého sám pochází, a to tvrdším než Kollataj, který je šlechtic původem a věrnější svému kněžskému svěcení než Staszic. Také ovšem životní konce jsou různé: Staszic má důležitá místa v průmyslové organizaci vlasti. Tu už stojí nakonec na půdě kapitalistické buržoasie.

Jako typický představitel polského osvícenství má eklektický světový názor. Východiskem deista hledá v společnosti morální jednotku pro potřeby měšťanstva, které v Polsku dříve než jinde u Slovanů se konstituuje a uvědomuje. To je také základ jeho slovanství, které by se dalo nazvat panslavismem nebo slavjanofilstvím jen odtrhnutím těchto termínů od společenských vztahů, ze kterých vznikly. Staszic umírá právě toho roku, kdy v Pešti vyšla kniha slovenského advokáta Herkla, nastolující termín panslavismus. Ruské slavjanofilství je výtvorem reakční šlechty ruské. Staszicovi, dívajícímu se na hospodářský vývoj věcí, ne-li materialisticky, tak aspoň přírodovědecky, zdůrazňujícímu také při

⁸³⁾ Srov. Ujejski, l. c. 86 n.

⁸⁴⁾ Celina Bobińska, *Szkice o ideologach polskiego oświecenia. Kollataj i Staszic*, Wrocław 1952, str. 72.

⁸⁵⁾ Tak Karel Krejčí, *Dějiny polské literatury*, Praha 1953, 178.

výchově přírodní a praktické vědy ekonomické, bylo slavjanofilství, systém idealistický, nábožensky mystický, vzdálené; také jako systém Slovanů roztrhující a zdůrazňující neporušenost Slovanstva, nakonec jen pravoslavného, nemohlo vyhovovat jeho tendencím politicko-sociálním. Je tu rozdíl východiska jednak z osvícenství francouzského, jednak z idealistické německé filosofie, aplikované už s romantickými přínosy na ruské poměry. V slovanském myšlení je Staszic celkem nejreálnější z myslitelů a veřejných činitelů polských, zabývajících se slovanskou problematikou v přelomu století XVIII. a XIX., který byl také přelomovou dobou pro ustavující se polský národ za současné ztráty samostatnosti státní.

Staszic musil zaplatit daň této době v rámci slovanských zájmů spojováním starších barokních mesianistických postupů s osvícenským racionalismem. Mesianistická ideologie mění kulisy a realizátory podle překotně se vyvíjejících událostí po Francouzské revoluci. Staszic hlásal zprvu civilizační poslání Polska po boku Francie v obecné federaci. Hned roku 1815 po porážce Napoleonově měl ve varšavském Towarzystwu Przyjaciół Nauk přednášku *Myśli o równowadze politycznej w Europie*. Úplný obrat k Rusku! Náladu doby vyjádřil Václav Svoboda, přítel Markův, Jungmannův a Hankův, v ódě *Na mír Evropy r. 1815* (V Jungmannově *Slovesnosti* 1820,7) takto: „Ha, Moskvo, plesej! Jak samolet mladý Evropa ve tvém obžila zážehu, blahoslavenství v pyření tvém obnovené člověčenstvu žíří.“

„Mladý samolet“ znamená ptáka Fönixe, obrozujícího se v plameni. U Svobody tedy Evropa se obrozuje v požáru Moskvy, v ruském ohni. Už kněz Marek mluvil o Polsku jako o Fönixovi a z něho vzal obraz Woronicz. U Svobody má „samolet“ patrně ruské předky. Nám tu běží o souvislost obrazu Evropy — Fönixe s Ruskem, s požárem Moskvy, ve kterém se Evropa znovuzrodila. Také u Staszice je najednou víra v obrodnou sílu Ruska. Staszic staví proti „Gaulo-latinům“ (Románům) Slovanů, kteří jsou předurčení vykonat poslední část Tvůrčova plánu. Historický názor o vývoji světa, postupujícího k harmonii, k jednotě v mnohosti, považovaný druhdy za příznačně kollárovský, najde se už u Staszice. Sjednocování děje se postupně, nejprve slučováním uvnitř „kmenů“, ve které se evropské lidstvo rozpadlo (gaulo-latinský, teutonský, slovanský). Nejméně překážek má kmen slovanský, který díky Rusům má už největší část slučovacího procesu za sebou. Sloučení Slovanů v ruském státě vytvoří Evropu, dá jí stálý mír. Otázka, zda osvobodí Slovanů Rusko či Polsko, nyní r. 1815 — podle Staszice — je rozhodnuta (je to ovšem Rusko — jako v Svobodově básni z r. 1815). Vznikne „vláda obecného rozumu“ podle Stasziceva Rodu lidského (z r. 1820). Kollárova představa „die Vernunft, als das erste und erhabenste Werkzeug der göttlichen Weltregierung“ (v německé rozpravě o vzájemnosti z r. 1836) je podobného hegelovského rázu a slouží už u Staszice k uzavření

slovanské ideologie.⁸⁶⁾ „Vládě rozumu“ u Staszice, humanitě u Kollára vadí duch výlučnosti země, rodu podle Staszice nebo podle Kollára egoismus kmenový, sobstvo (sobectví) menších částí. Tím myslí oba na zdůrazňování národnosti ve smyslu novodobém na úkor slovanskosti (tedy „národnosti“ ve smyslu humanisticko-barokním; spojujícím všechny Slovany). Rusko-monarchistická hegemonie, jak si ji představoval Staszic a také Woronicz a jeho kruh, ustoupila v dvacátých letech představám polsko-republikánským, které souvisely už s hnutím děkabristickým; toho se Staszic už nedožil.

Daleko více uplatňují se humanisticko-barokní postupy u Jana Pavla Woronicze, rovněž rovesníka Dobrovského a Staszicova (umírá téhož roku jako Dobrovský, 1829). Ve srovnání jejich slovanské ideologie Dobrovský je na racionalisticko-osvícenské levici, Staszic je uprostřed a Woronicz je na krajní pravici. Třídně představují tito tři kněžší názory osvícenské šlechty české asi úrovně Jáchyma Sternberka, odsuzujícího nevolnictví (Dobrovský), pokrokové měšťanstvo polské (Staszic, zvaný „otec polské demokracie“) a názory reakční polskolitevské aristokracie rusofilské nebo spíše carofilské (církvní hodnostář, nakonec arcibiskup Woronicz). Woronicz měl jistě daleko větší vliv než Staszic, doma i za hranicemi, zejména u nás. Ve své době byl pokládán za velkého básníka a toto přeceňování padalo i na jeho slovanovědnou činnost. Byl zakladatelem a pilným členem varšavské Společnosti přátel nauk. Towarzystwo Przyjaciół Nauk bylo na svou dobu důležité středisko slovanovědní. Pracovali zde nejen Woronicz, Niemcewicz, Surowiecki, Majewski, Rakowiecki Ignacy, ale také Linde, Bandtke, Brodziński. Problematika slovanských jazyků a slovanských starožitností zajímala je jako většinu slovanovědců té doby především; slovanskými literaturami se zabývali Bobrowski, Kucharski, Ignacy Rakowiecki kromě polyhistora Bandtke a filologa Linda.

Ústředním problémem byl tu ovšem opět „slovanský jazyk“ nebo „slovanské jazyky“ jako hovorové a spisovné. Také zde se točilo vše kolem slovanské ideje. Souvislost slovanské ideologie Woroniczovy s barokními mesianisty Białobockým, Kochowským, Dębołęckým potvrzuje hned název eposu „Assarmot, syn Jektana, praprawnuk Sema, praszczur Noego, narodów sarmackich patryarcha“ (1805). Starozákonně lživědecká genealogie doplňuje se fantastickým etymologisováním a symbolikou. Astrologická symbolika mění selanku „Zjawienie Emilki“ v prorockou vizi. Kochanowského „slovanská Sapfo“, duch zemřelé dívky, nabývá tu už ústřední úkonnosti věštebné. Tvoří se symbolika

⁸⁶⁾ Konfrontaci názorů Staszicových a Woroniczových s Kollárovými srov. v mé stati Kollárův mesianismus, sb. Slovanická vzájemnost 1836—1936, uspořádal Jiří Horák, Praha 1938, str. 46 n. Neběží zde o nějakou vlivologii, ale především o to, jak se vyvíjejí za konkrétních historických situací podobné ideologické soustavy — přirozeně z dědictví minulosti a za působení třídních činitelů.

a věšteiná thematika dcery Sarmacie, Slávy. Třetí dělení Polska vyvolává víru v zázrak od boha a ne-li od boha, tak aspoň podle politicko-třídnicích názorů knížat Czartoryských od carského režimu, který je na místě božím. V kázání za povstání Kościuszkova r. 1794 Woronicz idealisuje Slovany jistě pod vlivem Rousseauovým a pravděpodobně také už pod vlivem Herderovým: prostota obyčejů, láska k svobodě a slávě, pracovitost, pohrdání požitkářstvím jako základní vlastnosti a jako vyšší společenské rysy: náboženská snášelivost, láska k vlasti, ochota obětovat život v boji za vlast, velkomyslnost v boji proti nepřítelům. K starší barokní idealisaci Sarmatů a Sarmacie přistupuje Rousseauův „zlatý věk“ člověka nezkaženého civilisací a Herderův názor o slovanském lidu rolnickém, mírumilovném, pracovitém. To se ozývá také později v kázáních Kollárových.

Ve Zjevení Emilčině „rusoslavjanismus“ ukrývá se např. v symbol Blíženců (spíše totiž než Polsko a Litva je to Polsko a Rusko). Blíženci vyplní zlé časy, přirozeným poutem sváží všechny bratry. Věšteiní tón prohlubuje se ještě více ve „Svatyni Sybillině“. Svérázné historické museum kněžny Czartoryské v Puławach dalo název poematu neméně bizarnímu; jeho historisující a prorocký pathos má podobnost s pathosem Kollárovým v Předzpěvu Slávy dcery. Vůbec prorocké skladby Woroniczovy se pokládají za stupeň k poesii velkých věšteinů po listopadovém povstání.

V Assarmotu oslavuje Woronicz vyvolené plémě Sarmatů, jehož „živlem je ctnost a řemeslem sláva“, jehož přirozené jméno zní „Ślawaci“. Mezi „Ślawaky“ zase je to rod Lechitů, který je jiným „Ślawakům“ vzorem v ctnosti a slávě. Woronicz chtěl na oslavu Lechitů napsat několik poemat, nedokončil však ani epos o Lechovi. Ale genealogii od Assarmota do Lecha provedl s barokní pavědeckou důkladností bez jediné mezery.⁸⁷⁾

Všecky slovanofilské tendence u Poláků je posuzovat v rámci vnitřní a zahraniční politiky vedoucí třídy polské a podle změn v mocenské situaci. Tak např. do složitých poměrů za Kościuszkova povstání uvádí Marxův list Engelsovi z 2. XII. 1856. Marx zde nejdříve připomíná, že Polska je termometrem evropských revolucí od r. 1789. Marx a Engels často konstatovali, že r. 1794 Polska padla, ale že její odpor zachránil Francouzskou revoluci. Jádrem listu Marxova je vysvětlení, proč Francouzská revoluce nepomohla Kościuszkovi. Marx píše: „Roku 1794 si předvolali (tj. Comité du salut public, Výbor veřejného blaha) zástupce polských povstalců a položili tomuto ‚občanů‘ tyto otázky: »Jak to, že váš Kościuszkó je lidový diktátor, a přitom trpí vedle sebe krále, o kterém mimo to ještě ví, že ho na trůn dosadilo Rusko? Jak to, že se váš diktátor neodvážá prosadit masovou mobilisací sedláků ze strachu před šlechtou, která

⁸⁷⁾ Srov. Ujejski, I. c. 84 n.

nechce ztratit své ‚pracující ruce‘? Jak to, že jeho provolání ztrácí revoluční zabarvení, čím víc se na svém pochodu vzdaluje od Krakova? Jak to, že lidové povstalce ve Varšavě potrestal ihned šibenicí, kdežto šlechtičtí ‚traitres de la patrie‘ (vlastizrádci) se volně pohybují anebo se schovávají za zdoluhavé procesní formality? Odpovězte!« Na to polský ‚občan‘ nenašel jinou odpověď než mlčení.⁴⁸⁸⁾

V rozpravě „O pieśniach narodowych“ r. 1803 Woronicz vykládal, že Polska, která stojí na vyšším stupni vývoje civilisace, má povinnost vychovávat slovanské národy „v duchu prawideł czystej religji i moralności“, budit v nich lásku k minulosti a rozšířit dary poesie na všechny Slovany. Herderovský folklorismus, spíše sentimentalisticky než romanticky pojatý, je v kruhu Woroniczově ještě daleko od snahy poznat skutečnou lidovou tvorbu v jejích podmínkách bytových a třídních, ale přesto ruší už klasické přehradu a předsudky a začíná vidět tvorbu slovanského lidu na její obrovské základně rozlohy místní a v průřezu historickém, vedoucím až do mlhavého pravěku. Teprve Adam Czarnocki (ukrývající se pod jménem Zoryan Dołęga Chodakowski) vnikal do lidové tvorby slovanské na svých sběratelských cestách, ačkoli ho mýlil předpoklad společného starobylého základu, dokonce indického.

Také to souviselo se slovanskou ideologií doby, která svou premisou jednotnosti a starobylosti kultury slovanské dala pochybné východisko jak právníckým studiím Rakowieckého, starožitnickým Surowieckého, tak filologickým Majewského. Majewski odvozoval slovanštinu přímo z indičtiny. Takovému nekritickému slovanověděni přišly vhod podvrhy z dílny Hanky a společníků. Tzv. Libušin soud, jež charakterisoval Dobrovský hned jako „Bubenstück“, zmátl učeného Rakowieckého tak, že jeho spis „Prawda Ruska“ o staroruské právnícké památce byl hned ve své době bezcenný, jak ukázal Dobrovský. Uvolnění osvícenské kritiky, dané už nástupem generace romantické, projevilo se také ve slovanovědných studiiích. „Hyperkriticismus“ Dobrovského, který ho vedl k nesprávnému výkladu glagolice, velkomoravského území, který zadržoval ho dlouho v určení původu církevní slovanštiny, byl na druhé straně plodný; zejména v kritické době zasáhl do vývoje Šafaříkova a do jeho bádání o slovanských starožitnostech jako brzda romantických teorií. Něco podobného jako u Poláků najdeme i v starožitnických pracích Kollára, který se na rozdíl od Šafaříka nedovedl pozdvihnout nad metodu svých polských předchůdců.

Ještě Kazimierz Brodziński ve svém rozmezném pojednání O klasyczności i romantyczności z r. 1818, které pomohlo zvítězit novému směru, je v zajetí

⁸⁸⁾ Srov. K. Marx-B. Engels, Vybrané dopisy, český překlad, Svoboda 1952, str. 83–84; Celina Bobińska, Marx i Engels a sprawy polskie do osiemdziesiątych lat XIX. wieku, Warszawa 1954, str. 41 n.

orientace na carské Rusko, ideologie vzkříšení Polska z milosti ruského cara, spojení s bratrským národem v národ vyšší, kde by Poláci byli vedoucí morální silou. Z této ideologie zrodila se také báseň Brodzińskiego *Widzenie na górach Karpackich* z r. 1821. Zde už sice není té jistoty v rusofilské orientaci, ale ve výzvách k svornosti, v žalu nad pádem vlasti, vyvažovaném nadějí v nový vzestup a poslání Slovanů, věštěný zde pěvcem Bojanem, vracejí se motivy mesianistického komplexu.

Jak se projevují staré humanisticko-barokní postupy i v názorech badatelů nejlepších, toho dokladem je jeden z programových úkolů Towarzystwa Polsko-Słowiańskiego, založeného jazykozpytcem Samuelem Bogumiłem Linde: polský jazyk měl mít hlavní podíl na vytvoření všeslovanského jazyka. Také čtveřice hlavních kmenů slovanských, polského, ruského, českého a illyrského, jejichž představitelé měli být členy spolku, je stanovena Lindem; přešla pak ke Kollárovi.

Polákům náleží také nejen termín „vzájemnosti“, ale také už první formulace literární vzájemnosti slovanské. Už roku 1803 měl v *Tovarišstvu Přátel Nauk* biskup Jan Nepomucen Kossakowski přednášku „Rzut oka na literaturę czeską i związek języków słowiańskich“. Vylíčil tu dojmy ze své cesty po Slezsku, po Čechách a po Moravě. Zdůraznil zde už vzájemnost kulturních vlivů mezi Čechy a Poláky. Živý zájem o české obrození vycházel ovšem ze silného citu slovanského příbuzenství, ale také z politické tendence, projevené na konci rozpravy výzvou, aby slovanští badatelé se sjednotili pod protektorátem Alexandra I. Hlavní názory Kossakowského uveřejnil Jungmann v *Hromádkových Prvotinách* (r. 1814).

Součinnost v oboru slovanských literatur promýšlel a navrhoval už Dobrovský. Myšlenku na sepsání dějin slovanských literatur pronesl ze skutečných badatelů první Linde. A Linde si k tomu vyžadoval učitelskou pomoc od Dobrovského. V prvním čtvrtstoletí XIX. věku mají však slovanomilské teorie a slovanovědné práce polské iniciativní význam pro jiné Slovanů.⁸⁹⁾

Polský spisovný jazyk byl ve své stavbě ustálen už před rozdělením Polska. Zdánlivý rozpor nastává, opustí-li se tvrzení, že polský národ buržoasní se vytvořil už před rozdělením Polska. Vytvoření literatury buržoasního národa polského padá až do doby po rozdělení, tedy časově se kryje s rytmem vývoje u většiny Slovanů. Pokles literární tvorby polské v údobí před rozdělením, proniknutí francouzštiny do vládnoucí třídy dává možnost mluvit o přípravě

⁸⁹⁾ Velký materiál z posic novoslovanských seskupil V. A. Francev, *Polskoje slavjanověděnije konca XVIII. i pervoj četverti XIX. st.*, Praga češskaja 1906. Srov. také Edmund Kołodziejczyk, *Słowianofilstwo warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1800—1832)*, *Świat Słowiański*, V. 2 (1909), 201—214.

obnovy spisovného jazyka a literární tvorby v období od 60. let XVIII. století a pak o dotvoření spisovného jazyka a vyvrcholení slovesné tvorby v Mickiewiczově období. Literární jazyk za polského obrození navazuje na nejlepší tradice tzv. zlatého věku; především však čerpá z živé praxe lidu a z ústní slovesnosti. Tak je to už v základním díle, v slovníku polského jazyka od Samuela Lindeho (1806—1814). Poradcem byl mu Dobrovský, stejně jako J. S. Bandtkemu k jeho německé mluvnici polského jazyka.

Slovanství v té době u Poláků se spojovalo se zájmem o slovanskou lidovou tvorbu, zejména slovesnou. Dílo Mickiewiczovo, a to nejen básnické, ale i vědecké, zvláště jeho pařížské kursy o slovanských literaturách, je toho dokladem nejlepším. Mickiewicz dotváří polský literární jazyk, čerpaje z pramenů lidové tvorby. Slovanství, slovanská problematika je Mickiewiczovi součástí stále se vyvíjejícího světového názoru především proto, že myslí na osvobození Polska, a za druhé proto, že hodnotí lidovou tvorbu slovanskou jako slovesný umělec, že chápe zejména její významovou složku protifeudálně osvoboditelskou a že bere odtud výrazové postupy a prostředky. Podobně je to také u Puškina, Ševčenka, Njogoše, Mažuraniče, u Čelakovského, u štúrovců, později ještě u Boteva, máme-li jmenovat jen největší mistry. Je to tedy především revolučně osvoboditelské chápání slovanské lidové tvorby, co určuje vztah k slovanství: proto je tak velký rozdíl mezi Mickiewiczem a Krasińskim, mezi Kollárem a Jankem Králem, není-li už možno v té spojitosti jmenovat básníka „Tatranské Múzy“, který opustil „lyru slovanskou“, aby ji zaměnil za rydlo historikovo.

13. Ukrajinci a Bělorusové

Ukrajinašтина jako jazyk ukrajinské národnosti a běloruština jako jazyk běloruské národnosti se vyvinuly ze společného jazyka staroruského hlavně tím, že bylo oslabeno spojení jižních a západních krajů se severovýchodními ruskými kraji, kde se národnost ruská formovala se vznikem moskevského státu. Za tatarského vpádu Bílou Rus a větší část Ukrajiny obsadilo knížectví litevské, Halič a část Volyňska obsadilo Polsko. Zakarpatská Rus byla v státě uherském a Bukovina v knížectví moldavském. Úředním jazykem knížectví litevského byla církevní slovanština, což svědčí nejlépe o kulturní výši slovanských krajů zabraných Litvany a o církevní slovanštině, do které se už přimísily hovorové jazyky, jako o základě pro budoucí spisovné jazyky národní.

Nikoli náhoda, ale vědomí příbuznosti slovanské a vše, co s tím bylo už v minulosti spojeno, vedlo k tomu, že Jan Blahoslav vložil do své rukopisné grammatiky české ukrajinskou píseň „Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš“; je to první doklad živé řeči ukrajinské. Blahoslav myslil, že je to „píseň slovenská od Benátek, kdež hogně gest Slowáků neb Charwátů“. Bylo to v době, kdy už hovorová ukrajinaština pronikala do církevní slovanštiny biblických textů za husitských a reformačních vlivů; prvním příkladem toho jsou tzv. Evangelia Peresopnicka z let 1556—1561, která mají množství polonismů podle současných polských překladů evangelií od Seklucjana a Szarfenbergra, kde je zase hojně čechismů. Naproti tomu zase hovorový ukrajinský jazyk proniká do polského spisovného jazyka (už u Biernata z Lublina, Reje, hojně v XVII. stol., pak až hlavně v tzv. ukrajinské škole na počátku XIX. stol.⁹⁰⁾ Ukrajinský folklor proniká do poesie Sępa-Szarzyńského, epigona Kochanowského, Szymonowicovy i bratří Zimorowiců v přelomu XVI. a XVII. století. Už z toho je patrné kulturní společenství sousedících národností. Jak jsme již vzpomenuli, vliv polské kultury na pravobřežnou Ukrajinu v rámci polsko-litevského státu byl značný, zejména od zřízení tzv. Kolegia kyjevsko-mohylanského (metropolita Petr Mohyla sloučil bratrskou školu v Kyjevě s duchovními akademií při Pečerské Lavře r. 1631). Od spojení levobřežné Ukrajiny s Kyjevem vliv ruského jazyka působí na vývoj

⁹⁰⁾ Srov. S. Hrabec, T. Lehr-Splawiński, Przemysław Zwoliński, Rozwój języka ukraińskiego, Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego, 1—2 (10—11), 85 n.

spisovného jazyka ukrajinského; zmírňuje ukrajinsko-polský makaronismus, míšení jazykové.

Vztah lidu polského na jedné straně a ukrajinského a běloruského na druhé straně nebyl v XVII. a XVIII. století nepřátelský — nebo nebyl tak nepřátelský, jak to líčila záměrně starší historiografie. Podle nových nálezů víme, že ve vojsku Chmelnického bojovali nejen běloruští a polští rolníci a městská chudina, ale také chudá šlechta polská. Tzv. „ludzie luźni“ vždy se přidružovali k rolnickým povstalcům, tak za povstání Kostky Napierského r. 1651. Andrusovskou smlouvou r. 1667 spojila se s Rusí jen levobřežná Ukrajina s Kyjevem; tak boj ukrajinského lidu s polskou magnaterií pokračoval formou tzv. hajdamáčtiny celé XVIII. stol. a měl přívržence v polském a běloruském lidu. Těžko udusila polská feudalita povstání r. 1734—1736 a tzv. koliszczyznu (kolivštinu) v l. 1768—1769, které se účastnili už rolníci a kozáci z levobřežné Ukrajiny pod vedením Železniaka a Honty. O účasti lidu ruského, ukrajinského a běloruského a o účasti polské šlechty na povstání Pugačovové byla již řeč.

Vědomí příbuznosti v lidové mase rusko-ukrajinsko-běloruské bylo dáno zcela přirozeně jazykem a pravoslavím, společenstvím mravů a obyčejů, lidové kultury hmotné i duchovní. Byla už řeč o Rusu Fjodorovovi a jeho druhu Bělorusu Mstislavcovi, kteří tiskli knihy v Moskvě, pak v běloruském Zabłudově a v ukrajinském Ostrogu a Lvově týměž jazykem a týmiž typy. To bylo v druhé polovině XVI. století, kdy se už hlásí vliv humanistické vzdělanosti polské; je už znatelný u Ukrajinců v první polovině XVII. století. Jsou zde jistě pokrokové vlivy např. ve školství, tisku, v literatuře; oslabuje je propaganda katolické víry, zejména ze strany jezuitů, která napomáhá feudalitě v udržení jejich kořistnických privilegií. Ale to zase spojuje pravoslavné Ukrajince, Bělorusy a Rusy k odporu proti nim. Ruské bratrské školy jsou středem boje nejen církevního rázu, věroučného, ale zároveň i třídního boje proti polskému magnátstvu. Po spojení levobřežné Ukrajiny s Rusí nastává výměna kulturních statků mezi ruským severem a ukrajinským jihem. Zásah Petra Velikého reorganizoval kyjevskou kolej a způsobil její proměnu v akademii vyššího typu; mělo to význam nejen pro Ukrajince, ale i pro jižní Slované. Ukrajinský osvícenec Skovoroda píše sice ještě jazykem církevněslovanským, ale už s lidovou frazeologií a zásobou slov lidových. Je to vynikající myslitel a vychovatel svého lidu, s nímž se stýká na svých cestách, opustiv katedru.

Na tomto základě jazykově literárním počne Kotljarevskyj po smrti Skovorodově († 1794) vytvářet literární jazyk ukrajinský. Od něho pak vede další stupeň ke Kvitku-Osnovjanenkovi a k dovršiteli ukrajinského spisovného jazyka a zároveň prvnímu a největšímu klasikovi Tarasu Ševčenkovi.

Skovoroda má asi takové místo ve vývoji kultury ukrajinské jako má Lomonosov u Rusů, Obradović u Srbů, Staszic u Poláků. Jeho působení mezi-

slovanské však zdá se větší, protože působil mezi lidem ukrajinským, stýkajícím se s lidem polským a s jihoslovanskými i rumunskými kolonisty. Jeho důsledné zaměření protifeudální, materialistický způsob myšlení a houževnatost v hlásání těchto názorů působily na lidový růst revolučních sil. Byla tedy určitá spojitost mezi polskou a ukrajinskou národností, byť rozdělenou; působily zde politické a třídní podmínky. Kulturní vliv polský se projevoval nejen v pravobřežné Ukrajině, ale i v levobřežné. Z Kyjevska se pak přenášel dále na Moskevsko, jak už o tom byla řeč.

Také konečné ustavení spisovného jazyka a literatury ukrajinské je výsledkem staršího vývoje a kulturně politických změn za rozkladu feudalismu. Mluvnická soustava ukrajinského jazyka se ustálila a bylo jen třeba ustálit i slovník; výrazivo. Výběr travestie Eneidy, jejímž překladem Ivan Kotljarevskij r. 1798 dal první výtvar v novodobé spisovné ukrajinštině, umožnil mu užít velké zá soby folklorního slovníku, který se už objevil v žertovných scénkách (intermediích) a jeselných hrách (vertepu) i ve verších potulných studentů. Přinášel-li západoevropský sentimentalismus nové druhy literární, jsou především oblíbeny ty, kterými je klasicismus překonáván a přibližuje se lidovému vkusu, především tedy parodie a travestie. Nebyl to přímý vliv sentimentalismu západoevropského, ale spisovatel ustavujícího se národa sáhl po tom, co se mu zdálo nejvhodnější: ruská travestie Eneidy od Osipova a Kotelnického je jistě v určitém vztahu ke Scarronovi a Blumauerovi svým thematem, ale je to už výtvar původní; tím spíše se to může říci o Eneidě Kotljarevského. Tímto počátkem je naznačen také další vývoj ukrajinské literatury: její kořeny v ústní lidové tvorbě a její přetváření západních vlivů jako v literatuře ruské.

„Základním pramenem ukrajinské kultury a umění je folklor. Je také její největší a nesmrtelnou hodnotou,“ praví polský badatel Marian Jakóbiec.⁹¹⁾ A dále: „Úloha lidové kultury v duchovém životě Ukrajiny byla výjimečně velká. V tom ohledu mohou se s ní měřit jen národy jihoslovanské. Tato lidová kultura dala charakter ukrajinskému umění i literatuře, měla vliv na její ideologickou tvářnost a udělala ji zvláště přitažlivou pro jiné národy.“ Také ovšem v běloruské literatuře má lidová kultura, přímo řečeno ústní lidová tvorba, podobně velkou úkonnost. Uvedené skutečnosti nabývají smyslu jen v rámci změn hospodářských a politicko-sociálních za rozkladu feudálního řádu a růstu kapitalistických vztahů. Lidová povstání, protinapoleonské boje přispívaly k prohloubení národního vědomí ukrajinského a běloruského.

Rozdělením Polska národnost ukrajinská uvnitř carského Ruska získala značnou část příslušníků (až na Halič, Zakarpatskou Ukrajinu a Bukovinu).

⁹¹⁾ Marian Jakóbiec, *Źródła i drogi rozwojowe kultury ukraińskiej*, Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego, 1—2 (10—11), 1955, 102.

Kozácká staršina se už mezitím porušila nebo popoštěla. Už v 60. letech XVIII. století bylo znevolněno rolnictvo v levobřežné a Slobodské Ukrajině, v 80. letech postavila Kateřina kozáckou staršinu na úroveň ruského dvorjanstva a dala jí privileje nevolnického řádu, také právo připisovat nevolníky k manufakturám, k závodům. Námezdní práce za nepatrnou odměnu, zvláště při kupeckých manufakturách, nabývá tehdy stále většího rozsahu. Rozvíjí se velká manufaktura, metalurgie, všeruský trh, vývoz z černomořských přístavů: tak roste vrstva pracujících a s ní lidová ústní slovesnost třídního rázu jako prostředek boje proti ukrajinským, polským a ruským feudálům, kteří si podali na Ukrajině ruce. Ale také vykořisťování si podávají ruce. Velké donské povstání v letech 1818—1820, když carismus znevolnil dosud svobodné kozáky, hrdiny z vlastenecké války, stalo se protestem proti nevolnictví vůbec. Carské represálie nemohly lid umlčet. Vystěhování polské šlechty z Ukrajiny po listopadovém povstání r. 1831 mělo ovšem smysl porevolučních represálií, a nikoli ochranu lidu.

Ukrajina se stává průmyslovou oblastí až v druhé čtvrti XIX. století. R. 1825 je tam pouze půl sedmi set průmyslových podniků, v polovině století je jich tam už třikrát tolik. Průmyslová buržoasie se formuje z ukrajinské šlechty, kupectva a bohatších řemeslníků. Lid už za děkabristického povstání věděl, kde je jeho místo: šel s povstalým Černigovským plukem a hynul zároveň s povstalci v boji proti carskému vojsku. Hned r. 1831 vypuklo povstání protistatkářské.

Na Bílé Rusi a na Litvě bylo r. 1825 jen okolo čtyř tisíc pracujících v manufakturách. Města zde rostou ještě pomaleji než na Ukrajině. Přesto spojení s carským Ruskem dalo Bělorusům jednak scelení národnosti, jednak podmínky pro vznik buržoasního národa. Vytvoření spisovného běloruského jazyka a literatury děje se rovněž na základě ústní lidové slovesnosti. Tradici vytvářejí spíše anonymní žerty, satiry, parodie, historické a bytové písně, pak zvláště „buřišské písně“ nevolnického básníka Pavla Bachryma, odsouzeného na katorgu, než přepis ukrajinské Eneidy do běloruštiny od Rovinského a komické epos „Taras na Parnase“, které stojí osamocně. Těžko však lze srovnat poměrně rychlé dovršení spisovného jazyka navázáním na uměleckou tradici lidové poesie v Ševčenkově Kobzaru (r. 1840)⁹²⁾ s výtvary šlechtických spisovatelů běloruských, kteří také vycházeli z uměleckého jazyka a postupů lidové slovesnosti, tak na př. u liberála Dunina-Marcinkeviče v 40. letech.⁹³⁾ Rozdíl v umělecké hodnotě a v míře užití lidové tvorby a řeči je způsoben hned základním rozdílem významovým:

⁹²⁾ Srov. M. Hladkyj, Kurs súčasnoji ukrajinskoji literaturnoji movy I—II, red. A. A. Bulachovskij, Kyjiv 1950, str. 7 n.

⁹³⁾ Očerky istorii beloruskoj sovetskoj literatury, AN SSSR, Moskva 1954, Karel Horálek, Úvod do studia slovanských jazyků, Praha 1955 (ČSAV), str. 317 n.

Ševčenko, „poslední kobzar“, jak byl výstižně nazván, vychází z revolučního ducha lidové tvorby, kdežto šlechtická literatura běloruská chce utopicky harmonisovat třídní rozpory; falsifikace folkloru je důsledkem toho jako v době Radiščevově. Zajisté platí také o této době, kdy se vytváří novodobý běloruský národ, to, čím charakterisuje V. V. Ivašin předchozí dobu: „Čítím krevních svazků s ruským lidem, úsilím o spojení s ním je proniknuta pokroková běloruská literatura následující historické periody, kdy se běloruské země dostaly do nových ekonomických a politických podmínek za vlády litevských a poté polských feudálů.“⁹⁴⁾

Tvoření povědomí slovanského, větší nebo menší vědomí etnické a jazykové příbuznosti nutno předpokládat na území, kde se stýkají tři národnosti a vyvíjejí se národy za třídních protikladů. Viděli jsme již, jak se slovanský lid spojoval v boji proti svému třídnímu nepříteli a jak se k jeho boji přidávali i příslušníci vykořisťující třídy, dokonce i polské.

Mezislovanský moment při zrodu národní literatury ukrajinské zdůrazňují sami historikové ukrajinské literatury.⁹⁵⁾ Svazky s literaturou ruskou a polskou v starší době se zjišťují a hodnotí v jejich pokrokovosti. Osvoboditelský ruch u Slovanů všude vede k mezislovanské součinnosti. Zejména se ukazuje velký význam Mickiewiczových styků za pobytu na Rusi a na Ukrajině. Jeho spisy v překladech ruských pokrokových spisovatelů jsou známy na Ukrajině už koncem 20. let a záhy jsou pořizovány ukrajinské překlady. Ukazuje se na to, jak Mickiewicz a Slowacki se snažili poznat a vylíčit život ukrajinského lidu a jeho heroický zápas proti polské šlechtě.⁹⁶⁾ Polsko-ukrajinská škola na počátku XIX. století má křídlo pokrokové, representované Goszczyńským, a reakční s Grabowským aj. Goszczyńského Ukrajinci záhy si překládají. Už koncem 20. let jsou tvůrčí spoje s literaturou českou (překládají si Královodvorský a Zelenohorský rukopis, básně Čelakovského aj.⁹⁷⁾ Ze srbské poesie upoutávají na Ukrajině především skvosty lidové tvorby ze sbírek Vukových. Vnitřní pokrevenství novodobé literatury ukrajinského národa, po Rusech největšího, a jednoho ze slovanských malých národů, obětujících své síly v boji proti kořistnému nepříteli, projevuje se v úloze, kterou měla u obou národů lidová tvorba slovesná v ustavení novodobé literatury. Ševčenkovo dílo, rostoucí významově a formově z lidové tvorby, náleží k největším činům už obrozeného národa.

Ruská, ukrajinská a běloruská kultura literární měla společné základy. Ruská a ukrajinská literatura se vzájemně obohacovaly. Děkabrista Rylejev už

⁹⁴⁾ Očeršk istorii beloruskoj sovetsoj literatury, str. 9.

⁹⁵⁾ Tak O. E. Zasenka, srov. Istorija ukrainskoj literatury I, AN USSR, Kyjiv, 149 n.

⁹⁶⁾ L. c. 149.

⁹⁷⁾ Srov. Mykola Syrotjuk, Vidobražennja družby ukrajinskoho, českoho i slovackoho narodiv v ukrajinskoj literaturi, Vitčyzna 24 (1956), N° 5, 121 n.

na počátku 20. let píše dumu „Bogdan Chmelnickij“, poemu „Nalivajko“ a jiné básně s revolučně ukrajinskou tematikou. „Poltava“ Puškinova oslavila vítězství Rusů a Ukrajinců nad Švédy. Ukrajinskou tematiku zpracoval ve svých povídkách a románech Narežnyj (zejména v „Garkušovi“ příběh selského razbojníka z 80. let XVIII. století). V 30. letech jsou už Gogolovy „Večery“ a vrcholné dílo „Taras Bulba“. Padá tedy pronikání ukrajinské lidové a revoluční tematiky do doby formování nové ruské literatury v 20. a 30. letech XIX. století. V těchto letech počíná se proces formování ukrajinské literatury, ale její vlastní ustavení sovětsko-ukrajinská věda klade až do 40. a 50. let.⁹⁸⁾

Zápas o uznání spisovného jazyka ukrajinského, který se tvořil v přelomu XVIII. a XIX. století a jehož gramatiku vydal Rus Pavlovskij už r. 1818 (napsanou už dříve před slovinskou Kopitarovou a českou Dobrovského), byl již vědecky rozhodnut I. Srezněvským r. 1834, ale daleko nebyl ještě vybojován. Reakční filologové, slavjanofilové, velkoruští imperialisté i ukrajinští „páni“ a liberálové dlouho sypali do očí písek sobě i jiným. Ostré slovo Ševčenkovo v básni „I mertvym, i žyvym...“ tepalo ty, kteří čtou ze vši síly Kollára, Šafaříka, Hanku, kteří se mezi slavjanofily derou, ale na svůj jazyk zapomínají. Ale byli naopak také ukrajinští nacionalisté, kteří nejen Kyjevskou Rus, ale ruský národ pokládali za původně ukrajinský.⁹⁹⁾ Ševčenko, pokračovatel v ideách děkabristů, které nazval „prvními ruskými blahověsty svobody“, byl výrazem skutečného lidového vlastenectví ukrajinského; to podávalo ruku porobenému lidu ruskému, běloruskému, polskému, jako nejbližším bratřím v carském žaláři národů. Značná část inteligence, ať šlechtické, ať raznočinecké (nešlechtické) pod vlivem teorií slavjanofilských a Kollárových názorů o čtyřech spisovných jazycích, ukrajinštinu jako spisovný jazyk neuznávala.

⁹⁸⁾ Tak O. E. Zasenka, *Istorija ukrajinskoji literatury I*, str. 143.

⁹⁹⁾ Srov. N. Gudzij, *Literatura Kijevskoj Rusi v istorii bratskich literatur*, ze sborníku *Rusko-ukrainskije literaturnyje svjazi*, Moskva 1951 (red. N. K. Gudzij), str. 41–78, přel. M. Tobiášová-M. Botura, *Sovětská věda, Literatura II* (1953), 586–606; srov. také mou zprávu o sborníku zredigovaném prof. Gudzijem, *Slavia* 21 (1952), 381–403.

14. „Slovanská idea“ v lóžích a tajných spolecích rusko-polských; slavjanofilství; Cyrilometodějské bratrstvo

Rusofilská a carofilská aristokracie polská zdůrazňovala myšlenku slovanskou ve svém zájmu a upravovala ji k svým záměrům, jak už bylo řečeno. Její exponent Adam Jerzy Czartoryski jako ministr zahraničních věcí v carském Rusku připravoval diplomaticky a pomocí na penězích a zbraních srbské povstání r. 1804. Podobnou pomoc poskytovalo Rusko také Černé Hoře. Czartoryski jako kurátor university ve Vilně v letech 1815—1820 snaží se uskutečnit program vědecké součinnosti mezoslovanské, jak to hlásalo už Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Je to tedy známá nám už slovanská koncepce vládnoucí třídy. Staszic jako zástupce kapitalistické buržoasie je jí blízký.

Plán Czartoryského z r. 1820 na založení společnosti polsko-slovanské za účelem zkoumání historie a literatur všech Slovanů se sídlem ve Varšavě nebo Krakově zřejmě má cílem vytvořit kulturní vůdcovství Polky v slovanském světě v rámci feudálního řádu. Polské království kongresové, zvané tak proto, že bylo utvořeno vídeňským kongresem r. 1815, zdá se být polským slovano-milům příslibem nového rozkvětu Slovanstva. V druhém dílu „Pravdy Ruské“ z r. 1822 Rakowiecki velebí cara Alexandra jako dáorce míru, otevírajícího stánky múzám, milujícím svobodu. „Je už čas, v kterém je volno zapálit pochodně světla, vzrůstá se láska k jednotě slovanské.“¹⁰⁰⁾ Varšavské Towarzystwo má tehdy už mnoho členů českých a ruských; korespondence jeho polských členů s Rusy, Čechy, Jihoslovany je mimořádně rozsáhlá. Niemcewicz ještě r. 1828 — tedy už po likvidaci děkabristů — přednáší v Towarzystwu u příležitosti rusko-turecké vojny, že „slovanský monarcha vytvoří svým státům a národům světa nevyčerpatelné prameny blahobytu a štěstí.“¹⁰¹⁾

Zřejmě se tu setrvačně opakuje oficiální ideologie zednářských společností, vyvolaných v život carem Alexandrem v době jeho liberální politiky. Motiv slovanské jednoty měl vytvořit základnu spoluzití rusko-polského. Některé lóže už svými jmény naznačují program, tak lóže „Orzeł Słowiański“ ve Vilně nebo „Jedność Słowiańska“ ve Varšavě, r. 1818 založená. Téhož roku v Kyjevě byla založena lóže Sjednocených Slovanů jako odnož petrohradské

¹⁰⁰⁾ Srov. Z. Klarnerówna, l. c. 27.

¹⁰¹⁾ Srov. tamtéž, str. 18.

Astrey. Velmistrem petrohradské Astrey, která byla v čele dvaceti čtyř lóží sesterských v provincii, byl hrabě Musin-Puškin, známý mecén a vydavatel staroruských památek. Jednací jazyk je tu ruský, polský a francouzský jako v mnoha jiných lóžích v carském Rusku a kongresovém Polsku. R. 1819 založena v Kyjevě lóže „Bednyje Slavjane“ na podporu „chudých Slovanů“ s počtem tisíce členů. Odznak lóže „Sjednocených Slovanů“ představoval stisk dvou rukou s polským nápisem: „Jednośe słowiańska“.¹⁰²⁾ Tím se naznačovalo řešení vztahů rusko-polských, ale v podstatě se nic neřešilo, protože vládnoucí systém a řád mohl vést jenom k centralismu a hegemonii Rusů.

V době po napoleonských válkách nebylo možno udusit rašení pokrokových idejí v ruské společnosti, tím méně v polské. Sám ventil zednářských lóží, kterým se měl regulovat přetlak v společenském kotli, ukázal se nespolehlivý: opoziční směr vznikl i uvnitř lóží zednářských. Ve Lvově bylo politicko-literární „Towarzystwo Zwolenników Słowiańszczyzny“ (v letech 1821—1826). Jeden z organisátorů té společnosti, Ludwik Nabelak, zanechal vzpomínku, ze které je patrné působení děkabristů na tuto společnost (připomíná Pestěla a Muravjeva). Chtěli „napřed obohatit různými starožitnými památkami slovanskými národní literaturu a dále poznáním literatury a historie různých plemen slovanských uzavírat bližší vztahy přízně a náklonnosti mezi těmi plemy.“¹⁰³⁾ Je to jasný postup od literatury k politice, jak už to chtěl Kossakowski před dvaceti lety; jenže v tomto případě už je zaměření proticarské. Je tu už mladá revoluční generace, která přejímá slovanské zájmy od generace starší. Ty v Haliči uplatňuje zejména Josef Maxm. Ossoliński, zakladatel Ossolinea ve Lvově, institutu s knihovnou a fundacemi pro zkoumání slovanských otázek a pěstování styků, zvláště s rakouskými Slovaný. R. 1823 bratři Andrej a Petr Borisovovi založili Obščestvo sojedinennych slavjan v Novgorodě-Volynsku, kde meškal jejich pluk. Účast na tom měl Julian Lublínski, student varšavské university, který byl ve svém rodišti pod dozorem policie pro účast v tajném spolku „Związek wolnych Polaków“. Tento spolek vydával periodický časopis „Dekada polska“. K májovému číslu r. 1821 byl přiložen text Konstituce 3. máje r. 1791.¹⁰⁴⁾ Podle záznamů Lublínského bratři Borisovovi uvedli do svých koncepcí pod jeho vlivem „všeslovanské revoluční sjednocení“ a tak se stalo cílem Spolku sjednocených Slovanů sjednocení všech slovanských kmenů v jednu federativní republiku. Slovanské země, které se měly sjednotit, byly podle nich tyto: Polsko, Čechy („Bogemija“), Moravia, Uhry („Vengrija“) s Transylvanií, Serbia, Moldavia, Valachia, Dalmacia,

¹⁰²⁾ Srov. Dr. Josef Perwolf, Slovanská myšlenka na Rusi, Osvěta IX, II. díl, 1879, 539 n. Mezi použitou literaturou uvedl hl. Alex. Pypin ve Vestniku Jevropy 1870.

¹⁰³⁾ Srov. Klarnerówna, l. c. 22.

¹⁰⁴⁾ Srov. M. V. Něčkina, Dviženije děkabristov, Tom II, AN SSSR, 149 n.

Charvátsko. Každý národ měl mít svou konstituci podle svých potřeb. Každoročně měl být sjezd delegátů těchto republik v ústředním městě federativního svazu. Měla to být federace zemí mezi čtyřmi moři (proto také měli čtyři kotvy ve znaku). V novém státě mělo být odstraněno nevoľnictví. Zásadou jejich bylo: „Nechtěj mít raba, jestli nechceš být rabem.“ Při vyšetřování prohlásil Petr Borisov: „Sjednotit všechna slovanská pokolení a udělat je svobodnými zdálo se mi skvělým podnikem, neboť jsem chtěl tím dát štěstí netoliko mým sourodákům, ale i jiným národům.“¹⁰⁵⁾

Sjednocení slovanských národů, odstranění nepřátelství mezi nimi bylo ovšem něco jiného, než co chtěla spíše caromilská než slovanmilská aristokracie polská, sdružená v Patriotickém spolku (Towarzystwo Patriotyczne).

Nejlépe dokazuje rozdíl mezi Patriotickým spolkem a děkabristy jednání Severina Krzyżanowského, který byl tehdy v čele spolku, s děkabristy v Jižním spolku (Južnoje občestvo) v Kyjevě v lednu r. 1824.¹⁰⁶⁾ Polské patrioty hlavně zajímala otázka, zda povstání v Rusku přispěje k vzkříšení Polska v hranicích r. 1772. Sami děkabristé ještě před jednáním měli v programu nezávislost Polska (Muravjevův projekt konstituce), ale v etnografických hranicích, a byli zvědaví na to, jakou ústavu by si Poláci přáli. Konstitučně monarchistická forma vlády byla ovšem ruským republikánům nepřijatelná; zejména jednání v lednu 1825 (s polské strany Jabłonowski, s ruské Pestěl a Voľkonskij) ukázalo reakční postup polské aristokracie. Pokrokovou mládež polskou reprezentuje především Mickiewicz, poslaný do Ruska po odhalení vilenských studentských spolků; Mickiewicz se s děkabristy sblížil.¹⁰⁷⁾

Mickiewiczova „Oda do mladości“ s heslem „Gwałt niech się gwałtem odciska“ a myšlenka „Konrada Wallenroda“ vznikly jako výraz revolučních nálad. Slovanské carofilské koncepce, které nejvýrazněji představuje v starší generaci v politice Czartoryski, v poesii Woronicz, ve vědě Rakowiecki, vrcholily v představě „bohyně Slawy“ (u Woronicze), někdy už i „matky Slawy“. Na její místo už před listopadovým povstáním nastupuje Polska. Básnický výraz se strhujícím procítěním tomu dal Mickiewicz v básni „Do matki Polki“ psané už v emigraci. Slovanství, slovanská idea, jak jsme se přesvědčili, je po rozdělení Polska formulována třídně. Proti aristokratické carofilské koncepci vzniká demokratická koncepce slovanství v tajných spolcích polských. Odtud se dostává k bratrům Borisovovým. Ale také mezi děkabristy je řešena tato otázka a musí

¹⁰⁵⁾ Něčkina, I. c. 150.

¹⁰⁶⁾ Srov. Istorija Poľši, Tom I, 2. izd., Pod red. V. D. Koroljuka, I. S. Millera, P. N. Trefjakova, Izd. AN SSSR, M. 1956, 524 n.

¹⁰⁷⁾ Srov. Kujo M. Kuev, Razvitie na Adam Micevičevite revoljucionni vāzgleđi. Do 1830 g., Godišnik na Sofijskija universitet, filologičeski fakultet, kn. LI, 2, 1955/56, a od téhož pod týmž názvem druhá část „Sled 1830 g.“, tamtéž LII, 1, 1956/57.

být řešena ve vztahu k Polsku; ale nebyla jen otázka polská, nýbrž i otázka ukrajinská, běloruská. Zájem děkabristů o lidovou slovesnost vede je přímo do problematiky slovanské. Revoluční cíle, a to zničení samoděržaví a odstranění nevolnictví, samy vynucovaly řešení otázek soužití Slovanů. Jak pronikalo vědomí slovanské příbuznosti tuto revoluční skupinu, toho dokladem je báseň „Slavjanskije děvy“ od děkabristy A. I. Odojevského, napsaná pravděpodobně r. 1830 ve vězení na Petrovském závodě. Básník obrací se k slovanským dívkám, k polským, srbským, českým, a ptá se jich, proč nezpívají společně své pěkné písně. Jejich nejstarší sestra (Rossija) s teskným čelem a uplakanýma očima zpívá smutně. Básník má naději, že zazvučí radostná píseň svobody, že Rossija sdruží všechny sestry v chorovod. Puškinovy ohlasy poesie jiných Slovanů náleží do vši té atmosféry zájmu o lidovou píseň, který rozvířil zejména romantismus.

Reakce po potlačení děkabristického povstání posílila také tzv. slavjanofilství. Slavjanofilství vznikalo už v kruhu viceadmirála Šiškova; odtud má také jméno, které označovalo původně milovníky starého „slavjanského“ nebo slavjanoruského“ jazyka. Neznamená tedy vůbec tolik, co slovanofil, slovanomil. Představa Slovanstva se hned od počátku u slavjanofilů zužuje jen na pravoslavné, neboť v pravoslaví viděli hodnotu, která udržela východní Slovanů před „hnilobou“ západní; „hniloba“ se projevila podle nich nejvíce v renesanci, reformaci a pak ve Francouzské revoluci.

Samoděržaví s pravoslavím se doplňuje v hlavní znaky národa ruského, bohonosného; mystický reakční světový názor se rozšiřuje u A. S. Chomjakova a u Konstantina Aksakova na všechny Slovanů, ovšem pokud západní a jižní Slované, pokažení římským náboženstvím a germánskými vlivy, jsou schopni přemoci tuto „hnilobu“. Michal Pogodin, profesor ruské historie na moskevské universitě, který na svých cestách v 30. a 40. letech poznal jiné Slovanů, upadá už do rusoslavismu, kterým je v podstatě tzv. panslavismus, uplatňovaný jím už v osvětové a školské organizaci, není-li to už konečná forma slavjanofilství, panrusismus. V memorandech reakčnímu ministru osvěty Uvarovovi Pogodin tvrdí, že ruský jazyk se stane obecně slovanským spisovným jazykem — jako kdysi církevní slovanština nebo latina v západní Evropě. Podle něho se to stane samo sebou, bez násilných opatření. Naopak doporučuje podporovat vše, co u Slovanů zvyšuje jazykově literární kulturu; zejména upozorňuje na Poláky.¹⁰⁸⁾ Výslovně jmenuje Lindeho, Kucharského, Maciejowského aj.; doporučuje znovuzřídit polskou universitu a na ní stolici slovanských „nářečí“ a literatur. Podle něho může to mít dobrý vliv na ostatní Slovanů asi v tom smyslu, že by dostali

¹⁰⁸⁾ Srov. Perwolf, l. c. 714 n. Zde je uvedena i použitá literatura, zejména listy k ministru Uvarovovi (Russkaja Beseda 1859).

chuť vlézt do carského chomoutu, aby se měli tak dobře jako Poláci v „ruské správě“. Jinak Pogodinovy návrhy mají dobré jádro metodické: žádá srovnávací gramatiky, slovníky slovanských „nářečí“; sbírky slovanských písní, přísloví, obyčejů, slovanskou chrestomatii, historii slovanských států, geografické a statistické příručky, všeslovanský časopis. Pogodin uměl opatřit finanční podporu slovanským „bratřím“ pro díla o Slovanech. Nejlepší vysvědčení mu dává sám Šafařík svým díkem v předmluvě Slovanův starožitností (1836—1837). Panrusismus slavjanofilů chtěl obrátit na ruby jazykově literární vývoj slovanských národů, daný objektivními příčinami; jeho cíle byly politické: carská hegemonie v slovansko-ruském rámci. Až k této absurdnosti došla „slovanská idea“ ve službách samoděržaví.

Ale žily ideály Spolku Sjednocených Slovanů, i když se obava bratří Borisovových a Lubliňského, že vojenské povstání nepovede k dobrému, vyplnila. Členové Spolku Sjednocených Slovanů, většinou příslušníci chudé šlechty (žádný z nich nevlastnil nevolníky) radikálně se odklonili od programu Severního i Jižního spolku: Chtěli opřít celé hnutí o lidové masy, především rolnické, a o městské obyvatelstvo. Proto řešili také už národnostní otázku správněji než nejpolitictější hlava mezi děkabristy — Pestěl, ve svém programu ústavy, který nazval „Ruská pravda“. Pestěl předpokládal, že po odstranění carismu a zavedení republikánských řádů slíjí se všechny národy v Rusku v ruský národ.¹⁰⁹⁾ Představoval si totiž budoucí republiku jako zcentralisovaný stát, byl přímo odpůrcem federativního uspořádání Ruska, které by oslabilo stát uvnitř, takže by neodolal vnějším nepřátelům. Byl to důsledek téže třídní ohraničenosti, která šlechtickým povstalcům ukládala opatrnost v poměru k lidu, pro kterou byli tak „strašně daleko od lidu“ (Lenin). Proto řešení otázky slovanské a národní vůbec odkládali až po provedení vojenské revoluce. S Poláky se chtěli dohodnout na základě etnografické hranice. Odkládali ovšem také řešení nevolnické otázky, ačkoli dobře viděli — podle Pestělovy výpovědi při vyšetřování — boj lidových mas proti aristokracii opírající se o bohatství a zděděné privileje a měli v programu postupné odstranění nevolnictví. Spolek Sjednocených Slovanů má program radikálně pokrokový. Útlak lidu a touha ulehčit jeho osud je vedly. Lubliňski řekl Borisovovým: „Bylo by nejlépe, jestli bychom pečovali o vykořenění vzájemné nenávisti našich národů sjednocením všech haluzí slovanských. V tomto smyslu bylo by třeba složit katechismus nebo statut, poněvadž všichni jsme Slovany a pocházíme z jednoho kmene.“¹¹⁰⁾ A katechismus Sjednocených Slovanů má hned na začátku tyto zásady: „Nechtěj mít nevolníka, nechčeš-li jím

¹⁰⁹⁾ Srov. Istorija Ukrainskoj SSR I, I. A. N. SSR, Kijev 1953, 438.

¹¹⁰⁾ Srov. Něčkina I. c. 151, Leon Baumgarten, Dekabryšci a Polska, Biblioteka Historyczna 15, Warszawa 1952, 106, 109 a j.

být sám.“ „Budeš pečlivě potlačovat všechny předsudky a nejvíce, co se týče rovnosti stavů, a budeš člověkem, budeš-li uznávat člověka v druhém člověku.“ „Slovan jsi a na své zemi při březích moře, oblévajících tvou zemi, zbuduješ čtyři přístavy: Černý, Bílý, Dalmatský, Sněžný. Vybuduješ město uprostřed své země a v něm bohyni osvěty a své síly posadíš na trůn...“ „Chceš-li to mít, spojíš se se svými bratřími, od kterých tě odloučila nevědomost tvých otců.“ Končí se slibem, že v městech slovanských bude kvést obchod a v přístavech námořní síla.¹¹¹⁾ Sjednocení Slované si ukládají prostotu, skromnost v osobním životě, toleranci ve věcech víry, boj proti náboženskému fanatismu. Podporování osvěty, umění, řemesel je jim samozřejmé. Tyto mladé lidi ovládala zvláštní bojovnost; to se zračí už v přísaze na zbraň. Není zde nic herderovsky holubičího. Propagovali své ideje uprostřed lidu ruského, polského, ukrajinského; chtěli vyvolat v lidu revoluční síly. To je také nejvíce odděluje od programu Jižního spolku. Pokládali za nutnou účast všech vrstev obyvatelstva; pohříchu pro nedlouhé trvání spolku nepronikli tak v lid, jak bylo v jejich programu. Také organizace byla málo početná. Ale přesto jejich spojení s lidem dává ten zvláštní ráz jejich myšlení, onomu spojování lidového slovanství se zápasem o sociální osvobození. Mělo to také lidové kořeny a odráželo to sociální strukturu na Ukrajině: slovanský lid v nevolnickém otroctví se cítil solidární. Lidová Ukrajina žila stále duchem rolnických povstání, hajdamáčtiny a pugačovštiny.¹¹²⁾

Takový sjednocovací pokrokový slovanský program rozvíjel Spolek Sjednocených Slovanů v době, kdy Šafařík psal ve své *Geschichte* (vyd. z r. 1826, s. 141), že „Ukrajinci v Haliči, Bukovině a v severních Uhrách jsou v ohledu jazykovém a historickém ještě terra incognita“. Ale brzy nato Šafařík vstupuje už ve styk s buditeli ukrajinskými v Haliči; zde třídní boj pracujícího lidu proti policejnímu režimu Metternichovu a svévoli statkářů vytváří podmínky pro vznik literatury.¹¹³⁾ Vztahy autorů almanachu *Rusalka Dnistrova* (vyd. v Budapešti 1837) k jiným rakouským Slovanům byly živé, zvláště k Čechům; jmenovitě Šaškevyč korespondoval a stýkal se osobně s Čechy (např. s Koubkem).¹¹⁴⁾ Tyto československo-ukrajinské vztahy jsou v dějinách slovanského myšlení té doby významné; nejen snad pro šíření československé formulace slovanství (Dobrovský — Jungmann — Kollár — Štúr) k Ukrajincům, ale zejména pro hlubší poznání celé problematiky slovanské, pro hodnocení skutečných mezi-slovanských vztahů, které ve skutečnosti byly jiné, než jak je Kollár v *Slávy*

¹¹¹⁾ Překládám z polského znění u Baumgartena, str. 108—109.

¹¹²⁾ Srov. M. Lysenko, *Děkabrystskij ruch na Ukrajině*, Kyjiv 1954, str. 7 n.

¹¹³⁾ Srov. *Istorija ukrajinskoji literatury I*, Kyjiv 1954 (A. N. URSR), 201 n.

¹¹⁴⁾ Srov. P. Hontar, *Ukrajinsko-české literární vztahy v první polovině 19. století*, *Z dějin československo-ukrajinských vztahov. Slovanské studie I*, Bratislava 1957, 258 n. Týž, *Ukrajinsko-česki literaturni vzjazyky v XIX. st.*, Kijiv 1956, str. 18 n.

dceři rusofilsky idealisoval. Do těchto spleťitých otázek vnikal jako jeden z prvních Šafařík,¹¹⁵⁾ zejména v období práce na Slovanském národopise.

Zde už Šafařík dospěl k zjištění svébytnosti ukrajinského národa. Autorita tvůrce Slovanských starožitností tehdy už byla tak veliká, že se jeho názor na ukrajinský národ stal politicko-sociálním faktem a pomohl řešit otázku samostatnosti národa a jazyka ukrajinského s konečnou vědeckou platností proti slavjanofilským a panrusistickým zásahům a plánům. Ve spojitosti s tím je třeba ještě aspoň připomenout jeden fakt slovesný: zájem o lidovou tvorbu jako východisko novodobé literatury, který, ačkoli přinášel už plody ve sbírkách naddněperských Ukrajinců, byl, u haličských Ukrajinců s druhé strany posilován zejména příkladem Čechů, Slováků a Srbů. A to opět souviselo s vědomím slovanské příbuznosti, které se vyslovuje plně v předmluvě „Rusalky Dnistrové“. Dnes je známo, že jeden z „ruské trojice“, Holovackyj (vedle Šaškevyče a Vahylevyče), měl osobní styky s Kollárem.¹¹⁶⁾ Hned r. 1836 přeložil rozpravu o vzájemnosti z Hronky do ukrajinštiny (ale nemohl to vydat), ačkoli jako Ukrajinec nemohl souhlasit s názorem Kollárovým o čtyřech hlavních spisovných jazycích slovanských. Sám Kollár v otázce neměl úplně jasno, jak dokazuje německá verze rozpravy; jeho názory se daly vykládat různě, také pro maloruský (ukrajinský) spisovný jazyk, ovšem také proti, jak dokazuje případ Holovackého samého, který se postavil po r. 1848 na historický princip v lexiku i ortografii a nakonec se přiklonil k ukrajinsko-církevně-slovanské směsi a k oficiálnímu ruskému panslavismu. A to mu pochvaluje jeho přítel kněz Sokulskij: „ďakuje bohu za to, že haličsko-rusínski spisovatelia dobre pochopili Kollárove myšlienky (to znamená prijali ruský jazyk za svoj spisovný jazyk“.)¹¹⁷⁾ Holovackyj odstoupil od jazykově literárních zásad Šaškevyčových, založených na jazyku lidu a na fonetickém pravopisu Maksymovičově. Zatím vyrostl v naddněperské východní Ukrajině velký slovesný tvůrce, který svým velkým dílem dotvořil lidový jazyk spisovný a zaujal také stanovisko k odpadlíkům a odpůrcům.

Pokrokové myšlenky slovanské v lóžích a tajných společnostech 20. let po zdeptání děkabristického povstání nezaknily; šířily se tajně, přibíraly na síle a projevily se už v plně šíři v Cyrilo-metodějském tovaryšstvu, založeném r. 1845 ruským historikem Kostomarovem a Ukrajinci Tarasem Ševčenkem, Kulišem, Bilo-

¹¹⁵⁾ Srov. VI. Hostička, P. J. Šafařík a Ukrajinci, Z dějin československo-ukrajinských vztahov, I. c., str. 295 n.

¹¹⁶⁾ Srov. I. Paňkevyč, Západoukrajinské literárne obrodzenie a Ján Kollár, tamtéž, str. 269 n.

¹¹⁷⁾ Srov. Paňkevyč, I. c., str. 285; tam je udána literatura. Paňkevyč myslí, že Jakova Holovackého svedl jeho bratr Ivan, lékař ve Vídni, který se stal přímo přívržencem oficiálního slavjanofilství, šířeného z ruského vyslanectví. L. c. 287.

zerským aj. „Kyrylo-Mefodijivske tovarystvo“ mělo cílem duchovní a státní sjednocení všech Slovanů; podmínkou toho bylo především zrušení nevolnictví, zachování samostatnosti každého slovanského národa a vlastnického práva, náboženská a plemenná tolerance, bratrství na základě Kristově. Byl to, jak je vidět už z tohoto náčrtu, nejradikálnější slovanský program ve svých cílech, ale byl už ve srovnání s děkabristickým povstáním krokem zpět k nerevolučnímu Kollárovu kulturnímu programu. Křesťanský boj duchovní rozhodně nemohl vyrovnat třídní rozpory a změnit vládnoucí řád. Sám Ševčenko, tehdy už básník „Hajdamáků“, cítil to nejlépe. Dal tomu zcela nedvojsmyslný výraz v básni nadepsané „Mé přátelské poslání i mrtvým i živým i nenarozeným krajanům mým na Ukrajině i ne na Ukrajině“. Praví zde: „I Kollára čítáte ze vsí síly, i Šafaříka i Hanku, i mezi slavjanofily se tlačíte...“ Jasně tedy ukazuje na rozdíl mezi Kollárem, Šafaříkem a Hankou a mezi slavjanofily. Jak vysoko hodnotil Šafaříka, ukazuje jeho báseň „Poslání Šafaříkovi“, kde se ozývají tytéž myšlenky nábožensky a sociálně emancipační jako v básni z r. 1845 „Jan Hus“ (také zvaná Jerytyk, tj. Kacíř). V současném „Poslání Šafaříkovi“ je slovanský a přímo protiněmecký pathos, který vrcholí v pozdrav: „Sláva Tobě, Šafaříku, na věky i věky, žes svedl v jedno moře ty slovanské řeky“. V „Husovi“ slovanství se stává zbraní osvoboditelského zápasu: „Aby všichni Slované se stali dobrými bratry, i syny slunce pravdy, i kacíři takovými jako kostnický kacíř veliký“. Ale Ševčenko nehlasá tím křesťanskou pasivitu, pro něho je Hus bojovníkem pravdy, který najde spolubojovníka a pokračovatele: „... vyletí orel z mraků... rozklove vysokou tiaru.“

15. Slovanství v jazykově literárním obrození u nás

a

Obecně se uznává, že se v době obrození československá oblast stala středem slovanství a toho, čemu se pak dávalo jméno slovanské vzájemnosti se vši neurčitostí obsahu toho výrazu. Je proto nutné všimnout si blíže tohoto zjevu u Čechů a Slováků. Tradice humanisticko-barokního slovanovědění a slovanomilství, zájmu o Slované, slovanění, vedou do české literatury v Čechách, na Moravě i na Slovensku, a to jak do katolické, tak i do evangelické literatury. Jsou výrazem citu a někdy už povědomí příbuznosti s jinými Slováky v pracujícím lidu, který se stýká na etnických přechodech s Poláky, Srby, Charváty i Slovinci. Inteligence, která z pracujícího lidu různých národností vychází, stýká se mezi sebou v kulturních střediscích politických (ve Vídni, v Praze, v Bratislavě, v Prešově, v Pešti); stýká se v učilištích a seminářích katolických v těchto a jiných městech i na evangelických učilištích, pokud jsou, na universitách rakouských a německých a konečně v praxi samé. Rakousko a zejména Uhry samy jsou velmi pestrým žalářem národností slovanských (ovšem i rumunské národnosti) a v sociálním ohledu i národnosti-žalárnici, německá a maďarská, jsou samy v žaláři.

U všech národností slovanských přechod v buržoasní národ je provázen tu silnějším, tu slabším vědomím příbuznosti s ostatními slovanskými národnostmi na jedné straně a na druhé straně uvědomováním si zvláštní etnické osobitosti vlastní. Tam, kde osobitost vlastní národnosti byla brzděna nebo překrývána osobitostí druhé slovanské národnosti, dochází v úsilí odlišit osobitost vlastní až k antagonismu mezi sousedícími Slováky. Dochází tedy za ustanovování slovanských národů k dialektice sporu mezislovanských vztahů integračních a tendencí diferenciacních. Jak už bylo řečeno, děje se to na basi společenských struktur; třídní zápas je hnací silou procesu. Jen třídním zápasem se vysvětlí dialektika integračních a desintegračních tendencí. Úsilí nastupující buržoasie nese se k vytvoření národní kultury. V prvním období buržoasie je to snaha progresivní. Po objevení a nástupu dělnické třídy stává se buržoasní přehnaná snaha o národní kulturu, překrývající třídní rozdíly a rozdělovací třídu pracujících různých národů, snahou reakční, protože brzdí a mate proletářský internacionalismus. Je třeba mít na paměti při sledování naší problematiky, tedy hned od počátku ustavování buržoasních národů a v tom i slovanských, Leninovu diagnosu:

„V každé národní kultuře jsou dvě národní kultury. Je velkoruská kultura Pu-riševičů, Gučkovů a Struvů, je však také velkoruská kultura, charakterisovaná jmény Černyševského a Plechanova. Právě *takové dvě* kultury jsou na Ukrajině jako v Německu, Francii, Anglii, u Židů atd.“¹¹⁸) Tyto *dvě kultury* jsou hned u kolébky novodobých národů; jsou nástroji třídního zápasu.

Je ovšem třeba označit názor, jako by literatury malých národů — stejně neslovanských jako slovanských — byly jen ve službě boje za národní osvobození, za nesprávné, protože jednostranné stanovisko buržoasní vědy. Ale je třeba hned poznamenati, že novodobé slovanské literatury jsou a musí být především obrazem společenských zápasů a třídního boje za procesu zrodu buržoasních národů v prvním období rozkladu feudalismu a nástupu kapitalismu a v druhém období už obrazem složitých společenských struktur za boje pracujícího lidu proti buržoasii. Je třeba vidět nefilologicky zrod buržoasního, zejména malého slovanského národa v celé jeho hloubce a šířce, ale nelze přezírat ty filologické stránky, ve kterých se třídní národní zápas projevuje zejména v úsilí o zachování mateřštiny a ve vytvoření spisovného jazyka, kterým se národní existence projevuje především. Zápas o vlastní národní existenci a národní kulturu proti odnárodnění a cizotě je u všech slovanských kmenů, národností, kromě ruské; také polská národnost se dostává v době přechodu v buržoasní národ, kdy už je pod nadvládou cizích státních útvarů, do situace malých slovanských národností.

S národní kulturou souvisí přirozeně vytváření jednoty národní. Pojetí kultury musí jít do šířky i do hloubky a zahrnovat stejně duchovní jako hmotný život. Slovesná kultura je tu jen část nadstavby, přesto spisovný jazyk a jeho gramatika jsou základní projev a prostředek sjednocování a ustavování národa. Proto stále a stále oživované vědomí příbuznosti slovanských jazyků a z toho vznikající cit příbuznosti kmenové, mezislovanské dostává se do středu otázek ustavujících se slovanských národů a jejich literární kultury. Proto z tohoto odrazového můstku dostává se každá slovanská kultura literární na kvalitativně vyšší stupeň národní kultury, kultury národa, který se už odlišil od jiných národů, zejména sousedního slovanského národa. V průběhu tohoto odlišení může a musí dojít k dialektickému sporu vztahů integračních a diferenciacních a na tomto sporu musí se účastnit také slovanská ideologie. Ale hned v ustavování národa a jeho národní kultury musí se objevit ona Leninova dvojkulturnost, která používá pro své cíle nadstavbových složek, tedy i slovanské ideologie.

¹¹⁸) V. I. Lenin, Kritické poznámky k národnostní otázce, Spisy, svazek 20, český překlad 1957, str. 25.

Tzv. otázka slovanství, zvláště ve vztahu k jazyku a literatuře u Čechů a Slováků, se obvykle ličí prvním záběrem z českých poměrů. Ale cesta ke Kollárovi, který se nakonec objevuje ve středu úvah, je rozhodně bližší a přirozenější ze Slovenska samého — nebo z Vídně. Do Vídně se ostatně dostáváme už s V. F. Durychem; pracoval mnoho ve vídeňské dvorní knihovně a stýkal se s Heyrenbachem. Durycha nejnovější studie nazývají „rusofilem“ se zvláštním důrazem zejména pro jeho informovanost o různé slovanovědné literatuře, kterou sloužil i Dobrovskému před jeho cestou do Ruska.¹¹⁹⁾

Sleduje-li někdo v druhé polovině XVIII. století produkci okolo Ruské akademie věd, zejména produkci, týkající se slovanovědní, nemusí být ještě „rusofilem“, zejména ne ve smyslu pozdějších dob. Z. Nejedlý¹²⁰⁾ a jiní ukázali už na velké rozdíly mezi pokrokovým a reakčním rusofilstvím.

Je těžko rozhodnout, co je pokrokové rusofilství XVIII. století. Jistě by se musilo vycházet z citění slovanské příbuznosti; ale to přece například bylo zjištěno také už u skupiny českých duchovních okolo Fr. Pubičky. Má jistě kořeny citově lidové podle jejich původu. Humanisticko-barokní literatura slovanovědní utvrzuje je v povědomí příbuznosti. Ale zaměření je už na svou dobu reakční a jako reakční ve smyslu doby se cítí, jak to dokazuje mravní hodnocení (snad Pelclovo) insinuace nepřátelství ke „vznešeným rodinám“, násilně spojeného s názorem na nehistoričnost pověsti o Čechu a Lechu (shora).

Mezi kritikem (snad Pelcem) a Pubičkovou skupinou „čechistů“ je už v kritické době rozdíl, který se v obrazu dalšího vývoje politicko-sociálního, v procesu zrodu buržoasního národa jeví buď přínosem kladným, nebo záporným, brzděním probíhajícího procesu.

Tak se musíme dívat i na jiné zjevy. Zásluhy Václava Fortunáta Durycha o rozvoj slovanovědní jsou nesporné, nikoli ovšem ve smyslu hyperboly, že kdyby nebylo Durycha, nebylo by Dobrovského. Dobrovský i bez Durycha byl by se dostal k slavistice od hermeneutiky a exegese biblické a byl by se rovněž bez Durycha dostal k produkci Ruské akademie věd, sledované také Kongregací propagandy víry, tedy především vůbec misionáři a zvláště jezuiti. Řádové tradice slovanovědní ani po zrušení jezuitského řádu nezanikly, byly přeřaty řády jinými. Je-li jezuita Heyrenbach, jehož se Durych dovolává jako autority proti Herderovu názoru, že Germáni jako nejbližší sousedé byli největšími

¹¹⁹⁾ Věnceslava Bechyňová, Ruská literatura v díle V. F. Durycha a její význam pro Durychovo slovanství, *Slavia* 24 (1955), 248—268. Také Ivan Pfaff-Vladimír Závodský, Tradice česko-ruských vztahů v dějinách (Projevy a doklady), Praha 1957, 56 n.

¹²⁰⁾ Zdeněk Nejedlý, České rusofilství, *Nové Rusko* I, 1925, nyní *Spisy Zdenka Nejedlého*, svazek I., *Boje o nové Rusko*, Praha 1948, 44 n.

škůdci Slovanů, kustodem dvorní bibliotéky vídeňské, je pravděpodobné, ne-li jisté, že tu působí humanisticko-barokní tradice řádové a stále sledované cíle propagandy víry.

„Šťastnější podmínky života Slovanů v Rakousku“ (in Austria) Durych generalisuje,¹²¹⁾ když předtím chladnou narážkou v textu pod čarou uvedením titulu Herderových *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*¹²²⁾ v pravém smyslu slova odbyl dílo, na které ho upozornil Dobrovský a které už zapalovalo svou slovanskou kapitolou mladé generace Slovanů. Syn turnovského brusiče kamenů, jehož Dobrovský klade jako příklad Čecha proti Dobnerovi, necítí tak hluboce křivdy spáchané na Slovanech jako Němec Herder. Zde je vidět právě rozdíl mezi humanisticko-barokním slovanověděním a jeho citovým doprovodem a tím, co roste z vlastních sociálně etických kořenů, co Herder dobře rozpoznal a čemu pomáhal svým poeticko-filosofickým slovem dát výraz v nastupující buržoasii slovanských národů — přirozeně v souvislosti s celou myšlenkovou náplní pokrokové německé buržoasie. Není názornějšího příkladu rozdílu třídní závislosti ve slovanovědění, jako je mezi Durychem a Herderem. A přece jsou rovesníci a žijí ve sféře nastupujícího buržoasního národa německého; Durych dokonce r. 1765 je Němcem v Mnichově upozorněn na slovanovědění německé.

V ohledávání kořenů austroslavismu, jak to podnikly zejména dvě nové práce, Wintrova a Novákova,¹²³⁾ mohlo by se jít ještě dále před Kopitara. Je zde především jmenovaný exjezuíta Heyrenbach, který znamenal autoritu pro V. F. Durycha, a ovšem sám Durych. Ale je tu — a také v dvorní knihovně vídeňské — Slovák Adam Fr. Kollár. K němu, také bývalému členu řádu, vedou ty řádové tradice, které by se daly sledovat od Balbína a Pešiny přes Středovské, Duchovské, Pubičky a Šeršníky i Heyrenbachy k Durychovi. Ale také luteránské stopy ze Slovenska vedou do Vídně, a to právě v době, kdy u nás vrcholí kontrareformace. Tak např. Matěj Běl, pietista, evangelický kněz, se stane historikem uherského státu a „velkou ozdobou Uherska“, prý na vybidnutí samého císaře Karla VI. je za své dílo od něho povýšen do šlechtického stavu a také od papeže dostává papežovu podobiznu v zlaté medaili. Tedy loajální patriot v každém ohledu.

Brzy poté v dvorní knihovně vídeňské, která soustřeďuje současnou knižní

¹²¹⁾ Fort. Durych, *Bibliotheca slavica I*, Vindobona MDCCXCV, 35 c.

¹²²⁾ L. c. 30.

¹²³⁾ E. Winter, *Der böhmische Vormärz in Briefen E. Bolzanos an A. Přihonský (1824 až 1848)*, Berlin 1956; Miloslav Novák, *Austroslavismus, příspěvek k jeho pojetí v době předbréznové*, Sborník archivních prací VI, (1956), č. 1, 26—50; srov. Jaroslav Vávra, *Poměr českoruský v době předbréznové (Na okraj několika nových prací k otázce austroslavismu a panslavismu)*, Československá rusistika (1957), 3, 454—466.

komunikaci evropskou, najdeme Slováka z Těrchové Adama Františka Kollára († 1783), který v době habsburských reforem vystoupil z řádu. Kromě archivní a vydavatelské práce a pokrokových projevů proti robotě (sám byl zemanského původu a majitelem statku, daru císař. Marie Terezie) zajímá nás svými slovanovědnými pracemi, v kterých vycházel už nejenom z Jordana, ale také už ze Schlözera a z prací okolo Ruské akademie věd, v dané spojitosti právě tím, jak své slovanomilství podřizoval oddanosti k habsburskému trůnu.^{123a)}

Slovinec Bartoloměj (Jernej) Kopitar, později kustod dvorní knihovny a cenzor, mohl pak jít dále ve stejném směru austroslovanském. Nelze se divit, že v době, kdy Jungmann, vůdce druhé obrozenské generace českého národa s historickou minulostí a také „rusofil“, sní o všeslovanském jazyku, ke kterému by ráčil dopomoci Slovanům sám císař „otec František“, Kopitar ve Vídni, člen malého národa, ustavujícího se z kmenů, roztržštěných od nepaměti pod různé feudální vlády, vidí jedinou oporu ve Vídni. Jeho „Phantasien eines Slaven“ (Vaterländische Blätter III. 1810) předešly Jana Kollára snem o „slovanské centrální akademii“, o „Společnosti slovanské“, pod které by se začlenily už trvající akademie a společnosti slovanské a nově v budoucnosti zřizované.¹²⁴⁾ Myšlenka slovanské encyklopedie, ačkoli předčasná, slouží ke cti Kopitarovi, stejně jako jiná myšlenka, kterou má Kollár také od něho: sloučit společnou abecedou a pravopisem různá slovanská nářečí po způsobu Řeků. Kopitarův zájem o živé jazyky slovanské a jejich dialekty, zájem o lidovou tvorbu slovanskou vyplynul ovšem už z doby samé, ale byl nad jiné vynikající a plodný. Zájem Adama F. Kollára o Rusíny vystřídal Kopitar zejména zájmem o Srby a součinností s Karadžičem — v stejném duchu austroslovanském.

Ale austroslovanské nálady byly vídeňskými centralisty, rekrutujícími se ve stínu aristokracie a dvora hlavně z Němců, přijímány vždy jen jako nutné zlo nebo prostředek k udržení moci a vykořisťování. Teprve se vzrůstem liberální buržoasie a s jejím uplatněním od 30. let mohl se z toho krystalizovat jakýsi politický program, formulovaný u Čechů později Palackým a Havlíčkem.

Při všem „rusofilství“, které někdy od nimbu naděje přechází k opatrné hrozbě poukazem na „silné dubisko“, je základní ráz československé ideologie slovanské až do 30. let loajální.

Vídeňský kongres Engels charakterisoval jako důkaz neschopnosti vladařů a státníků pro ještě hanebnější pošlapání národního vědomí, než to dělal Napoleon. Německo a Itálie byly opět roztržštěny na státečky, Polsko po čtvrté roz-

^{123a)} Jan Kryštof Jordan, hofrat a novopečení rytíř, vydal r. 1745 ve Vídni jakési slovanské starožitnosti (zve to „opus chronologico-geographico-historicum“) pod názvem De originibus slavicus (2 díly). Sám Dobrovský ho cituje v otázce cyrilometodějské.

¹²⁴⁾ Srov. M. Murko, Kollárova vzájemnost slovanská, sb. Jan Kollár 1793—1852, red. Fr. Pastrnka, Vídeň 1893, 212.

dělené. Uhry zůstaly pod cizím jařmem.¹²⁵⁾ Pod cizím jařmem zůstali ovšem také Slované v Rakousku, nemluvě ani o Slovanech v Turecku. Metternich vládl předreformním režimem habsburským, absolutismem centralistickým, netolerančním a protinárodním. Bodák žandarmů a kropáč kněží jsou prostředky této vlády. Slovo „svoboda“, užívané klasicismem ať barokním, ať osvícenským, ať sentimentalismem, ať revolučním, ať napoleonským klasicismem, ať romantismem protinapoleonských bojů, nabývá nového obsahu za reakce Svaté aliance. Jeho obsah se zpřesňuje ve smyslu buržoasie, která po revoluci francouzské byla znovu potlačena i ve Francii samé tak zvanou restaurací, ale která se už přesto třídně uvědomuje též v zemích se slovanským obyvatelstvem.

U Slovanů v rakouské monarchii národní citění před vídeňským kongresem zejména za válek protinapoleonských narůstalo v buržoasní třídě, přebírající už síly z venkovského lidu ve spojení s oním neurčitým buď trvalým, buď periodicky se ozývajícím vědomím mezislovanské příbuznosti a s citem jakési sounáležitosti Slovanů. Projevilo se to zejména za styku slovanských národností s ruskými vojáky ať za průchodu vojsk Suvorovových, ať za tažení protinapoleonského. V lidu samém byla vrstva lidí, kteří zprostředkovali zprávy o jiných Slovanech; byla to kočovná vrstva malých obchodníků (olejkářů, šefránkářů, kočobrů apod.) nebo potulných řemeslníků (drotářů, sklenářů, brusičů apod.), klestičů dobytka a zázračných lidových lékařů, dále komediantů a muzikantů všeho druhu, počínaje od medvěďářů až ke guslarům z jihu. Hranice politické nemohly zabránit plynulosti lidové tradice od jedné národnosti slovanské ke druhé. Co se dostávalo do vědomí slovanského pracujícího lidu od kazatelů a učitelů slovanomilských, spojovalo se s tím, co už v lidu bylo. Lidové mezislovanské vědomí zase působilo na literární projevy inteligence. Rolnická povstání XVIII. století v rakouské monarchii vytvořila už mezislovanské spoje v pracujícím lidu. Poměry v Uhersku jsou ještě složitější než v rakouské části monarchie, ačkoli obyvatelstvo zde tvoří pětinu celkového počtu třiceti pěti milionů na počátku XIX. století; z toho dva miliony Maďarů ovládá pět milionů ostatního obyvatelstva.¹²⁶⁾

Víru v dobrého císaře pána vštěpuje nové třídě měšťanské Metternichova reakce v celé mnohonárodnostní rakouské monarchii. Buržoasie slovanských národů snaží se uplatnit v tomto rámci a dobýt si národních práv už zdůrazňováním své početnosti v habsburském státě a svého slovanského příbuzenství s mocným slovanským státem, který je hlavní oporou Svaté aliance. Církve všude přísluhují „vládám, které jsou od pána boha“. Také deistická „Prozřetel-

¹²⁵⁾ B. Engels, Německo v předvečer revoluce 1848, Praha 1952.

¹²⁶⁾ Podle Vaso Bogdanova, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949, 12, 20.

nost“ a hegelovské projevování se „Věčného rozumu“ posiluje v novopečené buržoasii ideologii státu, zejména když nové výrobní procesy, podporované státem, přinášejí materiální prospěch nové třídě v epoše vzrůstajícího se kapitalismu. Z toho má největší prospěch kapitalistická německá buržoasie liberální, která se spokojuje s metternichovskou reakcí a upevňuje posice německé nadvlády nad Slovany. V Uhrách se sráží s podobnou formací maďarského měšťanstva a šlechty, která nebyla v službách vídeňského centralismu. Také v českých zemích drobné měšťanstvo rozněcuje národní boj. Šlechta, většinou cizího pobělohorského původu anebo obohacená pobělohorskými konfiskacemi, jde s reakcí (Metternichova manželka byla z české šlechty; příbuzenské vztahy dotvářely šlechtickou reakční frontu spojenou třídními zájmy).

Nastupující buržoasie česká a slovenská vzniká zejména z přílivu lidového živlu do měst a rozmnožením bohatšího sedláctva na venkově. Vrstvy tzv. buditelů z první obrozenské generace, ke které je ovšem připočítat hojný počet těch anonymů, které nezaznamenala ani literární, ani politická historie, rozmnožily se o dorost, zvláště z venkova, o nepřehlednou řadu oněch „zapadlých vlastenců“. Na rozsáhlém teritoriu slovanském teprve v poslední době děje se výzkum těch zapadlých pracovníků evangelických a katolických církví, kteří byli také většinou osvětovými pracovníky a buditeli svého lidu. Tito buditelé rostou z potřeb svého lidu, jimi se lid hlásí o svá sociální a národní práva. Z kolektivní řady těchto buditelů vyrostl Šafařík i Kollár jako později Stúr. Buditelé, nositelé tužeb a potřeb svého lidu, náleží k pokrokové maloburžoasii; zásluhy maloburžoasie Lenin uznal i v ruském sociálním procesu. Ani v českých zemích, ani na Slovensku nepodařilo se cizím vykořisťovatelům zničit rolnický lid, jeho kulturu a vědomí národnostní. V ústní slovesnosti lidu českého a slovenského žilo povědomí lidové vlády husitské a Žižkových vítězství; na Slovensku žila vzpomínka na činy a moc bratrských vojsk. Protireformaci se nepodařilo zničit vše. Na staré motivy odboje navazovaly se nové odrazy sociálního zápasu pracujícího lidu v postavách Kozinů a Jánošíků.

Přechod Suvorovovy armády územím, obývaným Slováky a Čechy (r. 1799 na pomoc Rakušanům proti Francouzům v severní Itálii), pobyt ruských vojsk protinapoleonských mezi Slovany rakouskými měl vliv na slovanské uvědomění — a tím ovšem i na vzrůst národního citění. Ale slovanské citění buržoasie, vznikající od konce XVIII. století přímými styky s Rusy a zprávami, nestavělo se do opozice k Vídni: ruská vojska byla tehdy spojenci císaře rakouského — kromě období napoleonského spojenectví. Biedermeierovská loajálnost mluví z toho, čím provázeli čeští buditelé — dokonce i velikosti Čelakovského — zprávy o povstání děkabristů, o kterém se dověděli z novin. Nazývá-li Winter tyto první projevy austroslavismu, počínaje Kopitarem a kruhem jeho přátel z jižních Slovanů, Feslem (z českého kruhu Bolzanova), *vlastním austroslavismem* na rozdíl

od *taktického austroslavismu* české buržoasie, programově ustaveného v 40. letech, přikládá tomu prvnímu austroslavismu historickou váhu, kterou podle mého mínění neměl. Podle mého názoru bylo to v osobě Kopitarově ukončení a do jisté míry dovršení všech těch humanisticko-barokních postupů a prostředků minulosti, kterými se slovanství projevovalo v rakouské monarchii už od XVIII. století. Od Rittera-Vitezoviče, Pešiny z Cechorodu, od Béla k Heyrenbachovi, Durychovi a Ad. Fr. Kollárovi je to jistá tradice, takže by se to mohlo nazvat spíše už *tradičním austroslavismem* loajálním; pak by termín taktický austroslavismus pro politický program čtyřicátých let nabyl smyslu.

Takto postaveným problémem nabývá jasnosti vztah Dobrovského k Durychovi jako k poslednímu a největšímu představiteli humanisticko-barokního slovanovědění u nás a k obdobnému zjevu ve Vídni, Kopitarovi, který o další generaci linií prodlužuje.

Kopitar má jistě nejen ze sebe, ale také od jiných Slovinců, kteří se tlačili k vídeňskému dvoru a kteří nemohli vidět budoucnost tvořícího se národu svého jinak než pod ochrannými křídly rakouského dvouhlavého orla, zejména po rychlém zániku „ilyrských provincií“ z dob okupace francouzské, myšlenku na soustředění slovanovědění ve Vídni ve zvláštní slovanské akademii. Jsou důvody předpokládat, že se to dalo v dorozumění s vídeňskou vládou. Čelit vlivu Ruska bylo hlavním Metternichovým cílem jako později v austroslovanské akci Thunově.

Tzv. pannonská teorie Kopitarova, učení, že církevní slovanština vznikla v Pannonii a že to je v podstatě stará slovínština, není nic jiného než pokračování staré legendy o původu Slovanů z jihu (Čech-Lech atd.), která u nás ještě v polovině XVIII. století byla jakýmsi zkušebním kamenem pokrokovosti a nepokrokovosti. Kromě toho Kopitar chtěl pannonskou teorií dát základ austroslovanským tendencím. Celý charakter „slovanského Mefista“, který se na jedné straně poučoval u Dobrovského, ale na druhé straně si dělal z něho bláznů (a často s ním jednal jako s bláznem), projevil se v známé intrice kolem „Institutiones“, které měly být po dohovoru Kopitarově s policejním ředitelem Sedlitzkým zaměřeny protirusky. Konečně známa je také korespondence Kopitarova okolo řešení problému bulharského jazyka, který byl pro Dobrovského v podstatě problémem církevní slovanštiny a dotýkal se tedy také „pannonské teorie.“^{126 a)}

^{126a)} V sborníku článků Vuk Karadžić in njegova doba, Ljubljana 1948, Alex. Belić vysoko cení Karadžićovu „slovanskou vzájemnost v činech“ a přičítá velkou zásluhu o zdar Vukovy práce Kopitarovi kromě hmotné i mravní pomoci ruských přátel (je to v stati Vuk in Slovani, str. 11 n.). Belić připomíná ještě Vukovo přátelství k jiným dvěma Slovincům, Miklošičovi a Vrazovi. V tomtéž sborníku Anton Slodnjak v stati „Nekoliko pripomb o Vukovem vplivu na slovensko slovstvo“ (str. 108—110) načrtává méně příznivý obraz Kopitarova

V této souvislosti je dobře si připomenout, že tak důležité otázky, jako vznik církevní slovanštiny a otázka samostatnosti bulharského jazyka, byly řešeny Dobrovským teprve v pětiletí 1822—1827. Tím si vysvětlíme, proč termíny jazyk slovanský a národ slovanský jsou v slovanské problematice užívány. Je to v letech, kdy se dotvářela „Slávy dcera“, a několik málo let před „Slávy dcerou“ z r. 1832 a před rozpravami o vzájemnosti. Nemůžeme chtít od básníka Kollára více jasnosti než od slovanovědců Dobrovského nebo Šafaříka. Základní otázky slavistické se teprve řešily.

c

Při všech zvláštních poměrech hospodářsko-sociálních, které se vytvářejí v uherském státě, drží se kulturní kontinuita československá zejména v oblasti slovesnosti. Po bělohorské katastrofě česká nebo československá literatura na Slovensku pokračuje. Západní Slovensko za tureckých vpádů a okupací je hlavní částí uherského státu. Bratislava je středem administrativním, sídlem sněmu a nejvyššího soudu, Trnava od založení university (r. 1635) kulturním střediskem. Boj reformace s kontrareformací je v Uhrách formou třídního zápasu šlechty a tvořícího se měšťanstva s vídeňským absolutismem, opírajícím se o zfeudalisovanou katolickou církev.

V Trnavě se sbíhaly nitky propagandy víry a uniatismu. Zde studovali také chovanci misionářských kolejí, připravujících je pro práci v slovanských zemích. K trnavské universitní tiskárně přidružila se záhy také tiskárna v Žilině, Bratislavě, Trenčíně, v Pruském aj.

Kalvínský konvertita jezuita Pázmány, pozdější ostráhomský arcibiskup, založil už r. 1619 ve Vídni instituci na rekatolisaci Uher z devíti desítek evangelických. Z Pázmána byla řízena nebo s ním byla stále v misijní součinnosti propaganda víry. Na Slovensku propaganda byla přirozeně soustředěna proti nositelům reformace a jejich spisbě, tedy proti slovenským evangelíkům, užívajícím češtiny bible Kralické, tak zvané bibličtiny. Od počátku rekatolisační činnosti rýsují se síly protikladné: na jedné straně absolutistický centralismus vídeňský a katolická hierarchie s jejich přísluhovači a na druhé straně odpůrci vídeňského centralismu v uherské šlechtě a vznikajícím měšťanstvu.

poměru k Prešernovi, který byl pravým opakem vztahu ke Karadžićovi. Slodnjak to vykládá tak, že „sebeláska a vzrůstající reakční austroslovenské smýšlení hnaly Kopitaru v absurdní spojení s opožděnými kraňskými jansenisty, kterým byla každá milostná píseň smrtelným hříchem a kteří cítili za Prešernovými erotickými písněmi revolučního ducha doby“. Slodnjak připomíná, že už Čop vytkl Kopitarovi jeho panovačnou povahu, která ho rozvedla se všemi slavisty, takže mu zůstává jedině Vuk Stefanović, který se mu ve všem bezpodmínečně podřizuje.

Území severozápadních Uher, kde pracujícím lidem vykořisťovaným všemi byli hlavně Slováci, stává se za tureckých vpádů a okupací útlukem státně administrativních a kulturních zřízení, představujících stát uherský. Habsburkům, opírajícím se o Řím, běželo o oslabení státní samostatnosti Uher — asi tak jako v českých zemích. V tomto zápase, trvajícím až do Josefa II., který odvrhne sice už římskou pomoc, ale zato setrvává i při všech nových osvěcenských formách v tradicích habsburského absolutismu, vyvíjí se slovenská národnost, která neměla rodové šlechty, aristokracie a jejíž nepočetné zemanské rodiny záhy přešly většinou ke katolictví a pomaďarštily se.

Arcibiskupská universita v Trnavě, založená přímo pod patronátem císaře Ferdinanda III., jejíž profesori musili osvědčovat svou pravověrnost přísahou na neposkvrněné početí P. Marie, spojovala s propagandou víry také humanisticko-barokní slovanovědění, jak bylo pěstováno v misionářských kolejích v Římě (Illyricum, Germano-hungaricum) a na Pázmáneu ve Vídni. Učitelé, kteří přišli na prešpurskou kolej a pak na trnavskou universitu z Čech a hlavně z Olomouce, posílili nejen tradici svatovojtěšskou, ale hlavně velkomoravskou, cyrilometodějskou. Slezan Hirsmentzel (Hirschmentzel) napsal latinský spis o sv. Cyrilu a Metoději už r. 1667 (tedy necelé půlstoletí před Středovským). Napsal také latinský spis, který v rámci dějin království českého a markrabství moravského líčí dějiny kláštera Velehradu, na jehož farách působil; zde soustřeďuje legendu i pravdu o Velehradu, který je podle něho starým Metodějovým arcibiskupským sídlem. Třeba dílo zůstalo v rukopise, dosvědčuje, že velehradská legenda a velkomoravská tradice byly už lokalisovány a propagovány kněžstvem a že začaly politicky působit ve skladbě absolutistického feudalismu a v rekatolizační propagandě v době politicky velmi těžké pro habsburskou Vídeň, ohroženou už bezprostředně Turky. Proto se zároveň zdůrazňuje zotročení Slovanů na Balkáně a původ cyrilometodějského dědictví z jihu.

Bude třeba vyšetřit vztah Hirsmentzelova cyrilometodějského spisu k Inhoferovým *Annales ecclesiastici regni Hungariae* (tiskem 1644), které vycházejí přímo z římské propagandy víry a ze slovanských spojů jezuitského řádu. Také Melchior Inhofer zná z Dubravia tradici o Velehradu, kam se prý uchýlil Svato-pluk po ztrátě Pannonie, ale spojuje Velehrad s Prahou.¹²⁷⁾ Zřejmý rys kontra-reformační a uniatské propagandy je Inhoferovo zdůrazňování cyrilometodějského dědictví především pro Maďary a tvrzení, že Metod byl apoštolem Maďarů. To se dostává až do *Imago antiquae Hungariae* (Košice 1733) od Slováků Samuela Timona a do životopisu Cyrila a Metoda v *Acta sanctorum Hungariae* (1744). Povoluje-li papež r. 1777 na žádost císařovny Marie Terezie uctí-

¹²⁷⁾ Srov. Ján Tibenský, *Vznik, vývoj a význam velkomoravskej tradície v slovenskom národnom obrození*, sb. O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 145 n.

vání sv. Cyrila a Metoda, je jasné, že se tu spojuje zájem vídeňského absolutismu s propagandou víry. Tím se stává tradice velkomoravská a cyrilometodějský odkaz politikem, kterého se chápou především historikové z maďarské hierarchie. Právě toho roku 1777 vydal církevní historik ostříhomský kanovník Stefan Salagius prvou část díla *De statu ecclesiae Pannoniae*, kde Velkou Moravu umístil mezi Dunaj, Hron a Karpaty a Děvín udělal sídlem Svatopluka, krále Slováků. Český Němec Dobner, myslící už v duchu pokrokové buržoasní německé vědy, napsal proti Salagiovi „Kritische Abhandlung von den Grenzen Alt-mährens...“ s podtitulem, který přímo naznačoval obsah: „Proti škodlivým thesím pana S. Salagia, škodícím slávě dnešního markrabství Moravského“. Dobner dokazoval, že Szalagy udělal Velkou Moravu malou jako „ptačí hnízdo“, nevědecky, ze samolibosti a nacionální horlivosti, že chtěl připsat čest a slávu Velkomoravské říše a hrdinské činy jejich vládců jen svému uherskému národu.¹²⁸⁾

Na stranu Szalagyovu v jeho pojetí Velké Moravy jako malého útvaru, tedy vlastně malé Velké Moravy, postavil se proti Dobnerovi — Dobrovský; také zde neměl pravdu.¹²⁹⁾ Také uherský historik exjezuita Katona zastával podobný názor.

Tak se dostává humanisticko-barokní slavismus v katolických kruzích na Slovensku hned do služeb kontrareformace a habsburského absolutismu. Není ovšem jenom Trnava nástupním střediskem propagandy víry; také Košice, hned po ztlačení Turků, jsou vyzbrojeny proti východoslovenským evangelíkům.¹³⁰⁾ Protireformační a reformační spisovná čeština je východiskem slovesné praxe katolické propagandy na Slovensku; ale v jazykových tradicích propagandy, jak je vidíme už na slovanském jihu, je tu od počátku příklon k řeči lidu. Právě názorným dokladem toho je polemická „Prava katolicka ručny knyžka“ (1691) od žilinského notáře Tomašiho (Tomašítka), získaného jezuitou pro boj s evangelickým náboženstvím, které zprvu vyznával.

Z „Apologie“ dubnického faráře Jana Baltazara Magina z r. 1728 dá se odhadnout obsah dědictví humanisticko-barokního slovanovědění; bylo ho použito na obranu Slováků proti profesoru trnavské university Benczikovi, který upřel Slovákům právo hlásit se k „uherskému národu“ jako potomkům podmaněných „zbytků po Svatoplukovi“. Magin ovšem vytáhl do pole s nahromaděnými argumenty bývalé velkosti, slávy a moci Slovanů — Slováků a z pod-

¹²⁸⁾ Srov. Tibenský, I. c. 148–150.

¹²⁹⁾ Srov. Josef Macůrek, České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního osvobození. Josef Dobrovský 1753–1953, Sborník studií k dvoustému výročí narození, ČSAV 1953, 484 n. — Srov. také Jos. Macůrek, Dobrovského pojetí českých dějin a stanovisko k našemu historickému vývoji, *Slavia XXIII* (1954), 177 n.

¹³⁰⁾ Srov. o tom Albert Pražák, *Dějiny slovenské literatury*, Praha 1950, str. 245 n.

manění Slováků udělal zneužitě pohostinské přijetí Maďarů, což se potom opakuje u kronikářů slovenského původu, usilujících dokázat rovnoprávnost Slováků v uherském státě, zejména u Matěje Béla. V rodícím se povědomí národnosti u Slováků musí být silná složka citu příbuznosti s jinými mocnými a velkými národnostmi slovanskými a značný historický zájem, protože jen v minulosti dal se najít důvod rovnoprávnosti. Proto už se najde stále mocnější zdůrazňování historie velkomoravské a cyrilometodějského dědictví, a to od humanisticko-barokních postupů až po racionálnější, např. u Adama Fr. Kollára, Severiniho aj. Došlo se až k teorii kolébky všech Slovanů pod Tatrami; zveličená představa autochtonnosti praobyvatelských práv byla tak postavena proti podmanitelské teorii maďarské. Tím se sklenula také klenba nad všemi Slovany, nad „slovanskou rodinou“, jak se počalo psát v dalším rozvíjení obrazu tatranské kolisky.

Humanisticko-barokní slovanovědění ovšem plyne také dále v spísbě slovenských evangeliků od Jakobäa, Horčičky a jiných až k Matěji Bélovi. Spojení Bélovo s racionalisty na Moravě je dáno jeho členstvím v Společnosti neznámých vzdělanců v Olomouci (Societas incognitorum eruditorum, založená Petraschem r. 1746). Societas slavica (Slovanská společnost), kterou založil v Baňské Bystrici ev. kněz Ondrej Plachý r. 1785, už svým názvem připomíná spíše Společnost Jablonowského, kterou Plachý poznal na studiích v Lipsku. Silný akcent slovanský je patrný v jeho osvíceneckém časopise Staré noviny literního umění (pohromadě vyšlo r. 1785).

Je zde nadšená zpráva o spise Jiřího Papánka „O království a králích Slovanů“ (De regno regibusque Slavorum, Pětikostelí r. 1780) a obsírný výtah z toho spisu. Papánkův spis je jakási napolo už osvěcená modernisace Orbiniova „Království Slovanů“, které bylo také mezi jeho zdroji. Ovšem převaha starších humanisticko-barokních postupů potlačuje racionalistickou vědeckost. Stanovisko Papánkovo je dáno v jeho autocharakteristice: rodem Slovák, výchovou Němec, příslušností Uher, úřadem Ilyr. Souvislost s německou pokrokově buržoasní vědou je nepopíratelná, ale přesto přijímá např. báj o Čechovi-Lechovi, historicky už Dobnerem a jinými před ním vyřízenou. Hodila se mu však do jeho slovanské koncepce ilyrské.

Tento spis vzniklý ještě z humanisticko-barokního zájmu o historii slovenskou a stejně podložený zájem o tento spis spojuje racionalistickou skupinu evangelických spisovatelů se skupinou katolických spisovatelů kolem katolického faráře Jura Fandla (Fándli, Fándly). Spisovatelská činnost Fándlyho je spjata už se spisovnou slovenštinou Ant. Bernoláka a s trnavským Tovarištvem literného umeňá, založeným r. 1792 (zvalo se také Slovenské učené tovarišstvo).

Fándly byl hlavní spisovatel Bernolákova kruhu, autor vzdělávacích kní-

žek pro lid, vydal r. 1793 v Trnavě v Tovarišstvu „Stručnou historií slovan-
ského národa“ (ovšem latinsky p. n. *Compediata Historia Gentis Slavae*). Bylo
to sestaveno hlavně z jmenované už knihy Papánkovy a z knihy „Nejstarší
hranice Velké Moravy“ (*Vetustissimus Magnae Moraviae situs* z r. 1784) od
Jura Sklenára. Ale byly tu i jiné stati, tak zejména latinský Fándlyho překlad
řeči Dobrovského před cís. Leopoldem. Původ a stará historie Slovanů, otázka
velkomoravská a obrana mateřštiny — to stále se spojuje v cyrilometodějském
dědictví a je přizpůsobováno situaci.

Jak známo, řeč Dobrovského byla vlastně jedna z obran jazyka českého,
a nejen českého, ale i jiných slovanských jazyků. Na Slovensku ve Starých
Novinách vytiskl podobnou obranu už r. 1785 ev. kněz Jan Hrdlička pod
názvem, který je kontrafakcí Pelcova názvu Balbínovy disertace, vydané
r. 1775, „Vznešenost řeči české neb vůbec slovenské“. Obrana Hrdličkova
užívá známých humanisticko-barokních důvodů. Doba reforem před francouz-
skou buržoasní revolucí projevuje se u Hrdličky jenom ostrým odmítnutím ozna-
čování slovanské řeči jako řeči otroků a rolníků a ukázáním na Rusy a Poláky
jako na vzor pěstování přirozeného jazyka mateřského.

Tak byla připravena Bernolákova reforma spisovného jazyka po ideolo-
gické stránce nejen katolíky, ale i evangelíky. V spisovné praxi prorážela slo-
venština lidová spisovnou normu „bibličtiny“, v podstatě už slovakisované
češtiny, v didaktických básních Hugolína Gavloviče a v spisech Jos. Ign. Bajzy
(zejména v jeho románu „René Mláďenca Příhodi a Skusenosti“ z r. 1783),
nehledíme-li k starším zjevům, jako byla „Pravá katolická ručny knyzka“ To-
mášiho (Trnava r. 1691), kterou už Miloslav Jozef Hurban pokládal za první
tištěnou slovenskou knihu.¹³¹⁾

Také u Bernolákova počínu je slovanské povědomí základem. Jak ukázal
už Ján Stanislav,¹³²⁾ vycházel Bernolák z dostupného mu staršího humanisticko-
barokního slovanovědní, ale znal i produkci kol Ruské akademie věd (na př.
Kohlovu práci o historii a literatuře Slovanů z r. 1729); znal Pastričovu a Gru-
bišičovu rozpravu o hlaholském písmě (1766), Durychovu latinskou disertaci
o slovansko-českém překladě písma (1777), měl snad i Jambrešičův charvátský
slovník, který cituje.

V Bernolákově „Filologicko-kritické disertaci“,¹³³⁾ kterou napsal Bernolák
jako pětadvacetiletý, jsou ovšem údaje z druhé ruky. Ale bohatství jeho zna-

¹³¹⁾ Jar. Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej*, obnovené z r. 1890, Turč. Sv. Martin
1923, str. 27 n.

¹³²⁾ Ján Stanislav, Anton Bernolák a Slovanstvo, *Jazykovedný sborník I—II* (1946
až 1947), 1—21.

¹³³⁾ *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum atd.* (Posonii 1787); kritické
vydání v spise Jána Stanislava K jazykovednému dielu Antona Bernoláka, Bratislava 1941.

lostí, bibliografie slovanovědné starší i přítomné doby překvapuje a svědčí o skutečné lásce k věci a o neobyčejné pili stejně v této disertaci, kterou Bernolák počal svou jazykovou reformu, jako v úvodě Slovenské gramatiky (*Grammatica slavica, Posonii 1790*).

Historické názory Bernolákovy mají ještě převzaté humanisticko-barokní postupy; tak např. spojuje Slované s praotcem Sémem a s jeho potomkem Bannonem (odtud Pannonia)¹³⁴) apod.; něco podobného dá se najít i u samého Lomonosova. Čerpá ovšem z Papánkovy Slovenské historie, ale i z Jordanovy knihy *O počátcích Slovanů* (*De originibus slavicus, Vídeň 1745*). Ve filologii pracuje už samostatněji; má slušnou bibliografii českých církevněslovanských a ruských gramatik (cituje i Lomonosova a Rodde), zná slovanské slovníky. Církevněslovanskou literaturu klade vysoko, dává soupis základních poučení o ní, cituje Michaelisovo doporučení studia slovanského překladu bible, které mělo snad i na Dobrovského vliv.¹³⁵)

Z Matěje Béla přejímá Bernolák chvalozpěv na slovanský jazyk, jako později ještě Štúr. Chápe slovanštinu a Slovanstvo v duchu doby jako celek. Ale přesto, jakmile se octne před otázkou slovenštiny, nezná kompromisu: jenom lidový jazyk je mu východiskem k spisovnému. A tento přístup k lidovému jazyku je dědictvím praxe propagandy víry. Bernolák znal charváštinu; v Trnavě se tiskly charvášské knihy kajkavského dialektu. Znal nebo věděl aspoň o gramatice Kašićově (z r. 1604); jistě měl zkušené rádce ve vídeňském semináři, jak je vidět už ze soupisu odborné literatury, a pomahače, kteří viděli možná i větší cíl, než bylo západní Slovensko. Západoslovenským spisovným jazykem mohla být zasažena i celá oblast Moravy, ležící v trojúhelníku Trnava—Uh. Hradiště—Olomouc s brněnským alumnátem uprostřed. Toto území bylo už také ideologicky připraveno. Na tomto území kvetly nejvíce a rozšířily se také v lidu působením kněžstva tradice cyrilometodějské, velkomoravské. Legenda Velehradu, šířená katolickým klérem na Moravě, navazovala na starou lidovou tradici, která teprve dnes se potvrzuje archeologickým výzkumem. Tato celá oblast byla zasažena onou kulturní západoslovenštinou, kterou pokládá Pauliny za základ, z kterého vyšla bernoláčtina.¹³⁶) Správně ukazuje Pauliny na význam Olomouce a její staré styky s Ostrihomskou diecesí, kterou nazývá dědičkou velkomoravských tradic na uherském území.

Spojení s charvášským katolickým klérem, zejména spojení vyššího kněžstva, bylo dáno už místem sněmu v Bratislavě, tedy i mimo rámec Propa-

¹³⁴) Srov. Stanislav, Anton Bernolák a Slovanstvo, I. c., 3 n.

¹³⁵) Srov. Stanislav, I. c., 5 n.

¹³⁶) Eugen Pauliny, Čestina a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry, sborník *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Sborník materiálův z konferencie Historického ústavu SAV, Bratislava 1956, 99—124; srov. str. 118.

gandy; znalosti živé charvátštiny mohl dosíci mladý klerik v Děvínské Nové Vsi, v charvátské vesnici, vzdálené půl druhé hodiny cesty od Bratislavy. Nemusíme ani odkazovat na Karadžiće a jeho nastolení živého jazyka lidového jako spisovného srbského o generaci později; Bernolák měl už před očima jazyk charvátský kajkavského dialektu a slovinský jazyk. Také se v Bernolákově skupině vyskytají přímo názorné doklady spojení s Charvátskem ovšem v rámci uherské hierarchie: rovesník Bernolákův z trnavského kraje Alagovič, zakládající člen Slovanského učeného tovarišstva, nejdříve biskupský tajemník a profesor semináře v Nitře, pak kanovník v Bratislavě a Ostřihomě, ředitel semináře v Pešti, stane se v Záhřebě proboštem a biskupem. Po jeho stopách později jdou ve vysokých hodnostech mezi Charváty Slováci Haulik a Moyzes.

Srovnání literární činnosti Bernolákovy skupiny s charvátskou kajkavskou literaturou shoduje se také v tom, že v obou případech většina spisovatelů jsou kněží. Náboženský, didaktický ráz spisby jejich je tím dán. Dána je tím také třídní příslušnost a vztah k lidu.

Slovakisace spisovného jazyka jde ruku v ruce se slovakisací slovanské nebo moravsko-slovanské (velkomoravské) historie. Je to ovšem proces daný hospodářsko-sociálními podmínkami. Bylo by chybou vidět tento proces jen jako výsledek momentů ideologických, např. jako vliv protireformace — v tom má zcela pravdu dr. Ján Tibenský.¹³⁷⁾ Už sama protireformace však vychází z podmínek ekonomických a politicko-kulturních a je jen jednou složkou třídního zápasu. V třídním zápase, který byl hnací silou v ustavování národů, soustředování a sjednocování národů buržoasních mateřským jazykem je zjev nutný. Je tu ovšem i možnost, že reakční tendence užijí historicky nutného obrozen-ského hnutí, takže se předčasně dává do pohybu. Je skutečností, že bernoláčtina nemohla být vyvolána potřebami ustavující se buržoasie slovenské, které v 80. a 90. letech XVIII. století nebylo jako třídy. Není a nemůže být výrazem nějakého lidového hnutí. To už celkem správně vystihl Fr. Votruba.¹³⁸⁾ Je dále skutečností, že ve městech skrovně se projevující měšťanstvo bylo většinou luteránské a drželo bibličinu po objevení bernoláčtiny více než předtím; je těžko také soudit, že spisovatelé bernolákovci vycházeli z „chudého nižšího kněžstva“, odděleného nějak od hierarchie; sám Bernolák, původem z oravských zemanů, byl tajemníkem arcibiskupské kanceláře a měl tedy ke všemu souhlas konsistoře; mnoho bernolákovců mělo vysoké hodnosti duchovní. Připouští se

¹³⁷⁾ V úvodě knihy Dr. Imricha Kotvana, *Bibliografia bernolákovcov*, Matica Slovenská v Martine 1957, str. 8.

¹³⁸⁾ Fr. Votruba, *Ľud v bernolákovskej a v štúrovskej reforme. K dialektickým rozporom v dobe uzákonenia spisovnej slovenčiny. Literárnohistorický zborník SAV VI—VII (1949 až 1950)*, 47 n.

ovšem, že „velmi důležitou úlohu měly tu i vlivy nadvahové, ideologické.“¹³⁹⁾

Velkomoravské a cyrilometodějské tradice ve vlastním slovanském nebo slovenském citění rozrušovaly uherské povědomí. A také z tohoto citění neuherského roste naděje a síla pracujícího lidu. Vytvoření a tradování Janošikovy postavy, rychlé rozšíření Janošikova kultu k polskému a ukrajinskému lidu a vytváření podobných postav na Moravě i v Čechách, řada povstání a jejich průběh svědčí o tom, že budící se třídní vědomí pracujícího lidu v státní moci „uherské“ jako v Česku v státní moci „habsburské“ vidí nepřítele. „Svatý Štěpán, velký apoštol Uhrů“, kterému věnoval dvacetiletý Bernolák svou latinskou prvotinu (Trnava 1782), byl pravděpodobně cizí slovenskému pracujícímu lidu, prošlému už nekonečným utrpením a živelným odporem třídním, a vhodně byl doplněn nebo zaměněn úctou k sv. Vojtěchu, u kterého původ z Čech nevadil.

Je pravda, že Fándly psal proti poddanství ve smyslu josefinismu a snad hlavně proto byl církevní vrchností trestán, že jeho spisovatelské úsilí se neslo také k povznesení úrovně lidu; jako u jiných bernolákovců. Ale je třeba jen srovnat počet vzdělávací produkce pro lid s počtem oslavných řečí, kázání a osobně panegyrických skladeb, aby byla tato skupina viděna v pravém světle pastýřů stáda, pracujících společně s hierarchií. Spíše než začátkem nové epochy je bernoláčtina jen ukončením staré.¹⁴⁰⁾ Především nelze označit Bernolákovu reformu jako výraz nastupující buržoasie proto, že proces slovakisace češtiny v spisovném úzu je dlouhodobý. Bernolák proces staví na stupeň příklonu k lidovému hovorovému jazyku, „vesnické řeči“ podle Dobrovského, a použitím fonetického pravopisu charvátského odchylyje se od československého historického úzu. Nicméně nelze neuznat, že to byla vhodně volená doba, kdy feudalita maďarská na vídeňskou centralisaci a germanisaci odpověděla obratem k maďarštině jako česká feudalita obratem k češtině. Obrat k řeči lidové u šlechty je projevem třídního zápasu šlechty o privileje proti vídeňskému centralismu a absolutismu. Hierarchie maďarská, zasažená josefinskými reformami stejně hluboko, jde přirozeně s feudalitou světskou. Vyšší kněžstvo slovenského původu, pokud není pomadžarštěno, toleruje obrat k lidové řeči. Tradice propagandy víry v jazykové praxi se znovu upevňují a nesou plody za reakce po smrti Josefa II. Starý spor s reformační bibličtinou má být takto vyřízen za novodobého nástupu Propagandy. Ale spor nebyl hned vyřízen, protože to nebyl jen spor o náboženskou svobodu, tolerančním patentem ostatně už uzákoněnou také pro nešlechty, nešlo jen o spisovný jazyk kulturně spo-

¹³⁹⁾ Dr. J. Tibenský, l. c. 8.

¹⁴⁰⁾ Už Daniel Rapant, *Maďarónstvo Bernolákovu, Slovenské dielo 1929—1930*, samostatně Bratislava 1930, 22. Fándly je ojedinělý mezi bernolákovci a jeho josefinské osvícenství se přeceňuje a charakterisuje se jím někdy celá skupina. Srov. Tađ. St. Grabowski, *Z dziejów fizjokratyzmu i oświecenia w Słowacji*, *Przegląd Zachodni VIII (1952)*, 51—95.

jující Slováky s Čechy, tedy jen o slovesně kulturní tradici; také zde jsou v podstatě třídní rozpory.

Bernolákovská slovenština je tedy souběžným zjevem se zdůrazňováním maďarštiny u maďarské šlechty a s příklonem k teritoriálnímu patriotismu u české šlechty; tato reakce na vídeňský centralismus a germanisaci měla ovšem především ráz třídní, feudálně stavovský, zachovávání výsad vládnoucích vrstev.

Jak je známo už ze souvislosti sporu Dobrovského s Dobnerem, maďarský patriotismus feudálně stavovský měl své církevní historiky, kteří usilovali na příklad zmenšit úlohu Velké Moravy na nejmenší míru, a to už ve službě velkomaďarské ideje. I Dobrovský dal se jimi zavést. Osvícenská složka nečiní ještě tato feudálně stavovská hnutí demokratickými.¹⁴¹⁾

To byly už jasné projevy třídního zápasu. Vládnoucí třídy vzdávají se svých posic jen po těžkém boji. Také centralisující absolutistická Vídeň nelenila. Správně poznamenává J. Dubnický: „Oproti politickým hnutiam si zriadil a zdokonalil viedenský absolutizmus tajnú políciu, voči pokrokovým ideám zaviedol cenzúru, ale aj oficiálnu, vládnu propagandu reakčnej ideológie, rozširovaní aj pomocou kázní. Podobné protirevolučné a protinapoleonské kázne prednášali a tlačou publikovali aj niektorí slovenskí katolícki a evanjelickí kňazi. No napriek vládnej propagande vzbudzovala francúzska revolúcia určité nádeje aj v slovenských ľudových masách.“¹⁴²⁾

Některá místa Fándlyovy satiry „Důvěrná zmlúva medzi mníchem a diablom“ z r. 1789 jsou zaměřena k obraně rolnické zubožené třídy. Bičuje ovšem jen žebravé a lenošivé řeholnictvo a schvaluje jeho zrušení Jozefem II. Ale stačí srovnat tuto knihu s Radiščeovou „Cestou“ téměř současnou, abychom viděli rozdíl v chápání příčin útisku a vykořisťování. Tak zvaná pokroková místa u Fándlyho náleží k sentimentalistické literatuře, která oslabovala svým laciným soucitem revolučnost ve vykořisťované lidové mase a uspávala svědomí nastupující buržoasie.

Daleko větší cenu pro lid měly vzdělávací knížky na způsob Fándlyho „Piňní domajši a polňi hospodár“, kde s praktickým poučením spojil v úvodě také výchovu k národnímu vědomí, a to citem příbuznosti slovanské a zdůrazňováním cyrilometodějského dědictví. Byl to lidový protějšek k „Stručné historii slovanského národa“ pro vzdělance znalé latiny (1793), o které byla již řeč. I zde v okruhu jinak reakční literatury zdůrazňuje se a obíhá slovanství jako

¹⁴¹⁾ Dr. Ján Tibenský hledá osvícenskou pokrokovost u Bajzy a Fándlyho v úvodu vydání „Výboru z diela“ Fándlyho (SAV 1954) a ve vyd. Bajzova „René“ (SAV 1955), srov. J. Novotný, Nové edice pramenů ke studiu některých problémů slovenského národního obrození, Čs. čas. hist. IV (1956), 316 p.

¹⁴²⁾ J. Dubnický v Dejinách Slovenska (Tézy), Priloha Historického časopisu III (1955), 92.

složka posilující snahu o vytvoření národní kultury; to je pokrokový jev, pokud se tato snaha nerozštěluje jen filologicky na vytvoření separátního jazyka, oddalujícího od české knihy.

Nemůže být pochyby o tom, kam nutno tříděně zařadit převážnou většinu spisby bernolákovců až do samého Hollého, až do samých jeho eposů z počátku 30. let XIX. století. Mnoho dá se usoudit ze sporu Bajzy s Fándlym, který by měl být osvětlen z dokumentů církevních orgánů. Bajza, zdá se, v průběhu sporu dostal se blíže k vlastním tendencím církevně-politickým než Fándly nebo sám Bernolák. Jestli Bernolák nechápe označení „Uhro-Slováci“, které Bajza dává Slovákům v Uhrách,¹⁴³⁾ neznamená to, že to nechápali druzí, kteří byli ze slovenského západu jako Bajza a cítili kmenovou a kulturní spojitost se Slováky moravskými. Proto stanovisko Bajzovo k české slovní zásobě a k českým knihám je jiné než stanovisko Oravana Bernoláka. Bajza je rozhodně blíže „kulturní západoslovenštině“ v pojetí Paulinyho než Bernolák — Bajza ji ještě tvoří. Název „Uhro-Slováci“ u Bajzy nevyplýval z uherského patriotismu. O uherském sv. Štěpánu nepsal v mládí Bajza, ale Bernolák. Ale to ovšem zase neznamená, že Bernolák byl maďarón¹⁴⁴⁾ a Bajza nikoli. Jsou zde tedy na slovenském západě při zavedení spisovné slovenštiny na základě řeči lidu patrné dvě orientace uvnitř kněžské skupiny, která ustavuje a normuje nový spisovný jazyk slovanský. Jestli Fándly je trestán — prý na udání Bajzovo, je-li hlavním důkazem proti němu rukopis, kde se ujímá poddaného lidu, je to svědectvím o smýšlení hierarchie a jejich pomahačů mezi venkovskými faráři. Ale Bajza, v jehož „románě“ je už slovenština lidová při všech jeho kuriosních nápadech, nemůže být vysvětlen jen nenávistí k bernolákovcům, vzniklou prý tím, že nepřijali jeho slovenštinu. Ale ani prohra a trest Fándlyho není dostatečně vysvětlen uvedeným důvodem.

Srovnáme-li publikační činnost slovenských evangeliků v této době s činností Bernolákovy skupiny, musíme dát za pravdu Jaroslavu Vlčekovi aspoň v tom, že vytýká Bernolákovi jeho „krajně chodníky“ v odporu vůči českým knihám; o českých knihách Bernolák prohlásil, že si Slováci „swu peknú reč s nimi hubá a kazá“.¹⁴⁵⁾ Vlček vidí „obrodný ruch, od rokov sedemdesiatych Čechy, Moravu i Slovensko ako organický celok duchovný prenikajúci spoločne a razom“. V tom Vlček má zcela pravdu. Bernolák mluvil jako novopečení purista, s kterým nesouhlasil hned Bajza. Odmítnout kulturní českou slovní zásobu na jedné rovině s polskou, ruskou, charvátskou mohl jen zaujatý filo-

¹⁴³⁾ Srov. Jaroslav Vlček, Bernolák proti Bajzovi, Slovenské pohľady XVIII (1897), 561 n. a ve Vlčkově výboru článků „Slovensku“ (Turč. Sv. Martin 1932), str. 278 n.

¹⁴⁴⁾ Pohanu maďarónstva snažil se rozptýlit už D. Rapant, Maďarónstvo Bernolákovu. „Maďarónství“ má v průběhu půldruhého století různé významy: především třídní.

¹⁴⁵⁾ Srov. Vlček, l. c., str. 289; týž v Dějinách české literatury II (1), 324; Votruba, l. c. 51.

log, který nechtěl vidět slovesně kulturní minulost své národnosti v plné šíři; chtěl ji vidět jen regionálně, a proto také nemohl být výrazem celé slovenské národnosti. A také se jím nestal, a to ani po elementární jazykové stránce. Slovník Bernolákův odsoudil v tehdejší době hned Šafařík a v 90. letech i Czambel, zejména pro nekonečné rozmnožování heslových slov odvozeninami, které jako by chtělo ukázat tvořivost slovenštiny, ale nezachycuje ani bohatství slovní zásoby západoslovenského dialektu,¹⁴⁶⁾ tu „kulturnost“ západoslovenštiny, vzniklou tisíciletou symbiosou na ústředním území velkomoravském. Ratkoš a Pauliny odhalují trvání národnostní a jazykové velkomoravské tradice na Moravě po zániku velkomoravského státu.¹⁴⁷⁾ Je třeba tyto vztahy propracovat s použitím nového archeologického materiálu.

Eugen Pauliny ukázal význam češtiny při rozvoji slovenského spisovného jazyka a slovenské národní kultury.¹⁴⁸⁾ Stojí na stanovisku, že se slovenská národnost nezačíná Bernolákem a Štúrem, ale už tehdy, kdy se začíná uvědomovat jako celek a začíná používat ve svém písemném styku jisté jazykové formy, která ji reprezentuje jako celek. Jen tak dostáváme také správné hledisko na všechny ty projevy a působení slovanství, slovanovědění a slavomilství, které přispívají jak k vědomí národnosti slovenské — stejně jako české — tak v kritické době k vědomí národa a k vzniku spisovné slovenštiny a literatury, spojující celý slovenský národ. Podíl spisovné češtiny, jak dokládá Pauliny, je na tom velmi značný. Srovnávat češtinu na Slovensku s latinou, francouzštinou nebo jen s církevní slovanštinou, jak dělají někteří čeští konjunkturšiči ve snaze opravit buržoasní omyly české vědy, je také vědecky nesprávné: blízký vztah obou národních kultur to zatemňuje a nadbíhá se buržoasnímu nacionalismu, a to především proto, že se mate poznání projevů pokrokových třídních sil a leninské dvojkulturnosti v jednom národě. Bibličtina přece spojovala pokrokové síly evangelického obyvatelstva, znamenala také určitou tradici boje s kontrareformací, byla také poutem, připomínajícím husitství a období bratříků na Slovensku (např. ještě u M. Béla), krátce byla kulturním pokrokovým nástrojem; ten se v jazykovém prostředí slovenském, ve kterém měl také své kořeny v době do XII. století, zase svérázně přizpůsoboval a vyvíjel (už před XV. stoletím). Srovnávat tuto svéráznou „českoslovenštinu“ s mrtvým (nebo živým) internacionálním jazykem, s latinou, francouzštinou — je prostě omyl a neznalost politicko-sociálních vztahů,

¹⁴⁶⁾ Srov. Votruba, K dialektickým rozporům . . . , I. c., 49 n.

¹⁴⁷⁾ Peter Ratkoš, K otázke etnického charakteru Veľkej Moravy, sb. O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, SAV, Bratislava 1956, 24–37; Pauliny jeho názor prijíma, I. c. 105.

¹⁴⁸⁾ Eugen Pauliny, Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry, sb. O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Sborník materiálov z konferencie Historického ústavu SAV, Bratislava 1956, 99–124.

nikoli jen optický klam. Srovnávat to s církevní slovanštinou (udělal to už Šafařík r. 1827) lze právě pro dobu, kdy se „bibličtina“ už stává brzdou rašících revolučních sil. Německý spisovný jazyk má přirozeně svou úkonnost v prostředí národnosti německé u nás a v době do obrození i v obrozenské je důležitým prostředníkem západoevropské kultury pro všechny národy Uherska — stejně jako Rakouska.

Pauliny používá také třídního momentu ve svých úvahách. Konstatuje, že... „nemôžeme odtrhnúť názory Jána Hollého od feudálno-stavovského vlastenectva slovenského... A rovnako tak je to s celým bernolákovským hnutím, ktoré síce nadväzuje na stavovsky a feudálne sa prejavujúce národné povedomie slovenské 18. storočia, no súčasne je ohlasovateľom a prvým uvedomelým formulátorom novodobého slovenského nacionalizmu.“¹⁴⁹⁾

Novodobý slovenský nacionalismus nemohl vzniknout bez třídního podkladu, bez ustavení buržoasního národa slovenského. Tím méně ho mohlo formulovat hnutí, které „nadväzuje na stavovsky a feudálne sa prejavujúce národné povedomie slovenské 18. storočia...“ Proto nemohl ho formulovat ani Kollár o celou generaci později. Jazykově historický výklad vzniku bernoláčtiny Pauliny dává, pokud možno posoudit, správný: „... nejprve spisovná čeština, potom na jejím základě kulturní západoslovenština, z kulturní západoslovenštiny se kodifikovala bernoláčtina.“¹⁵⁰⁾ K těm poznatkům, které udělal Pauliny pro vztah českého a slovenského jazyka, měl by přistoupit ještě výzkum, na kolik přispěla k spisovnému novodobému úzu českému „bibličtina“ Slováků. Je přece známé, že když v Česku oslábla, ba zanikla slovesná kontinuita, pokračuje spisovný úzus tzv. veleslavínské doby na Slovensku, opřený o Kralickou bibli, a přibírá znaky hovorové řeči. První obrozenská generace v Česku se chápe této československé literatury. Praxe spisování novodobého navazuje také na tuto praxi, která už není jen veleslavínskou — jak se dokazuje, je také už předveleslavínskou — a má svůj vlastní vývoj, ačkoli je od konce XVIII. stol. ve vztahu k oživující literatuře v českých zemích. Tablic, Palkovič, Kollár a Šafařík a jiní, mladí štúrovci a jejich rovesníci píší před reformou jazykem, který není petrefaktem, ale vyvíjejícím se ústrojím, často už pod vlivem uměleckého jazyka lidové umělecké tvorby slovenské. Řekne-li se o bernoláčtině, že je stupněm k spisovné slovenštině, tím více to platí o této českoslovenštině, vyvíjející se z „bibličtiny“, protože tento jazyk nese vlastní kulturní hodnoty doby, které přecházejí do literatury štúrovců, nejen v období patnácti let do r. 1843, kdy píší ještě bibličtinou, ale i po uzákonění středoslovenského spisovného jazyka. Tato „českoslovenština“ spojovala tu ustavující se slovenskou buržoasii, která provedla obrat k společ-

¹⁴⁹⁾ Pauliny, I. c. 113.

¹⁵⁰⁾ Pauliny, I. c. 118.

nému slovenskému jazyku spisovnému. V ideologii československé literatury bylo středem to slovanství, na jehož plameni byl zapálen také oheň slovenštiny.

„Obrodný ruch“, o kterém mluví Vlček, není jen fráze. Tak na příklad báňskobystrické Staré noviny literního umění dýchaly skutečně osvícenským dechem. Plachý zde popularisuje racionalistickou filosofii a Leibnize, Bayleovy a Voltairovy názory o náboženské snášenlivosti a doporučuje jeho Henriadu. Polemisuje sice s francouzským „naturalismem“ (materialismem), ale pečuje o články astronomické, přírodovědecké, hospodářské, zdravotnické aj. Připouští, že se křesťan může učit lásce k bližnímu i od „naturalisty“. Nic takového se nenajde u bernolákovců, kteří stojí na stanovisku samospasitelnosti katolické církve. Luteránskou bibličtinu a její souvislost s českou kulturou napadají jen po jazykové stránce. Ale je zde ukrytý boj nábožensko-třídní. Nota slovanská v té době je však u bernolákovců silnější. Vědomí pospolitosti a příbuznosti slovanské se zdůrazňuje vždy, když se chce národnost, národ odlišit od celku slovanského nebo sousední národnosti. Po bernolákovské diferenciaci zesiluje slovanská nota v spisbě slovenských evangelíků. Také to je přípravou k osamostatnění. Přímou protičeskou se v bernoláčtině najde málo: nábožensko-třídní zápas přestupoval národnostní hranice, neměl osten národnostní, protičeský. Také obrana jednoty spisovného jazyka českého proti bernolákovcům např. v Krameriových novinách neměla a nemohla mít ráz protislovenský.

Stanovisko Dobrovského k slovenštině nebylo důsledné. Slovenský dialekt sice odděloval od českého ve svém rozdělení slovanských jazyků, ale naproti tomu jindy spojoval český, moravský a slovenský dialekt v jednotu, tak v listě Kopitarovi z 1. 10. 1810: „Mährer, Slowaken sind keine Böhmen, aber doch Czechen“. O bernoláčtině vyslovil názor už r. 1794 v listu Ribayovi: „Es ist recht ärgerlich, dass die Slowaken es nicht mit uns Böhmen halten wollen. Die Varietäten in Dörfern soll man doch nicht für Dorisch, Attisch, Jonisch halten“. Při tom je příznačné, že generalisoval: bernolákovci zdaleka nepředstavovali všechny Slováky, byla to přece jen část gramotných Slováků, většina psala bibličtinou. Ale zde se Dobrovský díval jasnovidně do budoucnosti, která přišla po půlstoletí.

Slovesně kulturní rozštěpení, které postihlo vznikající buržoasii slovenskou, oslabilo proces ustavení buržoasního národa a revoluční tendence, které se už počaly u luterských Slováků projevovat významným způsobem. Mluví za mnoho jiného skutečnost, že ideologem spiknutí Martinovičova (tzv. uherských jakobínů) byl syn slovenského faráře Jozef Hajnóczi, příbuzný a odchovanec ekonoma a pietistického pedagoga Tešedíka, autor anonymních spisů proti feudálnímu řádu, hlasatel ideálů francouzské revoluce. Rukopis Marseillaisy, přebásněné do bibličtiny, byl jedním z důkazů, které Hajnócziho přivedly spolu s Martinovičem na Krvavé pole v Pešti, kde byli sťati r. 1795. Plán federalisace

Uherska, kde se dávala slovanským národnostem, mezi tím také Slovensku, autonomie na demokratickém základě, vypracovaný Martinovičem, byl přímo namířen proti vládnoucí feudalitě maďarské. Proti takovému, byť předčasným plánům byly ovšem sny o minulé velikosti Slovanů a opatrné odkazy na moc a sílu carského Ruska, jak se to najde u Bernoláka samého a jeho přátel až po Hollého, — pouhou slovanomilskou literaturou, stále se opožďující za sociálním západoevropským vývojem. Vlastní soudobý revoluční vývoj v skupině Martinovičově a Hajnócziově překonává národnostní rozdíly a vede k buržoasní revoluci všechny národnosti v Uhrách. Leninova diagnosa dvojkulturnosti dává už zde možnost odlišit jevy skutečně pokrokové od zaostávajících a reakčních.

Nicméně i při odporu evangelíků slovenských k bernoláčtině, ve kterém je zase vidět více než jen přichylnost k bibličtině jako jazyku bible, na kterém je také vztah k celé kulturní náplni literatury, psané bibličtinou, tedy určitý pokrokový třídní zájem, nelze neuznat, že po dvou generacích, když už se ustavila slovenská buržoasie, bernoláčtina byla jakýmsi stupněm k spisovnému jazyku, spojujícímu všechny Slováky. Je zde ovšem námitka, že by se slovenský spisovný jazyk byl vyvinul stejně ze slovakisované češtiny, že by nedošlo k rozdělení vznikající buržoasie po reakční retardaci bernolákovské a že nakonec hlavně evangelíci pozdvihují národní literaturu na kvalitativně vyšší stupeň — a nikoli katolíci, třeba měli už půlstoletí slovenský spisovný jazyk. Vysvětlení je snad: generace štúrovců náleží už k nastupující buržoasii slovenské a je jejím výrazem kulturním. Bernolákovci jsou exponenty feudálně stavovské vrstvičky, která brzdila vývoj.

Ve svém dědictví bernolákovci podrželi část onoho slovanství, slovanomilství a slovanovědění, které přejali od svých kněžských předchůdců; toto dědictví odezdali jak katolíkům, tak luteránům. Velký zjev Jána Hollého, jediného skutečného básníka, autora Svatopluka, Cyrillomethodiady a Sláva, je toho dokladem nejlepším. U něho humanisticko-barokní tradice slavismu na třídní základně feudálně stavovské dostávají se v 30. letech na formový stupeň klasicistický — už také za vlivů Kollárových, které prošly dalším vývojem v české literatuře a její československé větvi na Slovensku; obohatily se také příkladem jiných Slovanů, zejména Poláků.

d

V této souvislosti všimneme si hned vlivu bernoláčtiny na Moravu. Příklady táhnou a také táhly v naznačeném ideologickém trojúhelníku. Pokusy Trnkovy a Žákovy¹⁵¹⁾ na počátku 30. let byly ihned zaraženy Jungmannem a Palackým;

¹⁵¹⁾ Fr. Trnka byl původem sice z Čech, ale studoval ve Vídni a byl knihovníkem v Olomouci; Vincenc Žák (psal se Ziak) byl rovněž z Čech; byl katolickým knězem na Moravě.

ale přesto prostředí, důvody a cíle tohoto jazykového separatismu v lecčems připomínají počátky bernoláctiny z 80. let XVIII. století; hlásí se sem především svou nechutí k „nelibozvučné“ spisovné češtině. Obhájci jednotného spisovného jazyka českého to také tak cítili. Poslyšme Jungmanna: „K druhým, kteří konečně od českého jazyka docela odcházejíce, nový naprosto sobě jazyk písemní tvoří, počísti musíme některé z pánů Moravanů a Slovanů Uherských. Byla to naděje utěšená, že u šesti millionů zbratřených Slovanů našeho písemního jazyka užívajících literatura svým časem veliké a vzácné plody ponese, v kterých naději nás našeho Palkoviče, Tablice, Kollára, Šafaříka, Gallaše a jiných příčinnivá horlivost posilovala; avšak ze sladkého sna té veliké naděje nás nemile probudilo novější na Moravě i v Uhřích usilování, tuto nitrančinu, tamto jakousi valasko-hanácko-českou míchaninu v písemní jazyk povýšiti. Šzel se duchu slovanskému toho samovražedného úsilí!“¹⁵²⁾

V tomto „slovanském duchu“ Jungmann také píše patheticky: „Odstup to od nás, abychom nejnovější snahu o jazyk a literaturu slovenskou dobré paměti Bernoláka, a v šlépěje jeho nastupujících výborných mužův haněti měli; my raději upřímně z toho se těšíme, že u jednověrných bratrů našich v Slovácích, v tom slovutném prvního křesťanstva sídle, odkudž ono své paprsky i na českou zemi prostíralo, konečně jednou láska k národnímu jazyku a literatuře domácí se probudila; dívíme se rekovně myslí, stálosti a vytrvání jednoho muže, kterýž u svých krajanů v nepříznivých okolnostech sám takorčka literaturu zbudil, a ji obšírným a na ten čas velmi dokonalým slovníkem obdaroval; s podivením hledíme na toho muže, který snad první ve své vlasti o vyšší básnictví se pokusiti směl, a hned Horacovu lyru v původních odách uchopil, hned za Virgilem, Ovidem i Homerem chvatně pokračoval, a pustiv se sám o svém vesle na epické moře nového zlatého rouna, Svatoplukyady šťastně doploval; ctíme v pravdě ony muže, kteří velikomyslnou podporou nové té literatury stali se dobrodinci nesmrtelnými svého národu, jichž péčí i písmo svaté slovensky mluvící krajané jejich dlužní jsou.“¹⁵²⁾ Je to jistě krásný doklad smýšlení slovanského a zároveň českého, dotčeného sice jazykovou odlukou, zklamáním snu o šesti milionech lidí, užívajících spisovné češtiny, ale přesto smiřujícího se se skutečností uznáním zásluh. Jungmann ovšem v dalším ukazuje srovnáním biblických textů, že se

„Diktátoři“, jak je nazval Palacký, už svým nemoravským původem ukazují, že nemohou být výrazem lidového kolektiva, ale dosvědčují jisté tendence, které byly v klerikální složce nadstavby, sloužící reakční feudální základně. Údaje o spisících jejich viz Jan Jakubec, Dějiny literatury české II, 1934, 494 a jinde. Trnka vydal r. 1830 mluvnici svého jazyka se „sbírkou českých dobro- i vlastnomluvů“ a brzy nato pojednání O českém jazyku spisovném (1831). Žák vydal Trnkovu mluvnici německy (r. 1842, pět let po smrti Trnkově).

¹⁵²⁾ Jos. Jungmann, O různění českého písemného jazyka, ČCM VI (1832), 167.

¹⁵³⁾ Jungmann, l. c. 177.

slovenský jazyk Bernolákův pramálo liší od českého, a na to, jaké ztráty utrpěla čtenářská obec slovenská. Celkem je to jen filologická úvaha, která se básnickými obraty vyhýbá vlastní problematice „odluky“.

Je to pochopitelné při opatrné Jungmannově povaze za Metternichovy reakce, která podporovala každý separatismus u Slovanů. Jediná narážka na „jednověrnost“ (stejnou víru, tj. římsko-katolickou) prozrazuje, že si Jungmann dobře uvědomoval politický dosah katolické literatury bernolákovské. Odtud pravděpodobně i ono zdvořilé uznání.

Bernoláčtiny a bernolákovců musil se dotknout Palacký ve svém posudku Trnkova spisku O českém jazyku spisovném. Trnka totiž navrhoval jakýsi kompromisní jazyk mezi spisovnou češtinou a bernoláčtinou; Palacký mu namítá: „Ale divná věc jest, že vy nám radíte, abychom my s Bernolákovci kapitulovali, oni pak nic ovšem s námi činiti míti nechtějí. Aneb žádalli Bernolák i s následovníky svými od Čechů kdy něco toho, co vy navrhuje? slibovali kdy za takovou ochotnost a službu naši, přilnouti cele k literatuře české? a byťby i sliboval, bylli sám s to, aby celý národ po sobě k Čechům potáhl, — národ, jenž i slovenských spisů a slov jeho na mále sobě všímá? — Nám již nic nezbyvá, než nechati Bernolákovce, ať co počali, dokonají; však tuším že i oni, dříve nežli věk mine, sami škodou svou zmoudřejí.“¹⁵⁴⁾

Historicky jazykové důvody proti samozvaným diktátorům nového spisovného jazyka, které předeslal Palacký, mají platnost ještě dnes; rovněž i jeho přehled vývoje spisovného úzu u Slováků. Konců bernoláčtiny se Palacký ovšem dočkal, ani věk nemusil minout. Ale za necelých deset let nato už nastal obrat k slovenštině i u protestantů slovenských, na jejichž českou literaturu Palacký v článku jako evangelík s jistou hrdostí ukazuje. Nebylo to přirozeně jen vážné zakřiknutí neoteristů, co snad zarazilo nový spisovný jazyk slovácko-hanácký: pro něco takového už nebyly podmínky hospodářské a sociálně-politické na Moravě; byl to skutečně jen diktátorský ohlas bernolákovského hnutí v době reakce; ovšem mohl narušit sjednocující se síly v nastupující měšťanské třídě na Moravě a její spojení s Čechami. Neurčité cítění slovanství, vědomí příbuznosti jazykové a kmenové strhovaly k nehistorickým pohledům na jazykový vývoj sobě blízkých národností. Sám Palacký v kritice těch názorů užívá termínu „národ moravský“. Ještě na Slovanský sjezd v Praze jedou delegáti za „moravský národ“. Ani Jungmann, ani Palacký se nedotýkají jiného zdroje tohoto jazykového moravského separatismu. Jsou to názory Kollárovy a Šafaříkovy v předmluvě Písni světských lidu slovenského v Uhřích (1823). Už tam (s. XII.) se vytýká češtině nelibozvučnost a germanismy; radí se brát do slovníka i frazeologie spisovného českého jazyka ze slovenských dialektů, krátce vytvářet zá-

¹⁵⁴⁾ Fr. Palacký, Posudek, ČCM VI (1832), 367.

měrně československý jazyk. „... Slováček nech něco Čechům a Čech něco Slováčkům dá, má-li mezi oběma jedna literatura místo míti, totiž československá.“ Tedy cíle nejsou separatistické, ale naopak upřímně slučovací, ale pokusy slučovací na základě dialektů skončily jako separatistické.

Ve spojení se separatistickým hnutím Trnkovým a Zákovým je ve své době významný pěstitel česko-slovenských styků Frant. Cyril Kampelík.¹⁵⁵⁾ Brněnský bohoslovecký seminář počátkem 30. let byl místem, kde se vzdělávali klerici nejen z Moravy, ale i ze Slovenska i z Čech. Kampelík, ač přišel z Čech, brzy pod vlivem prostředí a četby, zejména spisů Kollára, s nímž navázal písemný styk, je nejen slovanomilem, ale přímo slovákofilem. Chce jít hned dále než Kollár a Šafařík v úvodě Světských písní. Sám Kollár musil Kampelíka napomenout, aby nehorlil a nepsal „věřejně a příliš“ proti Čechům a jejich nářečí.¹⁵⁶⁾ Za návštěvy na Slovensku Kampelík jednal s některými bernolákovci „o založení časopisu, v němž by se Bernolákismus i Bohemismus zrcadlití mohli“, jak psal Kolárovi 24. 10. 1834;¹⁵⁷⁾ mělo by to být pod patronací ostrihomského kanovníka Palkoviče. Tradice ostrihomsko-olomoucké tedy ožívají (Trnka byl v olomoucké knihovně). Kampelík přinášel do česko-slovenských vztahů smysl pro hospodářský život, propagaci, žurnalistiku, plány na knihkupecký obchod aj. Dostával se čím dále tím více na austroslovenské liberálně buržoasní posice.

Naproti tomu mladá slovenská generace štúrovská v přelomu 30. a 40. let odkláněla se od polonofilství k rusofilství. Kampelík se tak dostává do rozporů ve svém slovákoilství: sám už má názory české buržoasie liberální o reakčnosti carismu; proto varuje Slováky před slavistou Boďanským jako emisarem panslavismu a rusismu, má tajné spolky s polskými emigranty a je proto také zatčen ve Vídni r. 1840, ale už téhož roku propuštěn po osvětlení svých styků s Poláky a akce proti prof. Boďanskému. Kampelík, který pod vlivem „bernelakismu“, jak to sám v brněnském semináři označoval, při svém plánování jednotného československého jazyka vytýkal Čechům (ještě v protikladu k Moravanům) „hrdost“, „sobstvo“, „separativnost“, sám je později hájí proti těm výtkám a za reformy Štúrovy stává se horlitem pro český jazyk, píše lidovou gramatiku a ve své „Krásě a výbornosti česko-slovenského jazyka“ z r. 1847 jako jedné z posledních obran v duchu Kollárově odmítá Štúrovu reformu. To je už lékařem

¹⁵⁵⁾ Jan Novotný, K úloze Františka Cyrila Kampelíka v česko-slovenských vztazích v době předbřeznové, ČMM 76 (1957), 257–288, práce, založená na nových materiálech i na starších pracích, tak zejména: V. Zázek, Čechové a Poláci roku 1848, I, Praha 1947, Fr. Jordán, Mladá česká obrozenecká generace na Moravě a štúrovci před březnem roku 1848. Sb. Ludovít Štúr, Bratislava 1956, 504 n.

¹⁵⁶⁾ Srov. Novotný, I. c. 262.

¹⁵⁷⁾ Tamtéž, 264.

na Mělníku a vyznavačem austroslavismu v řadách liberální buržoasie, přimykající se (jako on) k zemské české šlechtě.

Austroslovanský program předestřel už po jisté předešle pouze jazykových otázek v polovici 30. let hr. Leo Thun v rozpravě „Über den gegenwärtigen Zustand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung“ (Prag 1842). Tento rok je rozmezny na Slovensku. Neúspěch slovenské petice k císaři, žádající ochranu proti maďarisaci v součinnosti s českou liberální buržoasií a jejími šlechtickými protektory, nutil mladou generaci slovenskou hledat jinou orientaci, a to v rámci uherské státnosti. Hrabě Thun v brožurě „Die Stellung der Slowaken in Ungarn“ r. 1843 chtěl napravit anebo aspoň krýt Metternichovy machinace, které využívaly jen nespokojenosti Slováků proti Maďarům. Ukázal zejména na to, že maďarisace by vyvolala reakci panslavismu a že panslavismus by ohrozil nejen monarchii, ale i Maďary. Násilná asimilace diskredituje nacionální hnutí vůbec podle Thuna; Thun se dost naučil od české liberální buržoasie.

e

V jedné rovině bez třídního hlediska vykládává se o kulturní iniciativě bernolákovců; praví se, že za jejich příkladem šli slovenští evangelíci v osvětových snahách. Byly rozdíly v pokrokovosti, jak už bylo ukázáno, byla řevnivost, byly především třídní rozpory. Toleranční uvolnění po usneseníh uherského sněmu z r. 1791 projevilo se na evangelickém školství. Na bratislavském evangelickém (a. v.) lyceu byla zřízena r. 1803 katedra československé řeči a literatury. K starým společnostem přibyla Societas slovobohemica (Československá společnost) v Bratislavě, protějšek k Tovaryšstvu bernolákovců, „Československý ústav“ podle návrhu Ribayova z r. 1793 měl mít široký program: poznávat slovenský národ v Uhrách a jeho literaturu. „Ústav řeči a literatury československé“, založený při bratislavské katedře, měl sice program užší, ale hlubší. Jiří Palkovič ani na katedře, ani v Ústavě nesplnil očekávání přes občasné slovenské horování. Teprve Štúr byl naplněním programu slovenského i slovenského. Bohuslav Tablic vyvolal v život Učenou společnost bánské okoli (Societas litteraria slavica montana) v Kostelních Moravcích r. 1810. Členy byli jmenováni i významní Češi: Dobrovský, Marek, J. S. Presl, Štěpánek, Jan Nejedlý. Společnost zřídila při lyceu v B. Štiavnici stolicí české řeči a literatury. Slovensky uvědomělá, pokroková činnost Společnosti, která představuje slovenské vznikající měšťanstvo, trvala jen do Tablicovy smrti r. 1832.

Tablic ve svých básních, které uveřejňoval už v almanaších Puchmajerových, ale hlavně v samostatných knížkách „Poezyi“, zachytil touhy a život slovenské vznikající maloburžoasie. Do sentimentalistických osobních nálad vplétá už přání: „Kdybych Slávii tak viděl krásně kvěsti, / Slávou osloněnou k nebe-

sům se vznésti. / Atropos by mohla času všelikého / Krátkou odstříhnouti nit živobyť mého.“ Idylický sentimentalismus osobní vyvažuje se tu nadosobním ideálem slovanským, personifikovaným už Slavií v rouše klasicistickém: zde už je poetická nota, kterou Kollár rozvedl, zdokonalil a druhy bohužel i rozměnil. Personifikace Slovanstva, Slavia, zní u Tablice také Slavina. Jakobäova „Slavorum saucia Mater“ (trpící Matka Slovanů) dostala tak kratší jméno, které se shoduje se starým označením arabských cestovatelů (patrně Novgorodská) a kterého užil už Jan Fischer ze Žiliny ve své wittenberské disertaci „De origine, iure ac utilitate linguae slavonicae“ (1697), půlstoletí po žalozpěvu Jakuba Jakobäa, kutnohorského rodáka, evangelického duchovního v Prešově. Také Fischer byl pravděpodobně z českých exulantů.

Námětu Slavie, Slaviny užil Tablic mnohokrát. Obraz hned v titulu básně „Slavia věncem zdobená“ dokazuje, že není to už plačící Jakobäova matka Rachel, matka sedmibolestná, ale Slavia mohutná, plná slávy, jak už jméno dokazuje (tato etymologie je také už u Fischera a před ním už u Vavřince z Březové). „Jsou to citové projevy, z kterých se zrodily básnické výzvy Ant. Marka, mladého Palackého a Jana Kollára,“ praví Jakubec.¹⁵⁸) Jakubec tu však zapomíná na školu Dobrovského a také už na Jungmannovu. Nicméně dotvoření konečného básnického symbolu Slávie náleží pravděpodobně československé literatuře na Slovensku vývojem od Jakobäa po Tablice. Tento vývoj připomenul Tablic svým „Zpěvem na památku založení profesorství řeči a literatury slovenské v Prešpurce“. Byl to vzor pro antikvářské veršování Kollárovo, jakási kulturní historie starých Uher, kde citát a udání pramene nahrazuje kritické hodnocení jako v humanisticko-barokním slavismu. U Tablice seznámil se Kollár se základní antikvářskou literaturou slovanskou a v jeho „Pamětech československých básníkův anebo veršovcův, kteří se buďto v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhrách živi byli“ měl soupis svých předchůdců, na svou dobu velmi cenný množstvím životopisných a kulturně-historických údajů; z toho leccos vešlo, ne-li v obrazovou tkáň posledního vydání Slávy dcery, tedy aspoň do „přímětků aneb vysvětlivek“. Tak Tablic bral bernolákovcům slovenský a slovanský vítr z plachet. Ještě před nastoupením Metternichovy reakce za Svaté aliance po vídeňském kongrese luteránský pastor dal Slovákům i Čechům do rukou jak v původních slovanomilských básních, tak v literárně historických

¹⁵⁸) Jan Jakubec, *Dějiny literatury české*, 1934, 251. Pojetí Slávie, Slaviny Tablic určuje takto (Poezye 1806, 119–120): „Slovenští národové, v Uhřích zvláště, a v zemích k uherskému království přináležejících bydlící, jakovíž jsou Slováci, Srbové, Rusňáci, Charvátí, Dalmatové, Vendové, zde se personificirují v Slávii aneb i Slavinou jmenují. Ostatně k Slávii přináležejí i Rusové, Poláci, Slezáci, Čechové, kteříž poslední s Uherskými Slováky jedno a tož písmo majíce společnou snažností od starodávna literaturu svou zvelebovali, a až podnes zvelebovati mají.“

soupisech slovansko-slovenskou ideologii, která byla ve vztahu k slovanství školy Dobrovského a Jungmannovy i k humanisticko-baroknímu slovanovědění.

Od obrany Balbínovy v obranné literatuře, psané latinsky, česky i německy, směšuje se český a slovanský jazyk, český a slovenský jazyk, druhy se zaměňují Slovani a Slováci, Slavní a Slaváci (ovšem od Slávy jako už u Vavřince z Březové a od něho dlouhým řetězem až do Fischerovy wittenberské disertace a do latinského Hlasatele šťastné cesty moravské slávě [1705] od Středovského).¹⁵⁹⁾ Tak se táhnou humanisticko-barokní nápady a myšlení „slovanského národa“ se Slovany vůbec až do doby racionalistické kritiky (např. u Rulíka v jeho kronice českého národa z r. 1793, u Slováka Tešljáka v jeho Chválozpěvu česko-slovenské řeči z r. 1790). Jestliže někteří pisatelé obran spojují český a slovenský jazyk v jeden český jazyk (např. hned Rulík), Jungmann o generaci později v Historii literatury české (1825) pokládá naopak český jazyk za „odnož slovenského neb slováckého (nad Dunajem)“. To ukazuje, v jaké kulturní spojitosti se nazíraly jazykové kulturní rozdíly mezi Čechy a Slováky ve vrstvě vzdělanců, náležející k měšťanstvu českému a slovenskému, v době, kdy starý Dobrovský neschvaluje zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka na gymnasiích a zřetelně se tak odděluje od mladší obrozenské generace a jejího úsilí získat ustavujícímu se buržoasnímu národu všechna práva jazyková a kulturní. V té době také Dobrovský v posudku Šafaříkovy „Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ se ironicky postavil proti romantickým exkursům slovanovědění (Jahrbücher der Literatur 1827).

Právě slovanomilství, slovanovědění i slovanské cítění je hlavní pouto, spojující literaturu českou nejen s československou literaturou evangeliků na Slovensku, ale i s literaturou katolickou. Je ovšem třeba dívat se na tyto slovanské tendence v širším kontextu dobového zájmu o Slovany vůbec a pak v tradici české literatury v českých zemích a na Slovensku. Je třeba vidět také spoje literatury bernolákovců s českou literaturou, především ovšem přes československou literaturu evangeliků, ale také přímo. Při tom rozlišení pokrokových a zpátečnických tendencí je naprosto nutné, neboť jenom tak dostává smysl nahromaděný materiál o česko-slovenských vztazích kulturně literárních zejména v období rozkladu feudalismu a tvoření kapitalistické skladby.

Při tom právě v ideologické oblasti, kterou sledujeme, není výměna jen jednosměrná, tj. z českých zemí na Slovensko. Specifické politicko-sociální poměry na Slovensku a opožděné vznikání buržoasního národa na Slovensku vytvářely silnější slovanskou složku, než byla v Čechách. Vývoj slovanství v škole Dobrovského byl racionalisticky usměrňován a zbavován citových a idealisujících postupů humanisticko-barokních. Na Slovensku se toto dědictví spojuje

¹⁵⁹⁾ Srov. Albert Pražák, *Národ se bránil*, Praha 1945, 93 n.; Pfaff-Závodský, l. c. 47.

s tehdy už i k nám pronikajícím sentimentalismem v poesii Tablicově a odtud působí nejen na básníky slovenské, např. na mladého Šafaříka, na Kollára, ale také i na české básníky, nejen přímo z Tablice, ale i přes uvedené mladé básníky. Symbol Slávie a postava zbojníka, ochránce lidu, jsou dva velké přínosy, které vyrostly z tradice společné literatury československé v poesii Slováků. V nich se také odrážejí integrační slovanské tendence a proces etnické diference u dvou slovanských národností, které jsou si jazykově nejbližší ze všech slovanských národů, nevyjímaje ani Bulhary a Makedonce.

Bylo by a bude věci podrobnější práce srovnat základní themata, jejich ideologický záměr a konečně i formu a zjistit, kde dříve, zda v Česku nebo na Slovensku bylo vypracováno to nebo ono. Nic to nebude měnit na základním poznání společné výměny a tvorby v oblasti slovanské ideologie. Nejlepším dokladem toho je skutečnost, že mladý Kollár svou první sbírku veršů dává Jungmannovi, aby jí pomohl na světlo (Básně, vydané r. 1824).

Nebyla vydána báseň Vlastenec z r. 1819, kterou někteří badatelé pokládají za rozmeznou v české literatuře pro její bojovný, až sociálně revoluční ráz. Kdyby tomu tak bylo, tvořil by v české tradici literární rozmezí velký básník, kterého právem také Slováci pokládají za svého. Jan Kollár náleží jistě oběma literaturám, české i slovenské; vyrostl ještě z tradice společné literatury československé a psal stále češtinou, třeba slovakisovanou.

Ale rozmezí v literárním vývoji netvoří vždy jen velcí básníci. Ti jsou jistě náplní doby, určují ji svým dílem. Ale někdy jsou začátkem nové doby ti, kterým osud nedopřál vytvořit básnické dílo, anebo ti, kteří odložili básnické péro pro úkoly naléhavější. Tak je tomu i v literatuře česko-slovenské, tvořící až do štúrovců celek, ve kterém se dá najít společná tradice literární v oblasti významové i formové.

Z této tradice vyrůstá prvotina Pavla Josefa Šafaříka „Tatranská Múza s lyrou slovanskou“ (1814). Zdenalézáme báseň „Slavení slovanských pacholků“. To je též rozmezná báseň ve vývoji československé literatury. Vychází, jak už nadpis prozrazuje, ze slovanské ideologie. „Slované Slovanům, národu svému, / švižnému, hbitému, slavnému, ctnému, / ku počtě sloužili dostatečné, / k pochvale bývali nekonečné.“ Pak zaměřuje pochvalu k oslavě revolučního činu pomocí zbraně a boje, činu osvobozujícího a mstícího křivdy, vedoucího k svobodě. Není to „filosofie zboje“, jak přehnaně soudí Pražák;¹⁶⁰⁾ je to mladistvý bezprostředně citový obdiv revolučního, zbojnického činu a přitakání k němu bez jakékoliv filosoficko-náboženské nebo mravní rozpačitosti. V tom je báseň až individualistická. Nelze se divit, že Šafařík později nerad slyšel o svých básních. „Nemíti nad sebou vyššího pána, / nebýti poddanu večer ni z rána, / svobody,

¹⁶⁰⁾ Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury, Praha 1950, 349.

svobody požívat vždy, / líbati líbezné přírody rty.“ Připomíná to sentimentalistický „Sturm und Drang“ a heslo „In tyrannos“ nejlepšího plodu toho kvasu, Schillerových Loupežníků, je podtextem. Ale ztotožnění se mladého básníka s lidovým vtělením touhy po sociálním osvobození v postavy „horních chlapců“ a jejich zboje a se samým Jánošíkem v básni „Poslední noc“ v těžce sbírce jsou nové sociálně buřičské tóny v české a slovenské poesii. Něco takového, co přímo voní revoluční krví, nenajde se a vůbec nemůže se najít v katolicky konzervativní spisebě bernolákovské. Zde je přímé navázání na revoluční nálady v slovenské vrstvě luteránské, ze které vyšel před dvaceti lety Hajnóczy. Slovanství, slovanská ideologie spojuje se tu s myšlenkou násilného osvobození, jak to nalézá zanedlouho nejlepší výraz v tajných slovanských spolcích polských, ukrajinských a ruských.^{160a)}

Z jánošíkovských básní Šafaříkových a oslavy činu vyšel Kollár ve svém „Vlastenci“. Sentimentalistické nálady jsou tu už spoutány v klasicistické obrazy a samo vlastenectví navazuje spíše na osvícenecký patriotismus než na protinapoleonský.

Klasicistický krátký žalozpěv „Má vlast“ žáka Jungmannova Antonína Marka předešel o dvanáct let „Vlastence“ Kollárova a udeřil už v základní tón, ozývající se později tak mocně v Kolárově Předzpěvu. Obraz „z východních luk“ přicházejícího „slavného národa českého“ projevuje souvislost s dobovou slovanskou ideologií. Ta se uplatní plně v Psaní básnířském z r. 1811, nadepsaném Marek Jungmannovi (v Puchmajerových Nových básních z r. 1814): „Tam od východní strany duch Slávie věje, / tam rod se silných vzpíná vštípen od naděje. / Tam k Slovanům je otvor líbezného zření, / k jichž nohoum Adriat i Okeán se pění; / jichž rádlu labské nivy, onde doňské voře, / jichž lodí zjždí Černé, Seveřské i moře.“ V básni je nový rys důvěřivého optimismu, který sice nezavírá oči před tím, „že nás Tevton tiskne z jedné strany / a z druhé bídne žití mezi Otomany, / že outočícím Srbům chrabrá klesla ruka / a rozvalena říše krále Svatopluka“ / — ale utěšuje: „Vždy Rurykovo žezlo nám se nevyrvalo... Až podnes stojí Kyjev, sídlo starožité, / a Petra Velikého hrady nedobyté, / jenž ve své vládě drží, statně carující, / dvou dílů země staré valné polovice.“¹⁶¹⁾

Mezi klasicistické postupy se zmínkami o Šlecerovi (tj. německém slavistovi Schlözerovi), o Dobrovském a o Kopytářovi (tj. slovinském slavistovi Kopitarovi) umísťuje sentimentalisticky vyjádřené ujištění: „Slout Čechy nebude nám žádnou více hanou / a z našich krásaviček Slovenky se stanou“. Nemůže být pochyby, že Slovenky zde znamenají Slovanky. O tom svědčí další verše: „Byť

^{160a)} Šafaříkovu prvou jánošíkovskou skladbu hodnotí vysoko ve vývoji tradice i po stránce umělecké Andrej Melicherčík, Jánošíkovská tradícia na Slovensku, SAV 1952, 117 n.

¹⁶¹⁾ Sebrané básně Antonína Marka, Česká akademie věd a umění, vydal Jan Jakubec, vyd. 2. Fr. Šimek, 1953, 18.

clona nepaměti jména oněch kryla, jimž nejmilejší matkou Slávie kdy byla; jen tebou by mi věčně stála drahocenná, jen tebou má by byla tužba ukojena.“

Tak tedy Marek spojuje Slávii přímo s Jungmannem. Užití symbolu Slávie je tu jen několik málo let po Tablicovi. V součinnosti česko-slovenské literatury vzniklý symbol, budící neurčité touhy u milionů slovanského lidu, čekal jen na velkého básníka. Tím básníkem nebyl Palacký, který také v Mých zpěvech několikrát násilnou invokací Slávie ústy Genia („Aj, tvé krásy tajemství, věčné, Slávie, mé hoře!“)¹⁶² přispěl k slovanomilské poesii té doby. „Světovládná Slavie“ v ódě Na horu Radhošť jako představa mocného Slovanstva nahradila „Slavěnu“ jiné ódy Palackého.

Odrázila-li se v storukém Briaréovi ve „Vlastenci“ Kollárově nějaká revolučnost, bylo v tom dědictví sentimentalistického „Sturm und Drangu“, ze kterého se zrodilo už pojetí titanismu a obraz faustovského činu („Am Anfang war die Tat“ — na začátku I. dílu Fausta; tento obraz musel se vrýt současníkům do paměti). Ale hodnocení silných, činorodých mužů je také u Marka a v Jungmannově škole (vznikly z toho přece nejlepší básně RK — kde myšlenka obrany vlasti je nejlépe vtělena.) Marek se ovšem k „hromnému rekoví“ Žižkovi v básni Na Trosky (1812) chová s rezervou osvícence a kněze-katolika; to s ním sdílí evangelický pastor Kollár a je z toho vidět, jak daleko oba byli od sociální revolučnosti. Ale naproti tomu se neostýchá pozdější libušský farář oslavit zrádce Habsburků a nepřítele jesuitů Albrechta z Valdštejna, a to už v básni Elegie 1814, zejména však v podivuhodné na tu dobu historické reflexi v krajinném rámci „Na Velíš“ 1822: „Tuto Albrecht, první z reků, bojovníkův tvorce, vývod král... (tj. král vojevůdů). Tu snad veleslavné činy všeobsáhlá hlava zplodila.“

V sentimentalisticko-klasicistickém okruhu českém jsou už dány všechny ty ideje, které se v Kollárově „Vlastenci“ pokládají za nové, jsou však Kollárem jen významně básnicky vysloveny. Jejich působení z netištěného rukopisu je hypotetické. V Poslání k Jungmannovi v únoru 1817 (Jungmannova Slovesnost 1820, 46—49) je vysloven rázovitěji než jinde u Marka — protože stručněji obsah českého vlastenectví: „Protož buďme trvale k vlasti roztouženi, za porok si kladouce od ní uchýlení. Hajme, kdy lze hájiti, v úzké Thermopyle proti krutým outokům Slávie své milé.“ Slovanská idea vedla k oběti za vlast v českých Thermopylách. Nelze tedy připisovat mladému Kollárovi ani invenci, ani formulaci tohoto vlastenectví, vznikajícího ze slovanského cítění. Je jen dovrшитelem toho.

Neběží tolik o to, čeho užil Kollár ke své slovanské ideologii, ale o to, co jí chtěl říci svým současníkům a co se v jeho díle a v jeho významové oblasti

¹⁶² Srov. Leander Čech, Význam Kollárovy „Slávy dcery“ v naší básnické literatuře, sb. Jan Kollár, 1793—1852, Vídeň 1893, str. 109 n.

odráželo ze společenské situace doby, ve které jeho hlavní díla vznikala, tedy přibližně v první třetině XIX. století, a jak na jazykově literární obrození zapůsobil. Nelze pochybovat o tom, že Kollár tkvěl svými kořeny v rodné slovenské půdě a že první záchvěvy jeho slovanského citění jsou už z domova v Mošovcích, ať už jsou tu podnětem ruští vojáci, potulní drobní obchodníčkové, vypravující o slovanských zemích, kterými prošli, ať už je to tradice evangelické spisby, s kterou se seznámil ještě doma v Mošovcích, ať už tradice slovanomilství, která k němu přicházela stykem s lidovým prostředím v učitelském a pak v kazatelském povolání, ať už je to vlastní literární tradice slovenské literatury a v tom především Tablic. Nelze ovšem také brát jen za obraz básnický jeho prohlášení v jednom z „nápisů“, že je „duchem v Praze, tělem v Uhrách“, že má „dvě vlasti, Čechy a Uhry“. Dokazování, že by Kollár náležel jen literatuře Slováků, když sám ve své době chtěl a prokazoval souvislost literatury česko-slovenské, to jest literatury psané spisovnou češtinou, pozbývá smyslu, třeba Kollár sám píše češtinou slovakisovanou úmyslně; úsilí vytvořit ze dvou spisovných jazyků, českého a slovenského, jeden bylo ovšem úplně neorganické.

Právě v oblasti slovanské ideologie své doby, kterou Kollár jedinečně svým dílem vyjádřil, je uložena společná tradice literární, vytvářená oběma národnostmi, sloužící pak nastupující buržoasii jako hegemonu. Ale už zde jasně se zračí třídní zájmy pravého křídla měšťanstva, které přecházelo na pozice kompromisu s dosavadním hegemonem feudálním. Také v tom je souvislost s vývojem slovanské ideologie jako významové součásti literárních výtvorů v českých zemích i jako východiska politických programů, ve kterých se zračí už nástup měšťanstva.

Jsou ovšem rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem jak ve výrobních procesech, tak i v sociální struktuře. Zrušení nevolnictví, které si vynutil lid a výrobní procesy r. 1781, bylo v Uhrách sice uznáno sněmem r. 1785, ale nevešlo v život všude. Tak už tím je zadržen vznik proletariátu, nehledě ani už na daleko menší možnosti přechodu řemeslné malovýroby k průmyslové velkovýrobě. Příliv české chudiny do měst a jejich počestění má jen slabé obdoby na Slovensku.

Pravicové křídlo kapitalistické české buržoasie je od počátku nuceno ke kompromisům s buržoasií německo-rakouskou, která roste ruku v ruce s reakční feudalitou. Národní zápas, daný v podstatě především bojem o trhy (Lenin), rozlišuje na Slovensku Němce a Maďary. Konsolidující se měšťanská vrstva na Slovensku je německá a maďarská a je na svém pravém křídle ochotná ke kompromisům s feudalitou. Slovenskému měšťanstvu schází průmyslová výroba tovarů (a i malovýroba je slabá) a s tím spojený boj o národní trh, který žene maďarskou jako českou kapitalistickou buržoasií; vlastní proletariát, který se projevil v českých zemích již na počátku 40. let, na Slovensku v té době ještě

není. Na Slovensku třídní boj je dlouho ještě vztahem vykořisťujícího feudála a vykořisťovaného rolníka. Proto povstání r. 1831 na východním Slovensku, které se odráží v tvorbě a názorovosti Janka Krále, má ještě ráz rolnického povstání.

V té době už v Česku se hýbe drobné měšťanstvo a inteligence podniká letákovou akcí proti tajné policii a Metternichově vládě; jsou zakládány tajné společnosti (K. Sabinův Český klub). Sympatizuje se s polským povstáním, mnozí mladí lidé bojují v řadách polských povstalců (Zach); to má také na Slovensku spíše jen ojedinělý ohlas (S. Chalupka). V Čechách se organizuje tajný spolek na pomoc polským povstalcům (Amerling, Mácha, Štulc); běžence polské ukrývají i takoví „rusofilové“, jako byl Marek.

Polské povstání už způsobilo trhlínu v slovanské ideologii české buržoasie. Liberálové jsou proti mladoevropským idejím, které chtěl propagovat Sabina v tajném spolku, a proti přípravě ozbrojeného povstání proti Habsburkům. To je v polovici let třicátých, v době, kdy vyšla Kollárova rozprava o vzájemnosti. Vyšla tedy v době, kdy se už přítel Kollárův, historik František Palacký, který se svou ženitbou dostal do středu liberální pražské buržoasie, pomalu stává mluvčím jejím, zejména pro své styky se šlechtou. Obyčejně se pokládá počátek čtyřicátých let za dobu vzniku austroslovanského programu. Ale vlastní počátek je rozchod liberálů s radikálními demokraty typu Sabinova už v polovici třicátých let.

f

Rozprava o vzájemnosti vyšla v době, kdy čtyřicetiletý pastor a básník založil rodinu. Sotva osobně měl nějaké revoluční touhy v těžkém postavení své církvíčky v Budapešti a tedy i celé své existence. Mezitím v Bratislavě Literarná jednota při evangelickém lyceu (r. 1828 založená) rozkvetla v duchovní střed mládeže. Později pod vedením Ľudevíta Štúra (od r. 1835, tedy právě v době vzniku prvního textu „Vzájemnosti“) stala se pojičkem práce mládeže v jiných městech slovenských. Pracují propagačně v duchu Kollárovy „Vzájemnosti“. Srbové a Charváti, studující v Bratislavě v dosti velkém počtu, byli jimi získáni pro spolupráci. Štúr je středem slovensko-srbocharvátského kolektivu žáků, mezi nimiž je i Svetozar Miletić, Jovanović-Zmaj, Daničić. R. 1839 založili si srbští studenti spolek Srpska čitaonica.¹⁶³⁾ Studentské spolky byly zakázány vládou r. 1837. Kulturní práce byla konána v rámci katedry československé řeči a literatury. Počátek čtyřicátých let, do kterého se klade vznik austroslovanského

¹⁶³⁾ Rista Kovijanić, někdejší lektor srbochorvátského jazyka při filosofické fakultě Komenského university, Štúrovi srbští žiaci, Slovenský denník 1936, č. 98. Týž, Ľudovít Štúr a Branko Radičević, sb. Skultétyho, 1933, 101–115.

programu v Česku, je začátkem protinárodních persekucí podle usnesení maďarského sněmu. A tu se projevuje pokusný austroslavismus také u Kollára i u Štúra. Případ ilustruje politické poměry v Uhrách.

Národní jazyky byly zakázány v úřadech, v církvích a školách. Maďarský šovinismus, vyprovokovaný vídeňskou germanisací, dal se na pochod. Nejvíce se ovšem dotkl slovenských luteránů zákaz rodného jazyka v církvi a v školách církevních. Petice přímo k císaři zdála se být Kollárovi jedině účelnou. Štúr radil obrátit se nejdříve na uherský sněm. Podřízení Slovenska přímo pod pravomoc císaře pokládali slovenští vlastenci za jediné řešení. Cesta austroslavismu byla ohledána. Metternich využil politických obtíží maďarské vlády s potlačovanými národy — to byl výsledek petice kromě osobních persekucí petentů ze strany maďarské vlády.

Na potlačování národní kultury, na osočování z velezrady pro užívání „bibličtiny“ mohli slovenští buditelé odpovědět jen jedním způsobem, chtějíce zamezit další tříštění sil dvojím jazykem spisovným a získat lidové masy: sjednocením národa v jednom jazyku spisovném, který si už vývoj buržoasního národa vynucoval. Zde se rozešly cesty velkého hlasatele slovanství a literární vzájemnosti mezislovanské a jeho mladších rodáků a přátel, zejména Štúra a Hurbana.

Co se z těchto politicko-sociálních poměrů projevilo v Kollárově tvorbě? Od jeho *Básní* (z r. 1819) do *Vzájemnosti* (z r. 1835) je to pouhých šestnáct let. Mezi tím je „*Slávy dcera*“ z r. 1824 a z r. 1832. Je to doba dozrávání mladého básníka v muže, věštce slovanství a církevního pracovníka. Je to také doba vytvoření humanitního programu a ústupu od revolučních myšlenek, pokud se vůbec u Kollára vyskytly a nebyly vzaty jen ze sentimentalistické tkáně obrazové. V německé poesii sentimentalismus měl svůj vrchol v hledání „originálních geniů“ v období „*Bouře a tísně*“ a našel v druhé generaci svůj předmět v osvobozovacích tendencích protinapoleonského období. Obrazová tkáň sentimentalismu došla uplatnění v nové společenské situaci. Oslava wartburská, které se také Kollár účastnil, dodává do kolektivního národního vědomí německého dědictví luteranismu cit svérázu německého a evropské výlučnosti, zvláštního kulturního a mravního poslání německého, vědomí kulturträgerství, postavené proti expansi francouzské kultury. Hned v počátku kulturträgerství německého národa, dosud politicky nesjednoceného, vstupuje do stop napoleonské dobovačnosti. Kollár nezůstal při vlivech německé osvobozené poesie ani ideologicky, ani formově. Vrátil se na svůj klasicistický základ.

Pro klasicistický základ poesie i teorie u Kollára je nejlepším dokladem jeho vztah k lidové ústní tvorbě. V době, kdy slovesní umělci velikosti Mickiewiczovy, Puškinovy, Čelakovského čerpají ze zdrojů lidových, Kollár zůstává jimi celkem nedotčen. Vidí lidovou slovesnost jako osvícenský klasicista. V úvodě

k „Písniím světským lidu slovenského v Uhřích“ (I. sv. 1823, II. sv. 1827), které Kollár sice vydal spolu se jménem P. J. Šafařika a Jana Benediktího (Blahoslava), ale na kterých měl hlavní zásluhu jak ve sběru samém, tak i ve vydání, dívá se na sbírání písní jako „na sbírání starobylých zůstatků s jejich mumii, mincemi, pergamenty, urnami, hroty, meči, kopími a jinými mrtvými památkami“.

U Šafařika už v jeho „Tatranské Muze“ prorazila lidová píseň klasicistický kánon v básni o zboji a ještě více pak v romancích a baladách; sylabotnická versifikace a obrazová tkáň jsou preromantické. Ale klasicistická teorie zvítězila pravděpodobně také za vlivu podobných úsilí v maďarské současné literatuře — v „Počátcích českého básnictví obzvlášť prozodie“ z pera Šafařikova a Palackého, vydaných s předmluvou, podepsanou jen J. Blahoslavem (1818).

Úsilí zvýšit úroveň československé literatury vedlo mladé přátele. Klasicistické vzory byly před očima. Herderismus, idealisující lidovou tvorbu slovesnou, měl už po vydání velkých sbírek písní (zejména „Des Knaben Wunderhorn“ vydali Arnim a Brentano 1806—1808) a sbírek rozprávek (zejména Deutsche Sagen vydali bratři Grimmové r. 1812, 1815) v samém Německu za sebou první velký rozmach. Proti jednostrannému názoru, hledajícímu v lidové tvorbě zbytky pramythu pod vlivem teorie o společném původu indoevropských jazyků a národů z jediného prajazyka a pranároda, vyskytly se už námitky, které vysvětlují podobnosti mezi výtvory přejímáním nebo samovznikem na základě podobných podmínek života. Proti původnímu přeceňování výtvorů, jejichž nedostatky umělecké se vysvětlovaly pokažením v průběhu staletého kolování, počíná se už kritika, školená na umělé literatuře. S politickou reakcí Svaté aliance vystřídává původní sentimentalistický obdiv lidové tvorby rezervované hledisko, kde se sám pojem lidu podezírá, mate a třídně přibarvuje.

U Slovanů v tzv. obrození jazykově literárním má lidová tvorba slovesná místo velmi důležité, přímo ústřední ve vývoji slovesných organismů jednotlivých literatur a v jejich vzájemném vztahu.¹⁶⁴⁾

Epochální práce Vuka Stefanoviće Karadžiče opírá se ještě o vysoké hodnocení srbské lidové tvorby v Německu. Kopitar je jeho učitelem, pomocníkem a prostředníkem na západ. Cestu k Rusům našel si Karadžič sám. Šafařik za pobytu v Novém Sadě v dvacátých letech je svědkem boje Karadžičova za srbský spisovný jazyk proti slavenosrbštině a za uznání slovesné tvorby lidové jako nejkrásnějšího projevu tvorby lidu — národa.

Přesto u Šafařika vítězí klasicistický vztah k dané problematice jistě také

¹⁶⁴⁾ Srov. F. Wollman, Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů, *Slavia* XXV (1956), 555—584.

pod vlivem Dobrovského: jak na jazykovou reformu Karadžičovu, tak na lidovou slovesnou tvorbu jihoslovanskou dívá se s určitou rezervou — ještě osvícenskou. Tím pak působí i na Kollára, který z trojice nebo čtveřice přátel (Kollár, Šafařík, Palacký a Benediktí) byl by býval nejpovolanější, aby nastoupil tu cestu, kterou v Čechách už šel Čelakovský a ve vyšší poloze Mickiewicz u Poláků a Puškin u Rusů. Nebyla to jen obava, že by se mohlo opakovat u Slováků to, co se stalo Karadžičovi s propagováním lidové tvorby u Srbů a nač ho upozorňoval Šafařík; píše mu takto (10. 3. 1822): „Vuk Stefanović a jeho pomocníci, nešetříce ničeho, co buď zastaralým, buď domácím zřízením církve... v národu zasvěceno, zbourili duchovenstvo proti sobě, duchovenstvo zbourilo lid.“ Šafařík zde přímo naznačuje změnu svého smýšlení po vydání sbírek srbských písní a jazykovou reformu Karadžičovu kritizuje: „Tu pak bohužel nezískáno nic, leč lepší část národnosti a literaturě ztracena.“ Zde vyjádřené stanovisko má důležitost nejen pro vztah Šafaříkův k lidové slovesné tvorbě srbské, ale tím také k slovanské vůbec, v tom přirozeně i k slovenské; to souvisí později bezprostředně se vztahem k spisovnému jazyku slovenskému a k štúrovcům vůbec.

„Mnoho plev a zrna málo,“ tak posuzuje vlastní sbírku Šafařík, který ještě nedávno povzbuzoval Kollára a Benediktího k sbírání písní (v listě v březnu r. 1822). Názor na písně a vůbec na lidovou slovesnou tvorbu jako na památky starých časů v úvodu „Písní světských“ (z r. 1823) jednak má ulomit hrot výtkám duchovních (katolických i evangelických), výtkám, které se skutečně dostavily i ze strany luteránské, jak se dovídáme z Kollárových poznámek ve vydání Národných zpíevanek z r. 1834 a 1835 (v kap. XIII), jednak přece jen zachycují tehdejší klasicistické názory na lidovou tvorbu, které nabyly převahy nad herderovským nadšením u Šafaříka a Kollára. Podobně jako v starožitnickém materiálu neuměl Kollár oddělit — podle Šafaříkova slova — zrno od plev. Šafařík už v citovaném listě z března 1822 prohlásil o písních, že „nemůže je držeti za svatý kodex“; Kollárovi čím dále tím více se ztrácel pojem lidovosti v národnosti, takže vzal do Národných zpíevanek „také písně studentské, rectorské, makaronské, měšťanské a dokonce i panské“ a „písně vzdělanějších stavů rozličného obsahu“, tedy umělé písně, v některých případech nanejvýše jen ohlasy lidových písní. To ovšem odpovídalo zčásti praxi dvacátých a třicátých let (také u Čelakovského), která nerozlišovala přesně texty, kolující v lidu, od textů umělých, projevujících jakousi „lidovost“ (podle tehdejších názorů). Kollár ovšem jde ještě dále a uvádí do sbírky i texty nejen původem, ale i obsahem nelidové. Sleduje tím v této části vlastně společenské zpěvníky, jak byly známy na Západě a na Rusi, kde se mísila poesie „různých stavů“, v přelomu století. Odporuje to názoru tak lapidárně vyjádřenému: „Že vzdělanosti nemá náš lid, cizozemci mluvíte: jakž? vy musíte lidu zpívat, nám pje lid.“ To především. Herderismus je

v citovaném výroku jasně patrný, ačkoliv sotva to byl přímý vliv Herderův, který vedl mladistvého chlapce k sbírání písní. Ale názor, který uvádí v XIII. kapitole poznámek k „Národným zpíevankám“, je herderovská aktualizace významu ústní slovesnosti: národní písně, rozprávky, pořekadla, hry, obyčeje a vůbec vše, co z národa vychází, jsou nejlepší školou poznání národa, nejpevnějším základem a životem, na kterém se staví vzdělanost. Tak Kollár.¹⁶⁵⁾ Všecko záleží ovšem na tom, co se pokládá za národní a lidové. Všeho chuť produkce „různých stavů“ stírá měřítko lidovosti, širší představa národnosti zastírá značné rozdíly; podstatný znak lidové tvorby, kolektivnost, mizí pak úplně. V této kapitole poznámek je velmi názorný obraz čtenářské obce a rozvrstvení společnosti slovenské v té době; feudálně klerikální konservatismus charakterizuje nejen tuto obec, ale i Kollára samého. Pochvaly a poklony bernolákovecům pro šíření slovenské knihy jsou přehnané, ať už mají úmysl povzbudit kruhy evangelické, anebo jen ulomit osten výtek šíření „nemravných“ písní; vytýkání zásluh luteránských „mecénů“, „velmožů“ a „šlechticů“, protektorů luteránské církve (některým z nich vytiskl Kollár jejich výtvary mezi „panskými“) dokresluje Kollárův luteránský legitimismus. „Národnost“, „slovanství“ objevuje se tu v spojitosti s přežitky feudálními a liberálně buržoasnými tendencemi. Není zde to, co shledáváme už u Novikova, Radiščeva, u děkabristů, u Puškina a Mickiewicze, onen hluboce sociální vztah k tvorbě vykořisťovaného lidu; třídní rozdíly se překrývají střešou konservativní národnosti.

Čtyřicetiletý luteránský kazatel je cele už v životních podmínkách, které rozhodovaly o smyslu jeho díla a zejména jeho tzv. panslavismu. Nestranný maďarský badatel Angyal¹⁶⁶⁾ může nyní konstatovat, že Kollár necítil jen slovansky, ale také uhersky (tedy asi jako M. Běl). Také slovo Maďar Kollár odvozuje z „maar“, tj. sláva (tím by tedy dostávala matka Sláva nový přírůstek). Jsou po ruce doklady k tomu, jako by chtěl i Maďary získat k společnému boji proti Němcům (dokonce „Slávy dcerou“); proto i vůdce maďarských evangeliků barona Prónaye umístil do „slovanského nebe“; a tento jeho protektor to byl, kdo ho přivedl do Vídně po revoluci r. 1849. Literární historik maďarský král. rada Schedel-Toldy ho ochraňoval za revoluce. Obranný projev Kollárův v Pester Zeitung z 29. 9. 1848, kde Kollár odsuzuje povstání Slováků proti Maďarům, nebyl na něm vynucen. Lanštlák, tehdejší Kollárův kaplan, ovšem zanechal vzpomínky, podle kterých Kollár odsuzoval Kossutha, dokonce

¹⁶⁵⁾ Ján Kollár, *Národné spievanky I—II*. Vydal Eugen Pauliny, Bratislava 1953, srov. II. díl, 564 n.

¹⁶⁶⁾ Angyal Endre, Kollár Janos, az ember és az iró, separát z *Acta University Lajose Kossutha, Debrecin 1956, 117—144*. — Srov. Ján Ormis, *Maďarská štúdia o Jánovi Kollárovi, Kultúrny život, (1957), 29, 20. 7*. — Richard Pražák, *Kollárovska studie Endre Angyala, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada literárněvědná, D 4 (1957)*.

i Poláky, kteří se zúčastnili maďarských revolučních demonstrací.¹⁶⁷⁾ Přesto Angyal ve své kollárovské studii může zcela nestranně dojít k závěru, že podezírání Kollára z panslavismu politického ze strany maďarských liberálů bylo nesprávné. Austroslovansky naladěni Češi a Charvátí přirozeně nemohli být spokojeni s chováním Kollárovým (nosil i revoluční kokardu, vozil hlinu na obranné náspy) a přirovnávali to k zradě Svatoplukově. Musilo by se rozlišit, co bylo z donucení, co z osobní nestatečnosti člověka chatrného zdraví, ovládaného starostí o rodinu atd.

Skutečností naproti tomu zůstává Kollárův legitimistický poměr k Vídni, jeho vídeňská profesura v době reakce a činnost v organizaci školské jako experta Bachova a Stadionova pro Slovensko, kde zaváděl staroslovenštinu, tj. bibličtinu do škol.

Dílo, myšlenka slovanství a protest proti odnárodnění už žily svým životem a působily, odděleny od soukromého života tvůrce. Vykonalý úkol také u Slováků už do polovice let čtyřicátých: slovanstvím došlo se už k slovenství.

Právě k „Národným zpievankám“ poutá se okolnost, která přímo souvisí s pozdějším vytvořením spisovného jazyka středoslovenského. Šafařík totiž navrhl jednotný „čtenářský jazyk“, jak se dnes říká, centrální dialekt slovenský, kterým Kollár upravoval texty, příliš dialekticky odlišné.¹⁶⁸⁾ Ale netýká se to kupodivu tolik textů východoslovenských, jak shledávají nynější badatelé a vydavatelé díla Kollárova, kteří odstraňují „spisovně českou jazykovou a pravopisnou apretúru“¹⁶⁹⁾ z lidových textů. Ať je rozmanitost úprav jazykových a pravopisných u Kollára větší nebo menší, přece jenom vychází odtud jistá soustava uměleckého jazyka, založená v textech lidových na lidovém jazyce: je to jistě další krok k spisovnému jazyku slovenskému. Kollár zde nestál na stanovisku přímo násilné a neorganické slovakisace spisovné češtiny, kterou chtěl dospět k jednotnému spisovnému jazyku československému. Spíše zde měl na mysli radu Šafaříka, který také kolísal mezi bibličtinou a slovenským spisovným jazykem. Šafařík už r. 1827 napsal Kollárovi: „potud, pokud si naši Slováci jakýsi svému nářečí přiměřený spisovný sloh, nech třeba na základech české gramatiky, nezarazejí... , až potud nebude u nás národní literatury, nebude v lidu chuti ke čtení. My spisovatelé budeme jen braminové mezi lidem naším, jako sme posavad byli, a sloh náš a jazyk — to co sanskrit a cirkevná slovenčina“.

Nutnost národního jazyka spisovného a národní kultury v tomto jazyku

¹⁶⁷⁾ Andrej Lanštljak, Drobnosti zo života Kollárovoho v Pešti, sborník Jan Kollár, Vídeň 1893, 59.

¹⁶⁸⁾ J. Polívka, Kollár, sběratel a vydavatel písní lidových, sb. Jan Kollár, 1793—1853, Vídeň 1893, 163.

¹⁶⁹⁾ Eugen Pauliny ve vydání „Národní spievanky“, II. díl, Bratislava 1953, 610.

je tu tedy uznána čtyřicet let po Bernolákovi mladým slavistou, nad něhož Slovensko v oboru společenských věd nevydalo většího ani dosud. Mladý Šafařík stál blíže lidu, jeho tvorbě a potřebám než Kollár. To se jeví hned kromě tematiky i ve vztahu k formě lidové písně v Šafaříkově Tatranské múze.

Na Kollára jako na básníka, literárního teoretika i slovanovědce měl klasicistický názor, oddělující uměleckou literaturu od lidové tvorby a hodnotící lidovou tvorbu jen jako „starobylé pozůstatky“, vliv neblahý. Živý a plynulý tok ústní lidové tvorby u Slovanů a skutečnost uměleckého jazyka v lidové tvorbě slovanské málo naň působily. Jeho poetický kánon byl spoután, jeho názory na spisovný jazyk československý (s osobními neorganickými zásahy Kollárovými do jeho struktury) byly hotové. Jeho sluch oslabený pro zákonitost vlastní uměleckého jazyka slovenského, zaznívajícího z písní. Dosah toho pro hodnocení romantismu u Slovanů pěvcem „Slávy dcery“ byl škodlivý. A tím také pro hodnocení celé slovesné tvorby Slovanů, kde vlastní lidovost, opřená o tematiku sociálního odporu a třídního procítání, mu zanikala v různorodém materiálu. Tragický v podstatě byl nakonec Kollárův vztah k rodnému slovenskému jazyku. Ale na tom neúčastnil se jen jeho klasicistický názor poetický, ale také jeho názory na Slovanstvo vůbec a na „literární vzájemnost“ zvláště a s tím související názor na čtyři hlavní „nářečí“ spisovná u Slovanů.

Už Dobrovskému byl Karadžić nesympatický svým nekompromisním, zdánlivě protihistorickým chápáním lidovosti v jazyku a tvorbě lidové; byl to pro Dobrovského vynálezce nové módy, který porušoval souvislost literární tradice slaveno-srbského spisovného jazyka (tj. směsi církevní slovanštiny ráže srbské, ruské a srbského hovorového jazyka). Na tom stanovisku stál také zprvu Šafařík a podle něho i Kollár. Člověk znalý této směsi slaveno-srbské ovšem rozuměl církevně slovanským památkám. O to asi běželo Dobrovskému. Analogické bylo zdůvodňování tradice československé bibličtiny. Nebylo to ovšem ani u Šafaříka bez kolísání a návratů. Především už v *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* oddělil jazyk a literaturu slovenskou od české. To bylo jistě pod vlivem dělení Dobrovského a také v souladu s členěním slovanských jazyků u Dobrovského. Potřebu psát lidu slovenskému jeho vlastním jazykem uvědomoval si Šafařík velmi záhy, jak bylo už řečeno, když viděl nezájem lidu o československé knihy. Ale nebyl v tom důsledný a tím méně důsledný byl Kollár, jehož básnický čin byl hotov už první „Slávy dcerou“, tedy několik let před pochybami a rozpaky Šafaříkovými nad psaním bibličtinou pro slovenský lid.

Skutečných i domnělých rozporů najde se u Kollára mnoho. Zapomíná se, že celý jeho básnický a myslitelský vývoj děje se už v prvním období jeho mužnosti, do čtyřicátého roku jeho života, tedy do polovice třicátých let XIX. století. Dále dává se mu romantický význam věštec v souběžnosti s básníky-

věšci polskými, kteří hlavní svá díla vytvořili v přelomovém období od počátku třicátých let. Ale tato léta se Kollára nijak hluboce nedotkla. Přístup k významové stránce jeho díla jako k myslitelské náplni veskrze hluboké hodnoty a téměř jako kánonu zásad pro dalekou budoucnost bez přihlídnutí k tomu, z čeho se tyto zásady v dané době rodily, přezírá především národní potřeby Kollárový doby.

Po vydání „Slávy dcery“ r. 1832 Kollár jen básnicky paběrkuje, upadá do slovanského starožitnictví, kde se spoléhá čím dále tím více na fantasmii než na kritiku materiálu. V doplňcích k „Slávy dceři“ v dalších vydáních antikvaří a v starožitnostech básní, jak bylo shledáno už jeho rovesníky. Ale i tu vychází z premis, které si utvořil v podstatě už do svého čtyřicátého roku.

Slovanomilství a slovanovědění bylo a vytvářelo se v plynulé spojitosti společné literatury v Česku a na Slovensku, a to jak ve spisbě evangelické až do štúrovců, tak i v katolické spisbě až do bernolákovců. Souvisí to s propagandou katolické víry, že se dědictví cyrilometodějské a velkomoravská tradice zdůrazňuje více u katolíků, spoje husitství a československé reformace s pravoslaviím více ve spisbě evangelické a že se odtud dostává evangelický slovanomil spíše k obdivu k ruskému dubisku než katolický, ačkoli se tento obraz najde i u Bernoláka i u Hollého.¹⁷⁰⁾ Je tu celý společný podklad humanisticko-barokního slovanovědění a slovanomilství, které spojuje katolíky i evangelíky v Česku i na Slovensku. Vědomí národa, které čerpá a musí čerpat z dějin národnosti, aby se stalo vědomím historického národa, tvoří se u Čechů stejně v doprovodu citu sounáležitosti Slovanů a s přesvědčením o příbuznosti všech Slovanů; u Slováků bylo to hlavně velkomoravské období a cyrilometodějské dědictví, jež bylo možno uplatnit v historickém vědomí národa. Pro historičnost národa a proti podmanitelské teorii podrobeného národa sluhovského, kterou vytvářela maďarská feudalita se svými buržoasnými přísluhovači, bylo třeba zdůrazňovat velkomoravské období, odtud pak příbuzenství se silnými slovanskými národy.

Kulturní spojitost československá, manifestující se dalším užíváním bibličtiny na Slovensku, musila být vyvážena a byla vyvážena zdůrazněním slovanské pospolitosti, příbuznosti s jinými slovanskými národy. Polské povstání postavilo do středu pozornosti revoluční Poláky, kteří tak vystřídali „ruské dubisko“ v sympatiích. Zrovna tak jako v Čechách, tak i na Slovensku počalo se s úvahami o skutečné občanské svobodě.

Československost jazyková i tak, jak si ji představoval Kollár, i tak, jako oni „ziakovci“ na Moravě a ještě i Kampelík, byla — ve snaze po libozvučnosti češtiny a ústupcích slovenštině až k nějakému novému kompromisnímu jazyku

¹⁷⁰⁾ Srov. Stanislav, Anton Bernolák a Slovanstvo, I. c. 9.

československému — neorganickým zásahem do struktury spisovné češtiny (po stránce hláskoslovné i tvaroslovné), jak to dobře vyložil a odmítl už Palacký. Naproti tomu je zcela přirozené, že velké zjevy vyrůstající z kulturního základu československého, ze vzájemného vztahu české a slovenské literatury a jejich slovanovědních a slovanomilských tendencí, náleží oběma literaturám: nejlepší doklady toho jsou díla Jana Kollára a P. Jos. Šafaříka. Kollárova formulace slovanství a slovanské vzájemnosti, jeho čtyřkmenovost a čtyřjazykovost „slovanského národa“ je nadstavbovým výrazem potřeb ustavujícího se českého a rodícího se slovenského národa buržoasního.

Při ustavování českého národa do ideologické nadstavby vcházelo ve srovnání s opožděným buržoasním procesem slovenským méně slovanství a více argumentace z historické minulosti českého státu. Tak např. vydání Pavla Stránského „Českého státu“ v německém překladě, s doplňky a opravami od exjesuity Ignáce Cornovy v letech 1792—1803 je příznačné svým zdůrazněním české státnosti. Byla to ovšem státnost feudálních „stavů“, kterou absolutismus zákonitostí vývoje odstranil. Boji nastupujícího měšťanstva mohlo pomáhat jen obhajování národních práv. V tom Cornova jako profesor historie na pražské universitě měl vliv na bratry Nejedlé a na Jungmanna. Slovanská ideologie u Slováků musí patrně nahradit nedostatky státoprávní výzbroje historické národnosti. Proto v době, kdy už Havlíček volá „Napřed Čech a potom Slovan“, u Slováků se k vědomí slovenskosti nutně ještě vychází ze slovenskosti. V tom musí se sejít evangelík Kollár s katolíkem Hollým, protože jsou oba výrazem téhož procesu. Proto ono rozncení slovanských vater právě na Slovensku: proto Kollár, Hollý a Štúr se svými pomocníky a epigony. Nepřátelé tento přirozený vývoj od slovenskosti k vědomí slovenského národa zjednodušují a buď z neporozumění, buď z tendenční zaujatosti nazývají panslavismem, termínem, který se vyskytoval v jazykovém smyslu už u bernolákovců (u Herkla a jiných).¹⁷¹⁾ Toto slovenské slovanství má od počátku politicky kolísavý obsah; jeho nositelé jsou stále mezi mlýnskými kameny politickými. A tu včas přichází Kollár, aby udělal konec v jedné věci hlavní. Zůstane dějinným činem Kollárův básnický protest proti germanisaci Slovanů v „Předzpěvu“ Slávy dcery. „Nenasytný chťtán Teutonů“ a jejich domnělé kulturträgerství byly demaskovány už od XIII. stol. a od Henrika z Isernie celý ten proud žalob a obran plynul dále přes husitské traktáty, přes Křižaniče a Balbína a jim podobné spisovatele u západních a jižních Slovanů až k Dobrovskému, Jungmannovi, Palkovičovi a Tablicovi a jejich rovesníkům a žákům, z nichž jistě

¹⁷¹⁾ Jan Herkel, *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta* (Budín 1826), označil všeslovanský jazyk a literaturu v něm panslavismem; srov. o tom F. Wollman, *Panpropeismus a panslavismus*, Průdy X (1926), 39 n.

v této souvislosti třeba jmenovat zejména Antonína Marka. Ale nikdo z nich nevyslovil to, co cítili slovanští vlastenci té doby, ba co vyjadřovali mnoha a mnoha výroky, dějinně poučenými, s takovou silou citovou a v tak básnický strhujících obrazech jako Kollár. Stalo se to sociálním faktem, který působil nejen na Kollárovy rovesníky, ale vždy, kdykoli se opakoval nový nápor germanisace.

Dnes náleží už také k dějinným skutečnostem zhodnocení Kollárova významu od Zdeňka Nejedlého na večeru Slovanského výboru v Moskvě 29. července 1943 na paměť 150. výročí narození Jana Kollára.¹⁷²⁾ Kollárův protest proti germanisaci Slovanů stal se tu politickým programem a dodával sílu bojovníkům proti hitlerčikům, proti okupaci a germanisaci. To, co řekl Zdeněk Nejedlý v době tak těžké o významu Kollárově, bude platit jako trvalý poznatek: „Kollár zůstal živým činitelem v životě slovanských národů i po své smrti, a sté výročí jeho narození bylo velkým slovanským svátkem. Tak Kollára vzpomínáme i dnes. I dnes je Kollár aktuální, ano, aktuálnější, než byl kdykoli předtím. Sjednocení slovanských národů pro boj proti Hitlerovi — nebylo důležitějšího úkolu těchto národů než tento úkol. A jestliže dnes máme i druhé prostředky a známe i jiné cesty k uskutečnění tohoto cíle, než tomu bylo v době Kollárově, jedno zůstává u Kollára nezměnitelně živé: jeho pevná víra v budoucnost Slovanů spolu s druhými národy světa, i neméně pevná jeho víra ve vysoké lidské hodnoty slovanských národů. Tím nejlépe působil a dosud působí na slovanské národy.“¹⁷³⁾

Tím je vystiženo také to, čím působil Kollár na jazykově literární obrození u Slovanů: pevnou vírou v budoucnost Slovanů, v jejich mravní hodnoty, kterou končí už Předzpěv k Slávy dceři. Pravý význam Kollárův po kritikách v letech šedesátých (Palárikově, Záborského a jiných) uvědomili si a vyslovili padesát let po jeho smrti právě ti Slováci, kteří zašli až do krajností v odporu proti českému kulturnímu vlivu; bylo to opět zákonitostí protikladnosti diferenciatní a integrační tendence v obecných podmínkách politicko-sociálních.

Sotva by bylo lze najít výstižnější slova, než jsou slova Svetozára Hurbana Vajanského v Národních novinách r. 1902.¹⁷⁴⁾ Bylo to právě půlstoletí před hodnocením Nejedlého za jiné politické situace, ale shoduje se to v jádře, to jest v hodnocení Kollárova slovanství a jeho víry v budoucnost Slovanů jako živého dědictví.

¹⁷²⁾ Srov. Zdeněk Nejedlý, O literatuře, Praha 1953, str. 101—113 (také v knihovničce Varu sv. 32, Praha 1952, zároveň s proslovem Alex. Fadějeva).

¹⁷³⁾ Z. Nejedlý, l. c. 113.

¹⁷⁴⁾ Nyní v S. H. Vajanského Statích o slovenskej literatúre, Bratislava 1956, šéfred. Ján Ferencík, 217.

Všem slovanským národům, ohroženým germanisací — a to byli tehdy už kromě rakouských Slovanů také už Poláci — přicházela „Slávy dcera“ na pomoc. Ale nezapomínala ani na Srby a Bulhary pod jařmem tureckým.

Rozhodnutí Kollárovo usídlit se v Pešti, tedy právě na hraničním pásmu mezi západními a jižními Slovany, přispělo jistě k jeho slovanskému nebo mezi-slovanskému pohledu, jak to souviselo s celou strukturou jeho básně: ta odrážela život luteránského kazatele, cele oddaného poetisování vztahu k Slovanstvu a k jeho ženskému symbolu, ve který se proměnila láska k snoubence požádané, ale dosažené — na štěstí — až po ideální poetisaci osobních vztahů.

Slovanstvo, matka Sláva i Slávy dcera jsou idealisace, převedené do klasicistické sféry a opírající se druhdy o humanistickobarokní postupy a prostředky nejen thematicky, ale i v slovesné technice.

Především humanisticko-barokní pojetí slovanského národa, kmene, plemene (*natio, gens Slavorum* apod.) převážilo u Kollára všechny ty nové poznatky o slovanských jazycích a jejich vztahu, jak to podávaly úvody gramatik Dobrovského (české i staroslověnské), jak toho užil i Šafařík v úvodě svých Dějin.

Nejenom „Slávy dcera“, ale ještě rozpravy „O vzájemnosti“ vycházejí z představy „slovanského národa“. Tím ovšem nemíní Kollár politickou jednotu, jak ji později chtěl ruský panslavismus (např. Vergun). Humanismus, lidskost, všelidství je základ, na který Kollár staví od počátku svou soustavu představ o Slovanech. Herderovo humánní a humanitní pojmání Slovanů, jejich povahy, minulosti a utrpení rozšířilo se ovšem mezi Slovany a zesílilo ty rysy, které vedly k slovanskému mesianismu. Kollár nejen vyhláší požadavek, aby Slovan byl především člověkem, on má hned mesianistickou vůli humanisovat svět Slovanů. Jistě se účastnil na tomto filosofickém prohlubování slovanství Kolláruv odpor k vypjatému nacionalismu německému, jež poznal už za jenského pobytu. V klasickém vzdělání a ve vlivu jenského prostředí byly také hlavní příčiny, proč se nikdy nezbavil představy, uvádějící slovanské jazyky na analogii poměru řeckých dialektů k spisovnému jazyku řeckému a na poměr německých dialektů k spisovnému jazyku novohoroněmeckému. Vždyť ani jazykozpytci Dobrovský a Šafařík neudělali pořádek v zastaralé terminologii. Odtud vzniká zmatek analogií, zejména postaví-li se Slovan té doby, opouštěje svou rodnou půdu, na piedestal Slovana obecného, Všeslovana, občana Všeslávie. Představa Všeslovana, Všeslávie byly ústřední u Kollára. Představa politického panslavismu — spojení Slovanů v jednom politickém útvaru — skutečně byla při všem snění o demokratismu a o rovnoprávnosti všech národů, jak víme z dějin děkabristu a Cyrilo-metodějské společnosti. Většina tajných

spolků a lóží slovanských na území polském, ruském a ukrajinském se zabývala touto politickou utopií. Ale hned v počátku jsou různosti názorů, do kterých zasahuje neujasněnost v samé podstatě otázky, pokud vycházela už z individualit slovanských národů, z jejich národnostního rozlišení, z jejich jazyků. Myšlenka federace slovanských národů, kterou nesl zejména Spolek sjednocených Slovanů, sotva byla známa Hankově „ruské straně“, jak myslí Jakub Malý, který k „ruské straně“ kromě Hanky počítá Ant. Marka, Vetešnika, Šíra.¹⁷⁵⁾

Naproti tomu nemůže se dělat z myšlenky federace Slovanů nějaký objev a tajemství: ti, co četli Rousseaua a Herderovy názory na Slovanů a dělali paralely mezi starým Řeckem a soudobým Německem, nutně přicházeli také na myšlenku federace slovanské. Byla v povaze českého a slovenského slovanství i rusofilství představa onoho množství lidu slovanského na ohromné rozloze, viděná pospolu s rousseauovsko-herderovskou idealisací. U Kollára rozhodně je tomu tak, je to také u Jungmanna a jeho kruhu. Dobrovský o nich suše poznamenává, že by byli ochotni zaměnit vídeňskou vládu za carskou, ale podstata tohoto rusofilství je přece jiná: je to víra v slovanskou lidskost, v sílu ruského lidu. Ovšem názor Kardeljův, že „ačkoli panslovanští ideologové vysvětlovali (dopovedovali), že se opírají jen o slovanské Rusko, ve skutečnosti se opírali o ruský absolutismus, který byl hlavním sloupem reakce v Evropě,¹⁷⁶⁾“ sotva se dá podvrátit z hlediska mezinárodní politiky té doby. Kardeljovo konstatování slovanského nezájmu v masách slovinského lidu nedá se však přenášet do československých poměrů: souvislost československého etnika s Poláky a Ukrajinci už vedla k slovanskému povědomí. Otázka panslavismu, strašák panslavismu, který byl do mezinárodní politiky hozen Angličanem Bowringem, vznikl hlavně neporozuměním obsahu termínu, užívaného a zavedeného v jiném smyslu samými Slováky, tak zejména Herklem. Bylo velmi potřebí, aby se sami Maďaři, v jejichž literatuře buržoasního období užívalo se velmi často termínu panslavismus pro každou národní akci slovanskou, podívali věci na kloub. Proto je uvítat studii Endre Angyala o Kollárovi, kde ukazuje, že Kollár nebyl „pansláv“ v politickém smyslu toho slova. Ovšem politický význam slova „pansláv“, „panslavismus“ se vyvíjel s politikou mezinárodní i s vnitřní politikou jednotlivých státních útvarů už od 30. a 40. let a bylo by k tomu třeba celé monografie, aby se osvětlily historické vztahy,

¹⁷⁵⁾ Srov. Jakub Malý, Zpomínky a úvahy starého vlastence z r. 1872. Proti tomu namítá Jar. Vávra, že Malý věc dobře nepamatoval, že jinde zase spojoval znalost myšlenky slovanské federace s mladými demokraty. Jar. Vávra, Poměr česko-ruský v době předbřeznové. (Na okraj několika nových prací k otázce austroslavismu a panslavismu), Čsl. rusistika (1957), 462.

¹⁷⁶⁾ Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, 169.

kteře dávaly smysl užívání toho termínu. To už přesahuje rámec této studie. Ale zůstává faktem, že metternichovská policie, její četní agenti a konfidenti tajní i veřejní, kteří vyšetřovali Kollárův „panslavismus politický“ už před vydáním „Slávy dcery“ r. 1832 v Praze na pokyn censurních úřadů, nenašli nic, co by vydání znemožnilo (podle Kollárova listu Kampelíkovi z 29. 4. r. 1832). Rozpor, který je mezi Kollárovým slovanstvím — humanismem a jeho plánem vzájemnosti, je nejen věcí ideového vývoje v časovém a politicko-sociálním průběhu, ale především rozparem mezi básníkem, který zachytil svůj mladistvě plamenný, druhdy až revoluční odpor ke zlu a násilí v jedinečném básnickém pathosu Předzpěvu, a mezi racionalistickým vykladačem, který přešel na posice liberalistického, pak konservativního legitimismu a končně austroslavismu jako jeho přátelé Šafařík a Palacký v Čechách a na Slovensku Štúr a jeho přátelé. Liberální buržoasie česká octla se na půdě konservativního legitimismu, kde od počátku už stál Jungmann, vůdce druhé obrozenské generace, rusofil v míře dovolené Svatou aliancí. Je možno formulovat věc takto: „Kollárova myšlienka jednotného slovanského národa a jeho hlavných kmeňov je vývinovým medzistupňom k ponímaniu národa, vlasti a vlastenectva u štúrovcov, u ktorých doštávajú tieto pojmy nový obsah. Kollárovo ponímanie vlasti a národa je blízke i ponímaniu vlasti a národa u Jána Hollého.“¹⁷⁷)

Je to formulace, která staví vedle sebe historické jevy, ale jejich souvislost zcela nevysvětluje. Naproti tomu je známo, že Kollár přímo spílal štúrovštině a že s katolickým farářem Janem Hollým se sešli v slovanském antikvářském názoru, téměř mythickém, nikoli v živém programu slovanského národa, který měli na mysli s plnou vážností štúrovci. To, co měl na mysli Sládkovič („Otcovia drahí! nehnevajte sa / Na deje vlastného ducha, / Vy vodu liali na tie kolesá, Vám hnutie toto prislúcha . . .“/), je právě onen plamen hnutí a cítění slovanského, z něhož se zrodilo cítění a vědomí vlastního národa, ona láska k široké slovanské rodině, v níž se uvědomil také cit k nejvlastnější otčině a mateřštině.

Je velkou zásluhou Kollárovou, že dotvářel představu solidarity čili, jak to zval, vzájemnosti slovanské. Už samo označení staví se do určité oposice k označení panslavismu, všeslovanství.

Pojetí literární vzájemnosti je už konkretisovaný plán součinnosti mezi-slovanské. Přichází v době, kdy se u ustavujících se buržoasních slovanských národů cítí naléhavá potřeba sjednocení v národních jazycích i literaturách a součinnosti. Je tedy otázka, do jaké míry Kollár vyšel vstříc svým programem literární vzájemnosti slovanské potřebám národním. Jeho návrh na čtyři spisovné jazyky slovanské, to jest ruský, polský, český a „ilyrský“, je ovšem

¹⁷⁷) Karol Rosenbaum, Vlastenectvo Jána Kollára, ve sborníku Zdeňku Nejedlému, ČSAV Praha (1953), 432.

odsouzen samým životem slovanských národů. Běží o to, jak vznikl tento program, nakolik doba vzniku ho určovala, v čem přispěl — řečeno slovy Palackého v předmluvě k „Dějinám“ — k tomu, aby „národ poznal sebe sám a spatoval se v tom, čeho mu potřebí jest,“ a jak působil ve vlastním jazykově literárním obrození u Slovanů.

Kollár jistě přišel do Jeny už slovansky uvědomělý; v tom nemůže být sporu o pilném čtenáři československé literatury a zejména Tablicových spisů. To, co projevuje u devatenáctiletého Šafaříka, musíme předpokládat také u čtyřiařicetiletého Kollára. Zavinilo mnoho shánění cizích, zejména západních vlivů na Kollára, který není tak složitý, jak se jeví z mosaiky naznačených vlivů ideových. Jen proto, že byl slovansky citícím člověkem, mohla vzniknout jeho mohutná elegie nad poněmčením Polabanů a germanisací vůbec. Ale je otázka, zda správně viděl proces vlastních ustavujících se národů a zdali ho jeho nadměru vznícené slovanské vědomí nevedlo k optickému klamu.

Filologické chápání národního procesu, jaké bylo na příklad u Jungmanna (zejména Dvojí rozmlouvání o jazyku českém), převládalo u československé inteligence a jistě odvádělo mladého theologa od pozorování sociálních podmínek, jak se projevovaly v Německu jeho studií. Sotva bude se moci popírat pokrokový charakter některých projevů studentské omladiny německé a nelze házet všechno do jednoho pytle se „zparchantělými liberály“ a byrokratickými kariéristy. Tak to jistě také Engels nemyslí.

Skutečností je, že tu Kollár viděl hnutí, které mělo rysy národní a aspoň zčásti protifeudální. Jeho mladistvá revolučnost, kterou sdílel s Šafaříkem, autorem písně o zboji, musila být posílena. Ukazuje-li se, že ve Vlastenci zasáhl proti koloniální politice, je třeba říci, že podobné motivy jsou v politické poesii Němců, kteří tehdy — sami bez kolonií — upozorňovali na koloniální lupičství. Kollár ovšem s tím hned v Předzpěvu spojuje také jařmo osmanské, aktuální připomínkou v době bojů za osvobození Řecka, jejichž britský imperialistický smysl v rámci mezinárodní politiky mu zůstává utajený.

Myšlenku protestu proti politickému násilí vyjadřuje sice mnohokrát; její ilustraci násilím carského Ruska na sousedních národech se vždy vyhýbá. Čelakovského kritika carské asiatické Kollárovi nezapadala do básnický rozrostlého významu „velikého dubiska“.

Stín „velikého dubiska“ zatemňuje Kollárovi i potřeby malých slovanských národů i později, ačkoli sám měl nejlepší příležitost vidět ty potřeby.

Kollár volil dobře Budapešť za místo své životní práce. Souviselo to i s jeho slovanstvím i s jeho „uherstvím“. Budín byl nejen centrem hospodářským, ale také kulturním, zejména po přeložení university z Trnavy (1777). Vedle Maďarů a Němců byla zde silná menšina srbská, bulharská, makedonská, rumun-

ská, slovenská.¹⁷⁸⁾ Od r. 1796 si opatřila univerzitní tiskárna cyrilské typy a tak se Budapešť stala pro jižní Slovany něčím podobným jako dříve Benátky. Tisknou se tu knihy srbské, i první makedonské (kázání Krčovského už od r. 1814, Pejčinovičovo Oglédalo r. 1816), bulharský překlad Hübnerovy antologie z bible podle ruského překladu (r. 1825), kniha, která rozhodla u Dobrovského pro uznání bulharštiny, atd. Je zcela přirozené, že se v tomto prostředí opět zrodila myšlenka na všeslovanský jazyk, a to v hlavě praktického advokáta Jana Herkela, rodem Slovák. Město, ve kterém žil a pracoval básník Slávy dcery, stalo se jakousi slovanskou Mekkou. Kollárovy osobní styky, zejména s Gajem, působily na další vývoj ilyrismu. To souviselo se čtyřjazykovou vzájemností slovanskou. Ilyrismus ovšem byl už jako obrodné hnutí charvátského národa dávno v pohybu a o vítězství jednotného spisovného jazyka zasloužil se především Karadžić. Ale příznačné je, že první znění rozpravy o vzájemnosti přinesl Srbski narodni list v Budině r. 1835, založený Srbem Pavlovičem na radu Kollárovu, a poté s malými změnami Danica Ilirska (Gajova) v Záhřebě 1836.

Politické názory Kollárovy jsou nabílední už v jeho Slávy dceři z r. 1832. Filosofický základ jeho myšlení je už ve dvou kázáních Dobré vlastnosti národu slovanského (Pešť 1822). Přešla do rozpravy „O vzájemnosti slovanské“, ale před tím už je vytiskl v německém překladě Šafařík ve své Geschichte (1826); autorovo jméno neuvedl, snad proto, jak soudí Jakubec, že to byl také projev Šafaříkova myšlení.¹⁷⁹⁾ Kollárův osvícensky tolerantní deismus je bližší pietismu než pravověrnému luteranismu. Současný článek (z r. 1821) o maďarisování Slovanů v Uhrách byl publicistický počátek obrany, která vedla později až ke Scotu Viatorovi. Idea humanity, která prostupuje obě kázání i tuto stať, je vzata z osvícenské tolerance a vede k toleranci národnostní i náboženské. Humanitní idea, zakotvující se v lidstvu, v člověku, zachraňuje Kollára před prostým theocentrem a před slovanským mesianismem polské nebo ruské slavjanofilské ráže, na kterýčť ulpěla skořápka katolické a pravoslavné mystiky. Ve srovnání s tím zůstává Kollár racionalistou a do značné míry praktickým realistou, pracujícím pro skutečné potřeby především Čechů a Slováků. Základní představy, s kterými Kollár operoval, jsou zatíženy humanisticko-barokním dědictvím. Je to především „slovanský národ“, „slovanský jazyk“, „matka Sláva“ apod. Herderova humanita, Hegelova myšlenka o poslání národů ve vývoji člověčenstva, mesianistická víra v poslání Slovanů u Poláků v době před povstáním r. 1830, živená ostatně už také Herderovou idealisací Slovanů — to vše se ovšem opírá o víru v Prozřetelnost a stávalo se snadno základem všeslovanské filosofie Kollárovy: bylo třeba jen doplnit osvícenský

¹⁷⁸⁾ Charalampie Polenakovič, Stranici od makedonskata kniževnost, Skopje 1952, 78.

¹⁷⁹⁾ Jan Jakubec, Dějiny literatury české, II, 476.

humanismus (zejména Rousseauův a Herderův) tak, že Slované uchovali právě lidství v sobě, majíce v rovnováze cit a rozum. Hegelovu německou vrcholnou epochu snovat ještě dále a na vrchol postavit Slovanstvo, vzít z polského mesianismu slovanského komplex utrpení, hrobu, vzkříšení, vítězství a uzavřít to představou humanisace lidstva skrze Slovanstvo, kulturní „Věšlávií“.¹⁸⁰⁾ Slovanská myšlenka, slovanství dostalo tak aktuální obsah, který posloužil obrozenskému procesu jazykově literárnímu za konstituování buržoasních národů slovanských především v rakouské monarchii, kde vedoucí národové, Němci a Maďaři, je předešli ve vývoji.

Nás zde zajímalo především to, čím obsahově, ideologicky bylo obrození u slovanských národů Kollárem posíleno. Nepoliticky literární vzájemnost chápal Kollár už r. 1830. Zde je připomenout růst tohoto programu mezislovanskou součinností. Po Murkovi¹⁸¹⁾ Pražák zkoumal tu otázku a zachytil hlasy pro usilovnější poznávání a styk se Slovyany těmito jmény: Palkovič, Dobrovský, Jungmann, A. Marek, Palacký, Šafařík, Tablic, Herkel, Herder, Linde, Woronicz, Kossakowski, Kucharski, Kopitar aj.¹⁸²⁾ Vlastní program literární vzájemnosti tvoří však především Dobrovský, Jungmann, Linde, Woronicz, Kossakowski, Kopitar a zároveň s Kollárem i Šafařík. S jakými ohledy na stávající historickou situaci je dlužno počítat, ukazuje se na samém Jungmannovi v překladě stati Jana Kossakowského, biskupa vilenského, který po návštěvě Prahy měl

¹⁸⁰⁾ Vlivy na Kollára a význam rozpravy o vzájemnosti znovu probral Karol Rosenbaum ve vydání Ján Kollár, O literárnej vzájomnosti, SAV, 1954. K polemice s mými názory, zejména v stati Kollárův mesianismus v sb. Slovanská vzájemnost 1836—1936, Praha 1938, 34—59, připomínám, že jsem nespojoval Kollára jen se slovanským mesianismem polským, ale také i s německou filosofií (Herderem, Hegelem), která se odrážela ovšem i v mesianismu např. Woroniczovč; připouštím i působení Ludena i Okena, které jmenuje Kollár v „Pamětech“. V studii „Slovanská myšlenka od Dobrovského a Kollára k Masarykovi“, Co daly naše země Evropě a lidstvu, ELK 1940, 39, pravím: „Najdou se ovšem i vlivy Kantova racionalismu, vlivy Friesovy, ale ještě nejméně sporné jsou vlivy Gablerovy ‚biblické filosofie‘, jako vůbec Kollárův filosofický konglomerát má svrchní tóny evangelického slavismu, nikoli neznámé starším spisovatelům českého a slovenského baroka, zvláště na Slovensku.“

Řetěz slavismů viděl jsem už r. 1936 politicky, sociálně, opíraje se o sovětskou vědu (srov. K metodologii, 77 a jinde). Můj boj proti nacistickému „volkstum“ a „volkstümlichkeit“ rozbíjel představu jednoho proudu; už samo chápání „slovanské ideje“ jako řady zjevů („slavismů“) uvádělo historickou dialektiku do problému. V době, kdy běželo o odražení hlavního útoku, nebylo kdy na podrobnosti, kterých se mohla chytit censura. Rosenbaum zaujímá stanovisko také k jiným pracím, zejména k těmto: Rudo Brtáň, Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti (1942) a Andrej Mráz, Ján Kollár, 1952. Záslužná Bibliografia Jána Kollára od Jána V. Ormise, SAV, 1954, má oddíl 45. Prehodnocovacie hľadiská chudý.

¹⁸¹⁾ M. Murko ve vídeňském sborníku r. 1893 v stati Kollárova vzájemnost slovanská, zvláště 214 n.

¹⁸²⁾ Albert Pražák, Sto let po Kollárově smrti, Slovesná věda (1952), 3 n.

r. 1803 ve varšavském „Towarzystwu Przyjaciół Nauk“ přednášku „Rzut oka na literaturę czeską i związek języków słowiańskich“; v ukázce z této stati Jungmanna sice zajímají praktické názory, které už inaugurují „vzájemnost“ literární, ale dostává se na scestí snem o všeslovanském jazyku a ve svém rakouském legitimismu by dokonce čekal od císaře, „otce Františka“,¹⁸³⁾ že Slovanům k všeslovanskému jazyku pomoci ráčí. Ačkoli Jungmann záhy odstoupil od myšlenky všeslovanského jazyka — Dobrovský měl jen ironický úsměv pro takové nápady — je třeba si připomenout, s čím se setkával Kollár v druhé obrozenské generaci a co musil jako rovesník překonávat z přežitků minulosti, když jich nezůstal ušetřen ani Jungmann.

Že Kollárova čtveřice spisovných „nářečí“ slovanského jazyka vyplynula z daných poměrů, dokazoval Murko už ve vídeňském sborníku r. 1893.¹⁸⁴⁾ Přece však už byla tu ukrajinská, slovinská, bulharská i slovenská literatura kromě běloruské a makedonské, o kterých tehdy Kollár ještě nemohl vědět, a jeho čtyřkmenovost odporovala vyhlášené snášelivosti národní hned uprostřed slovanské rodiny a podporovala onen nesnášelivý „nacionalismus“, který Kollár odsuzoval. Zde jsme ovšem stále v zmatku pošinutých představ „Nation“ ve významu národ slovanský a „Natiönchen“ ve významu části onoho slovanského národa, tedy v pravém tehdejší smyslu buržoasního slovanského národa.¹⁸⁵⁾ To, co veřejně později vyslovil Jan Palárik (v almanachu *Lípě* r. 1862, III. 277), že vzájemnost jen literární bylo krycí jméno pro politické cíle (tedy jinak řečeno jakýsi macchiavelismus, wallenrodismus), cítili asi mnozí: proto Kollár do jednoho exempláře rozpravy napsal o nepolitickosti této kulturní vzájemnosti (přímo napsal: „nemění Evropu v Rossii“). To bylo r. 1841. Před lety do exempláře Slávy dcery, věnovaného Koeppenovi, přímo psal o Rusku jako o budoucím sjednotiteli Slovanů, to, co ostatně je v III. zpěvu Slávy dcery v známé znělce (271), kde mluví o soše, jejíž hlavu by tvořilo Rusko, ostatní části jiní Slované (zapomněl zde nejen na Bulhary, ale i na Ukrajince a Bělorusy, z čehož se usuzovalo na politický plán — mylně). V této znělce básnický mesianismus slovanský používá až nevhodného, s tolerancí a osvícenstvím neslučitelného obrazu: „Před tou modlou klekati by mohla celá Evropa anť oblaků vyšší krokem svým by zemí pohla.“ „Všeslávia‘... vlast je naše,“ Kollár prohlašuje jinde (II. zpěv, 257) a opakuje to v různých variacích, jak už před ním to cítili mnozí z jungmannovsko-tablicovské generace. Také sem náleží Kollárovo ruso-

¹⁸³⁾ V. Zelený, *Život Josefa Jungmanna*, Praha 1873, 79. M. Prelog, *Slavenska renesansa*, 41, 164, Alb. Pražák, *K pramenům Kollárovy Slovanské vzájemnosti*, *Slovanský sborník* (Pastrnkův), 1923, 316 n.

¹⁸⁴⁾ M. Murko, l. c. 207 n.

¹⁸⁵⁾ Srov. mou stať *Kollárův mesianismus v sb. Slovanská vzájemnost 1836—1936*, zvláště 53—55 a v stati *Slovanská myšlenka etc.*, *Co daly naše země etc.*, l. c., 39.

filství se vším svým citovým, pomníkově nadneseným obdivem a oddaností, ale někdy až i žánrovou naivitou drobnokresby. Přejichod na posice konservativní je už v Slávy dceři z r. 1832, kde posadil do slovanského nebe cara Mikuláše I., kdežto pro revolučně pokrokové básníky Byrona, Puškina, Mickiewiczze měl jen svou míru „vzájemnosti“, kterou nakonec v rozpravách o vzájemnosti přímo opraľ o legitimistický a kontrarevoluční základ.¹⁸⁵⁾

Důsledně podle své teorie a proti smyslu sociálně politického vývoje trvá Kollár slepě na společném československém jazyku a dostává se až k sotva omluvitelným výrokům v protestu proti Štúrově reformě „Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“ (1846), který sám z třetiny vyplnil.

Společný spisovný jazyk chtěl udržet další slovakisací bibličtiny, kterou psal zejména v Zoře, orgánu Spolku milovníkov řeči a literatury slovenskej v Pešti (1835—1840); spolek sdružoval katolické a evangelické Slováky a Kollár byl jeho předsedou. Jeho pomocník Godra šel ještě dál v slovakisaci. Karel Kuzmány „Hronku“ vydával tradiční českoslovenštinou.

Štúrovci, většinou evangelíci, vyžádali si pak jakéhosi požehnání od berno-lákovce katolického faráře Hollého; vlastního rozněcovače plamene slovanského a tím i slovenského, poloosleplého tím žárem (také fysicky) ponechali jeho osudu. I Čech Jan Kadavý, učitel na evangelické škole v Pešti, připojil se ihned k štúrovcům. To byla pro Kollára těžká rána. Ale ani ze spontánního souhlasu pešťských Slováků se štúrovci Kollár se nepoučil.

Názor, jako by Kollár napsal svou rozpravu o vzájemnosti podle článku Ant. Marka Slovan (v časopise Jindy a nyní r. 1833), mohl Murko v jubilejním sborníku r. 1893 ovšem snadno vyvrátit tím, že „Kollárovy myšlenky všeslovenské byly již r. 1830 hotovy“.¹⁸⁷⁾ Ovšem sám Murko uvádí na téže stránce, že „Kollár tedy v svém pojednání o vzájemnosti jen soustředil a zpracoval myšlenky, city a potřeby, které byly před ním a za jeho doby pronášeny v literatuře, v listech, v osobních stycích, aneb se mohly abstrahovati z činnosti souvěkých slavistů“.¹⁸⁸⁾ Báseň Slavjan na konci rozpravy o vzájemnosti (česky ve

¹⁸⁶⁾ Srov. Ivan Pfaff-Vladimír Závodský, Tradice česko-ruských vztahů v dějinách (Projevy a doklady), Praha 1957, 93—94; také Karol Rosenbaum v knížce Ján Kollár, pevec lásky k národu (1956) vrací se k legitimismu Kollárovu, když ovšem ukázal význam jeho slovanství jako pokrokového činitele; rukopisný návrh na organizaci školství v monarchii, zvláště na Slovensku (Rosenbaum 27—28), je klerikálně reakční, srov. Jos. Karásek, Jan Kollár ve Vídni 1849—1852, sb. Ján Kollár, 1893, 62 n.

¹⁸⁷⁾ M. Murko, l. c. 214.

¹⁸⁸⁾ Touto otázkou se zabývá v nynější době několik slovenských badatelů. Kromě Rosenbauma hlavně Rudo Brtáň, Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti, Lipt. Sv. Mikuláš 1942, Andrej Mráz, Ohlasy ruských skutočností v diele Jána Kollára, v knize Z ruskej literatury a jej ohlasov u Slovákov, Bratislava 1955, 5 n.

vydání rozpravy v Hronce a pak v německém překladě v německé úpravě Wechselseitigkeit), zbásněná, jak sám Kollár praví, „podle prostomluvy Ant. Marka“, dokazuje, že Kollár si byl vědom své kořenné souvislosti s českým slovanským hnutím, s českým rusofilstvím a že se k němu přihlašoval takto veřejně. To, co zde bere od Marka, bylo přece už dávno obecným obsahem československého slovanomilství a rusofilství a také použitá obrazová tkáň stala se už mezi vzdělanci československými prostředníkem dorozumívání, druhdy už konvenčním. Československé hledisko v rozpravách o vzájemnosti také všude proniká. Proniká pak hlavně v otázce spisovné slovenštiny štúrovců.

Kollár už nechápal rozdíly mezi svou a mladou generací štúrovců; viděl je především jazykově, filologicky, to jest dostával se k „národu“ skrze jednotný spisovný jazyk, zatím co se kolem něho slovanské národy ustavovaly jako historicky nutné jevy se společenskou úlohou, ke které si vytvářely své spisovné jazyky. Kollár filologické chápání spojuje s nejvyšším filosofickým pojetím národa, jak je vytvořil hlavně francouzsko-německý humanismus: „národ jako nádoba lidství“. Kollár, sběratel, vydavatel a velebitel lidové poesie, neviděl ani u štúrovské generace — jako to neviděl v generaci mickiewiczovské a puškinovské — skutečný příklon k lidové tvorbě slovesné a tím naplnění toho, co sám hlásal, ale k čemu pro svůj klasicismus nedospěl. Odtud také nepochopení romantismu vůbec a nové umělecké metody zobrazování skutečnosti zvláště.¹⁸⁹⁾ Uzákonnění spisovné slovenštiny souviselo s ustavením slovenského národa a tím s celou jeho tvorbou kulturní. To nemohl Kollár pochopit především pro legitimistické okuláry, jimiž se díval na současný vývoj slovanských národů: tento vývoj za dvě desetiletí daleko předběhl to, co si o něm usmyslil Kollár v přelomu dvacátých a třicátých let. Právě tragický rozchod se štúrovskou generací, který sám Kollár těžce nesl, dokazuje, že mluvení o jakési jen legitimistické masce u Kollára jsou naivní nápady lidí, kteří masek sami užívají. Kritici Masarykovi a Benešovi neuvědomují si ani, že jdou v jejich stopách, když mluví kollárovsky o národní ideji jako síle, vytvářející národy, a že národní idea je výrazem už se ustavujících národů nebo obrozujících se národů, a že sem vede materiální vývoj už od renesance, humanismu a reformace. Nelze také znevažování vzdělanosti maličkých národů („Vzdělanost maličkých národů sama malicherná a neduživá bývá“ — tak už v Kázních), které se v rozpravě o vzájemnosti stupňuje až ve výtku „impiety“, nechce-li se „nárůdek“ připojit k velkému národu, vykládat tak, že se to nevztahuje na malé národy slovanské: právě na ty se to především vztahuje. Třeba jen číst „Hlasy“ a zejména si všimnout všech těch nebánsnických epitet, které dává Kollár „drotářčině“. A tyto malé národy to také tak cítily.

¹⁸⁹⁾ Srov. Viktor Kochol, Štúrovské úsilie o umelecký realizmus, K vzájomným vzťahom štúrovej poézie a nášho klasicizmu, Slovenská literatúra I (1954), 18 n.

Především Slováci sami. A zejména ještě menší národ, Slovinci. A Lužičtí Srbové nezačali ani uvažovat o radě Kollárově, aby si zvolili buď český, buď polský spisovný jazyk. Za všechny ty malé slovanské národy, které se staly národy na základě objektivních příčin hospodářského, politicko-sociálního vývoje a ve svém jazyku se právě uvědomovaly jako národy a sjednocovaly, vyslovil to Prešern:

„Čeh, Poljak in Ilir, Rus svoj 'zobraziti jezik,
njih le mogočni ga rod ima pravico pisat';
Beli Hrovat, Rušnjak ne, Slovak ne, s Slovenci ne drugi,
tem grë; Slave pesam, lajati, tace lizat.“

Ale to už náleží do zajímavé kapitoly zápasu o ilyrismus a proti ilyrismu. Bezprostředně sem však patří skutečnost, že Bohuslav Šulek, rodilý Slovák, jeden z hlavních pracovníků ilyrismu, přihlásil se k Štúrově reformě článkem „Narodnost Slovaka“ v Ilyrské Danici r. 1845 se zaměřením proti odpůrcům reformy, kteří mylně srovnávali ilyrismus, obrodné hnutí především charvátského národa, s kollárovským českoslovenstvím.

h

Polské povstání r. 1830—31 rozmetalo představy o blahodárnosti carského Ruska. Učilo rozlišovat ruský lid od carismu. Polští demokrati byli příkladem vlastenectví revolučního, protifeudálního, proticarského.¹⁹⁰⁾ Ve čtvrtém desetiletí XIX. století projevuje se dozrávání buržoasních slovanských národů. Představa slovanství a Slovanstva se mění. Humanisticko-barokní pojetí jediného slovanského národa je neslučitelné s projevy samobytnosti slovanských národů, a to i těch malých, nejmenších. Ukazuje se, že tzv. čtyři kmeny slovanské jsou jen konstrukce, že ve skutečnosti je tu „kmenů“ daleko více a že se už přihlásily svými spisovnými jazyky a dokonce gramatikami spisovných jazyků a literaturami. Formulace Kollárova se pokládává za mezistupeň k pojetí slovanství u štúrovců. Časová blízkost formulace čtyřkmenového slovanského národa a formulace kmenovitosti jako východiska k pojetí slovenského národa u štúrovců (1835—1842) ukazuje, že nelze mluvit o mezistupni jako odrazu společenské struktury u Slováků. Ta je v průběhu kritických sedmi let celkem táž. Ale mezníky se musí posunovat ještě blíže. Záznam o schůzce Štúrových přátel a žáků na Děvině v dubnu r. 1836 mluví jasnou řečí slovenského národního

¹⁹⁰⁾ Srov. Józef Magnuszewski, Niekoľko poznámok k otázke slovensko-poľských vzťahov v tridsiatych rokoch 19. stor., sb. Ľudovít Štúr, Život a dielo, 1815—1856. Sborník materiálov z konferencie Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, SAV (1956), 443 n.

uvědomění.¹⁹¹⁾ Československá Kollárova formulace je ve své československé tradičnosti už opožděná. Její posice legitimistické, austroslovenské, liberálně buržoasní ukazují do Čech; zcela zřetelně se odhalují v německé versi rozpravy o vzájemnosti. Ale právě toho roku už štúrovská mládež „se hotuje na památném Děvině zasvětit padlé samostatnosti slovenské národní svátek“; přitom už sama je výrazem národní osobitosti slovenského buržoasního národa, který si vytvoří v nejbližších letech spisovný jazyk a literaturu jako prostředky svého sjednocení a kulturního života v celém rozsahu.

Opožděnost Kollárovy formulace vzájemnosti ukázal brzy nato Havlíček i pro Čechy, ačkoli se jim v pojetí „kmene československého“ dávala na papíře hegemonie, stejně jako původnímu „ilyrskému kmeni“, nemluvě ani o „kmeni ruském“.

Jestli nelze mluvit o mezistupni, lze mluvit o vývoji představ a pojetí, které zveřejnil a zobecnil Kollár. Bylo to základní poetické rusofilství Kollárovo jako výraz lidového rusofilství u Čechů a Slováků a potřeby ukázat nikoli jen historickou, ale současnou „slávu a výbornost“ Slovanů; toto rusofilství se vrátilo k Štúrovi po období polonofilském hlavně za studií v Halle (1838—1840). V Halle byly staré pietistické tradice a vláda Hegelovy filosofie. Bylo nasnadě snovat dále to, co začal Kollár, který už do kontextu dějinných hegelovských epoch uvedl Slovanů. Bylo to třeba jen odůvodnit; důvod se našel ve staré výzbroji humanisticko-barokního slavismu: Slované od slova. A dal se k tomu moderní výklad známý už z herderismu, který byl u Slovanů už před Herderem: umění slova, především píseň, ústní lidová tvorba, kterou tak vysoko hodnotili na západě. To vedlo také přes srbskou poesii lidovou k ruskému „Slovu“, především jako archetypu vši velké poesie lidové nebo pololidové. Slované jsou tedy svým uměním slovesným povoláni být nejvyšší, poslední vývojovou etapou, která se projeví výsostným slovesným uměním. Příklon k poesii lidové, a to nikoli jen teoretický jako u Kollára, ale skutečný, jak to vidíme v poesii štúrovců. Tedy skutečné vtrhnutí lidu do poesie, uplatnění lidu jako základu, jak tomu učili Slováky polští demokraté,¹⁹²⁾ skutečný obrat proti feudalismu, i tomu, jak se projevoval u Kollára. Ale cesta k lidu, to znamenalo také spisovný jazyk na řečovém základě lidovém, slovenském. Cesta k lidu a jeho velké poesii u Srbů a Charvátů vedla k ilyrismu, k charvátskému obrození, které se projevilo přijetím nejrozšířenějšího dialektu za spisovný jazyk. Jen zdánlivě je protikladnost mezi slovenskou a ilyrskou reformou. Právě slovinský případ dokazuje, že zákonitost zrodu buržoasního národa, nastupující kapitalistické vztahy za roz-

¹⁹¹⁾ Srov. Karol Colán, *Ludovít Štúr a slovenské národné hnutie v tridsiatych rokoch 19. storočia*, sb. *Ludovít Štúr*, 14 n., 31 n.

¹⁹²⁾ Srov. Vladimír Matula, *Štúr a Slovanstvo*, sb. *Ludovít Štúr*, 372 n.

kladu feudalismu žádaly soustředění národa jazykem jemu vlastním. Nic nepomohly Kollárovy pochvaly ilyrismu u Slovinců, zejména Vrazovu postupu. Vývoj musil jít přes ilyrské Slovince a použít jejich práce jen tam, kde bylo třeba, u Charvátů. Naproti tomu nemohl ani Štúr mít vliv brzdicí na ilyrismus u Charvátů, jehož dosah pro jejich obrození nedocenil v doslovu své knihy Nářečja slovenskuo. Je pochopitelné zanícení pro svatou věc ilyrské svornosti, se kterým Tkalčević hájil ilyrismus; naproti tomu politické podmínky uzákonění slovenského spisovného jazyka neváží dost dobře a sjednocení charvátských, slavonských, dalmatských dialektů v jednom spisovném jazyku, který navazuje přímo na jazyk hovorový, srovnává protikladně s odtržením od spisovného jazyka československého.¹⁹³⁾

S myšlenkou slovenské svornosti, jednoty kollárovského slovanského národa, slovanského jazyka, kterou Štúr jako jiní přijali už v mládí s představami Vseslávie, Vseslovanstva, Vseslovana jako vtělení humanismu, vyrovnával se Štúr rovněž hegelovsky: ruší čtyřkmenovost a tíhnutí k jednotě navazuje hned na jednotlivé kmeny slovanské a vidí v této „kmeňovitosti“ vyšší možnost svornosti na etapě jednotnosti. Odtud vyvozuje další vývoj k slovanství, k slovanskému duchu. Zde už opouští reálnou půdu a upadá do idealismu „věčného rozumu“, projevů jeho v světových dějinách. V porevolučním vývoji tato tendence k hegelovské jednotnosti, doplněná hegelovskou filosofií státu a slavjanofilstvím, upadá v panrusismus. Hned od počátku proniká filosofií Štúrova mesianistická myšlenka Kollárova: Slovani přivedou lidstvo k humanitě. Štúr ji hegelovsky stupňuje: Slované se obrodí duchovně a skrze Slovany se obrodí celé lidstvo.

Neznalost Slovenska a jeho vývoje vedla některé Čechy k podezřívání ruských slavistů, cestujících po Slovensku, jako iniciátorů tzv. „odluky“, „rozkolu“. To je nesprávné chápání, i když je už dokázáno, že Boďanskij i Pogodin a jiní z nich byli slavjanofilskými exponenty a že měli vliv na vývoj rusofilství štúrovců. Nezdár petiční záležitosti u vídeňského dvora, neschopnost a slabost české liberální buržoasie a zainteresované české aristokracie musily vést Štúra a jeho přátele k naději v ruský stát. Státnost, chápaná hegelovsky, byla samoděržavná. Lidová státnost nevylučovala carovládu; naopak v patriarchálních tradicích ruského lidu, které také druhy vyjadřoval Kollár, nejen slavjanofilové, vyžadovala „dobrého cara“. Sem nakonec vede v politické praxi slavjanofilský a mesianistický hegelianismus, kterému se Štúr po revoluci přiblížil.¹⁹⁴⁾ Štúr, političtější hlava nežli Kollár (v tom smyslu, že hleděl reálně na přítomné potřeby národa), šel po nezdaru maďarské revoluce a po neodměnění ilyrské a slovanské

¹⁹³⁾ Tkalčević, Kratak opis dugog putovanja, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 1847, 150 n.

¹⁹⁴⁾ Elena Várossová, Svetonázor Ludovíta Štúra, sb. Ludovít Štúr, 93 n., 102 n.

kontrarevoluce ze strany Vídně cestou slavjanofilů až do posmrtně vydaného „Slovanstva a světa budoucnosti“ s hegemonií carského Ruska, kde byl přímo oporou oficiálního panslavismu, po pravdě řečeno, panrusismu. Ovšem v době, kdy píše článek „Panslavizmus a naša krajina“ (v září r. 1847 v Slovenských národných novinách), stojí ještě na stanovisku uherského státu, demokratického federalismu; demokratická federace slovanských národů je tehdy v pozadí jako vidina neuskutečnitelná.

Štúr po odmítnutí výtek z panslavismu vyjadřuje lapidárně slovenské stanovisko: „A zatiaľ ani Slovákom, ktorí sa postavili vo všetkom, i rečove (prijatím slovenčiny za spisovný jazyk) na pôdu uherského štátu, nejde o nič iné, ako vydobýť si to, čo majú iné národy a za čo teraz bojujú aj Maďari — osvetu a slobodu národného rozvoja.“¹⁹⁵⁾ Štúr — přívrženec Hegelovy filosofie státu a reálný taktik národního boje tu splývá. To stanovisko zaujímají štúrovci ještě za březnových událostí r. 1848. Marxistický slovenský historik konstatuje: „Ani vtedy o nejakom politickom panslavizme, tj. o podriadení sa Slovanov cárskemu Rusku nebolo ani reči.“¹⁹⁶⁾ Štúr se tedy odpoutal na čas od kollárovskeho legitimismu a obdivu „velikého dubiska“ za revolučního vývoje v Maďarsku.

Vztah Štúra a jeho přátel k maďarské revoluci r. 1848 charakterisuje marxistická věda slovenská taktó: „Na druhej strane zostane faktom aj to, že Štúr nedozrel najmä politicky na zvládnutie situácie, ktorá sa vytvára v predvečer revolúcie v Rakúsku-Uhorsku. V spleti národnostných bojov a politicko-taktických manévrov zápasiacich strán a tried stratil orientáciu a za ‚nazdávany zisk‘, hovoriac jeho slovami, ktorý sľubovala revolúciou ohrozená viedenská vláda, ustúpil vo veci skutočného pokroku, ktorý razila, aj keď po mnohých stránkách obmedzene, revolúcia maďarská.“¹⁹⁷⁾ Štúr nepochopil, že dozrála sociální revoluce a že otázky národní, a tím zejména otázka spisovného jazyka slovenského národa a jeho slovesné kultury, která mu právem ležela tolik na srdci, jsou součástí této sociální revoluce. Neuspokojení národních požadavků vedlo zase k výkyvu austroslovanskému a kontrarevoluci. Předrevoluční demokrat, ačkoli nikoli bez vnitřních rozporů, poznal feudální řád jako hlavní příčinu útisku sociálního a národního. Hegelovská idea vtělení boha a práva v stát způsobila po revoluci u něho recidivu legitimismu a slavjanofilství, ve kterém slovenství splývalo a podřizovalo se vyššímu celku. Ale to už bylo v době, kdy Kollár jako Bachův a Stadionův exponent zaváděl do slovenských škol „staroslovenštinu“, tj. bibličtinu. Také česká liberální buržoasie neobdržela od Vídně, které se podařilo pomocí Windischgrätzových kanonů v Praze a pomocí carských kozáků potlačit

¹⁹⁵⁾ Cituji podle Matulovy stati, I. c. 379.

¹⁹⁶⁾ Matula, I. c. 380.

¹⁹⁷⁾ Elena Városová, I. c. 113.

revoluci, „nazdaný zisk“ za svou neutralitu. Branné kontrarevoluční vystoupení Charvátů pod banem Jelačicem nebylo také kvitováno.

Ale zatím se rozvíjela literatura štúrovců v slovenském jazyku, který Štúr kodifikoval, jako nejlepší doklad trvání a růstu vnitřně se sjednocujícího a silícího národa. Ze slovanství zrodilo se v nadstavbě slovenství jako výraz vývoje v sociální struktuře. Jako dítě si uvědomí souvislost s matkou, tak si vlastenci slovenští ze stanoviska tehdejšího myšlení a nazírání zobrazovali sounáležitost „probuzeného kmene“ k matce Slávě, Slávii, Věslávii. Nejlépe to vyjádřil J. M. Hurban slovy: „Náš kmeň sa prebudil, chce seba, aby sebou vplynul do Slovanstva.“¹⁹⁸⁾ Hurban vyhnul se kollárovským abstrakcím (Sláva atd.), zato „vplynutí do Slovanstva“ prozrazuje už hegelovsky pojímanou budoucí jednotu slovanskou. Ilyrismus u Charvátů vytvořil v té době základnu obrození charvátského národa a jeho součinnosti se srbským národem.

¹⁹⁸⁾ Srov. A. Pražák, Slovenská otázka v době J. M. Hurbana, Bratislava 1923; Pražák cituje z listu Hurbanova Šemberovi z 6. 5. 1844.

Chybně spojovali ilyrismus s Kollárem téměř jako iniciátorem hnutí. Kořeny ilyrismu jako historické tendence spojení charvátských zemí dají se sledovat už od XVI. století; tyto tendence, zakořeněné v lidu, mluvícím stejným nebo jen dialekticky rozlišeným jazykem, projevují se rozmanitě za různých hospodářských a politicko-sociálních podmínek, ale přetrvávají celkem doby krise, kdy Turci, Maďaři, Němci, vládnoucí třídy feudální různého původu ženou části národnosti proti sobě. Samo pojetí národnosti se teprve tvoří; jazyk jako přední znak označuje se jménem slovinský, ilyrský, charvátský (také ovšem někdy „slovenský“ a jindy zase „srbský“ nebo „rácký“ směšováním se Srby). Proti celkem ustálenému termínu srbský u Srbů je u Charvátů značné kolísání. Souvisí to nikoli tak s neuceleností teritoria, jako s jeho různou politickou příslušností a s dialektickým rozčleněním. Sledovali jsme hlavní skutečnosti vývoje historického ve vylíčení slovanské myšlenky u jižních Slovanů v první části práce přibližně až do Križaniće a pak až do Kačiče-Miošice.

Zde si připomeňme některé jazykové kulturní skutečnosti. „Slavenosrbština“ ve Vojvodině, o které již byla řeč dříve, nebyla jediným spisovným jazykem u Srbů v Uhrách v přelomu XVIII. a XIX. století. Ve Slavonii tehdy užívali Srbové a Charvátí slavonského nářečí štokavsko-ikavského; tím jsou psány první osvícenské knihy (Reljković a jiní). Kajkavského nářečí charvátského užívali Charvátí v Záhřebě a Záhoří záhřebském. Dalmatsko-dubrovnická literatura a její spisovný jazyk v základě štokavsko-jekavský s rysy čakavskými byly v této době značně pokleslé. Vítězství štokavštiny národních písní, kterou učinil mluvnickou normou Vuk Stefanović Karadžić na základě hercegovského dialektu, u Srbů bylo vybojováno poměrně těž než u Charvátů. U Charvátů přispělo k tomu vytvoření společného hospodářsko-obchodního prostoru. Především po porážkách a ústupu Turků počalo se už od začátku XVIII. stol. vytvářet hospodářsko-obchodní spojení vlastního Charvátska, tj. Záhřebeska, zejména zvláště tzv. Záhoří záhřebského se Slavonií. Do kajkavského Charvátska proniká tedy štokavsko-ikavská „slavonština“. Ale na druhé straně Dalmácie, scelená

¹⁹⁰⁾ Srov. R. Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Zagreb 1952, zvl. kapitolu Ilirski pokret i kapitalizam, 130 n. a jinde.

v „ilyrských provinciích“ a po pádu Napoleonově pod přímou administrativou Vídně, přispívá k vytvoření obchodu na jadranském pobřeží. Pomyslné „troj-jediné království“ (tj. Dalmácie, Charvátsko, Slavonie), které od dob Rittera-Vitezoviće tanulo na myslí ilyrským vlastencům i politickým agentům, dostává reálný podklad.²⁰⁰⁾

V době před protihabsburským povstáním zrinško-frankopanským habsburskou ilyrskou koncepcí hlásá ve svých historických spisech záhřebský duchovní hodnostář Ratkaj, kdysi druh obou slavných Zrinských ve škole i ve vojenských službách. Za bojů protitureckých, které vedla rakouská monarchie jako první nárazníkový stát, byla habsburská koncepce ve shodě s posláním absolutistického feudalismu, bojujícího s aristokracií uvnitř a s agresorem na hranicích; odpovídalo to také tužbám lidových slovanských mas a jejich zápasu proti tureckému feudalismu, ačkoliv mnozí se vraceli po zkušenostech s rakouským feudalismem raději pod turecké pány. Ritter-Vitezović už vytvořil v historických dílech v přelomu XVII. a XVIII. století politickou tradici ilyrskou. Jak přišla včas a vhod, dokazuje nejlépe rozšíření jeho latinského spisu *Stemmatographia* (z r. 1701). Bylo to vylíčení slovanských králů, carů, církevních hodnostářů a jejich erbů (odtud jméno z řeckého *stemma*, vínek, vavřínová ratolest). Spis je jakýmsi doplňkem k Orbiniovu *Království Slovanů*. Do slavenosrbštiny přeložil to Žefarović a ve vydání z r. 1741 (mezi prvními tištěnými novosrbštinými knihami) stalo se to populární u Srbů. V srbském překladě jsou už vlivy ruské a to nejen v slovenosrbštině, ale také v obsahu.²⁰⁰⁾ Orientace rakouská se tu v rámci ilyrismu potýká s ruskou; odpovídá to poměrům ve Vojvodině.

Měl tedy ilyrismus už starou habsburskou tvář dávno před tím, než si mladý Ljudevit Gaj vyprosí v audienci u císaře Franza povolení na Novine a než dostane od jeho nástupce Ferdinanda zlatý prsten. Gaj je pokládán brzy za člověka placeného Vídní a brzy nato opět za ruského zaprodance (byl na Rusi r. 1840, aby si vymohl podporu na cyrilskou typografii své tiskárny); snad vzal později peníze také od Miloše Obrenoviće. Gaj měl už vlivné a politicky myslící předchůdce; byl si toho vědom, když se sám srovnával s Vitezovićem, aniž hned myslil na jeho konec v bídě, které sám nezůstal ušetřen.

Hrabě Janko Drašković z vojenské rodiny a sám nějaký čas voják dal ve své štokavsky psané Disertaci z r. 1832 memorandum charvátským poslancům na společný sněm uherský. Byl tu už jakýsi národně kulturní i hospodářský program. Seelení zemí charvátských a srbských v rakouské monarchii, rovná práva charváťštiny s maďarštinou, demokratické stanovisko proti stavovským

²⁰⁰⁾ Srov. P. A. Zabolotskij, *Očerki ruskago vlijanija v slavjanskich literaturach novago vremeni I, 1. Russkaja struja v literature serbskago vozroždenija*, Varšava 1908, 66 n.

privilejím. Téhož roku vyšly také spisy Rakoveců a latinská rozprava Derkoso-
sova, kde je hlavně zdůrazňováno spojení Dalmácie s Charvátskem. V odůvod-
ňování často se užívá slovanské ideologie humanisticko-barokní.

Draškovíc přešel hned na Vukovu štokavštinu, a to ještě před Gajem. V ně-
mecky psané výzvě, adresované „vysokomyslným dcerám Ilyrie“, chce získat
ženy charvátského původu pro ilyrštinu. Také jeden z prvních byl přispěvatelem
Danice. Navazování na slavné tradice dalmatsko-dubrovnické literatury je v na-
značené politicko-sociální spojitosti přirozené. Gajova úprava pravopisu štokav-
ského spisovného jazyka, psaného latinkou, podle češtiny (historičtější než fonet-
tický pravopis Vukův) navazuje také na dalmatsko-dubrovnický úzus. Gaj má
nespornou zásluhu na charvátském sjednocení v spisovném jazyku.

„Danica“, nedělní příloha Gajových „Novin charvatských“, od r. 1835 byla
vydávána zprvu kajkavským spisovným jazykem. Pak se Gaj přiklonil k štokav-
štině Vukově — jistě také pod vlivem Kollára, s nímž se znal z Pešti, a jeho
čtveřici slovanských jazyků v rozpravách o vzájemnosti. Vydal v Danici Babu-
kićovu mluvnici „ilyrského“ jazyka, štokavského nářečí. Právem charvátští ilyrci
viděli v dalmatsko-dubrovnické literatuře předchůdce, i když nelze mluvit o přímé
organické spojitosti literární tradice; v podstatě přijímali Vukovu reformu a hle-
dali pro to odůvodnění v dalmatsko-dubrovnické tradici literární. Prof. Belić už
charakterisoval Gajův čin jako vytyčení vnitřní jednoty národa spisovným ja-
zykem, který obsahoval celou minulost národa v epoše dalmatsko-dubrovnické
i současnost v jazyku Karadžićově a v národních písních.²⁰¹⁾ Ale Gaj vyjadřoval
už kolektivní názory a nálady nastupujícího měšťanstva charvátského.

Přivrženci kajkavštiny, především Kopitar, už tehdy pokládali charvátskou
kajkavštinu za součást původního jazyka, ze kterého se vyvinula také slovinština
a který vyvozovali přímo z jazyka IX. století, kterým psali Cyril a Meto-
děj. O tom byla už řeč. Kopitar, rádce a učitel Karadžićův, je, když běží o osud
kajkavštiny, odpůrcem Karadžićovy štokavštiny a celého ilyrismu. Zde se nej-
více projevují austroslovanské tendence u Kopitara. Kollára a Šafaříka pokládá
přímo za renegáty, protože zapírají prý rodný jazyk slovenský z „lásky k čes-
kým husitům a luteránům“, a nemůže ovšem Kollárovi odpustit neuznávání slo-
vinštiny jako spisovného jazyka. Kde může, povzbuzuje Charváty, aby psali
kajkavsky (zejména Kristijanoviće, původem Němce, kterému píše listy se stíž-
nostmi na Kollára a ilyrce.²⁰²⁾

Podle Ramovše kajkavština charvátská vznikla tím, že se toto území dostalo

²⁰¹⁾ Aleksandar Belić, *Okolo našeg književnog jezika*, Beograd 1951, 197 n. Týž, *Vukova
borba za narodni i književni jezik*, 183 n.

²⁰²⁾ Srov. Robert Auty, *Některé problémy vývoje slovanských jazyků*, *Slavia XXVII*
(1958), 161—170.

do hospodářské, politické a kulturní sféry starého charvátského státu (tzv. Bílého Charvátska). Tím se oddělila od slovinské kajkavštiny.

Něco podobného je v nové době. Zatím co Charváti vytvářejí hospodářsko-kulturní celek od záhřebského kraje do Slavonie, Slovinsko zůstává stranou. Teritorium slovinské národnosti je politicky a administrativně roztržštěné. Půda a její bohatství je v rukou cizinců až na nečetné výjimky. Lokální bouře slovinského lidu jsou deptány. Za osvícenského absolutismu dostává slovinský rolník svobodu, ale není zbaven roboty, desátků, naturální renty — tak jako jinde v rakouské monarchii. Nepočtená inteligence rolnického a maloburžoasního původu počíná pracovat s lidem. Seskupí se kolem vlasteneckého mecená průmyslníka Zoise, barona z původně italské rodiny. S tímto kruhem spolupracuje Dobrovský. Historik a první slovinský spisovatel dramatický je z tohoto okruhu: je to Anton Tomáš Linhart, po otci Čech z Moravy.²⁰³⁾ Jako knihovník Zoisův počíná svou vědeckou dráhu Kopitar, kodifikátor novodobé slovinštiny.

Zatím objektivní příčiny pracovaly pro slovinský spisovný jazyk na jeho kajkavské jazykové základně²⁰⁴⁾ a vedly k jeho obnově z lidové tvorby zejména v díle Prešernově a ovšem i v básních Stanka Vraze před jeho přechodem k ilyrismu a štokavštině. Vraz, básník podle srdce Kollárova a v hřejivé přízni Kollárově, dal se do služeb ilyrismu, který nemohl zakotvit u Slovinců, ale zato znamenal obrození pro Charváty. Vrazova pomoc charvátskému obrození přišla včas a musí být objektivně hodnocena velmi kladně ze stanoviska mezislovan-
ských styků.²⁰⁵⁾

Episoda Napoleonových Ilyrských provincií s Lublaní jako hlavním městem přinesla hospodářské reformy a školství v mateřském jazyku. Autor učebnic a básník Valentin Vodnik dává v básni Ilirija ožvljvena cosi jako politický program, ale není tu ještě buržoasie, která by se ho chopila. Úpadek cechovní výroby a manufaktury u Slovinců byl způsoben zejména vzrůstem průmyslu v českých zemích. Nepočtená maloburžoasie slovinská roste na druhé straně barikády. Je až ku-
podivu reálná, jak tomu dal výraz Prešeren ve své Zdravici: moc, čest, bohatství jsou mu konkrétní cíle politického boje, nikoli mátohy všeslovanské. Prešeren s několika druhy (Čop, Smole aj.) vede pokrokové měšťanstvo k tomu, aby vyjadřovalo především potřeby pracujícího lidu. A tak ilyrismu se chopili jen jednotlivci z reakční buržoasie, anebo nadšenci rázu Stanka Vraze, kterých bylo ještě méně.

²⁰³⁾ Srov. Frank Wollman, *Slovinské drama*, Bratislava 1925, 18 n.

²⁰⁴⁾ Srov. Fr. Tomšič, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, v díle L. Legiša a A. Gspan, *Zgodovina slovenskega slovstva*. 1. Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, 9 n.

²⁰⁵⁾ F. Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*, Ljubljana 1939, str. 244 n.

Vítězství nad Napoleonem a vídeňský kongres přinesly Habsburkům s benátskými državami další krajiny, obývané Charváty, zejména Dalmácií a s tím kdysi tvrz svobody, Dubrovnik, ovšem i Istrii, někdejší Senjskou Rjeku. Tak vedle Slovinců octli se z jižních Slovanů Charváti, obývající při moři a na ostrovech, v starém Charvátsku a Slavonii, v habsburské monarchii. Část Charvátů v Bosně zůstala ještě pod tureckým panstvím. Státověcně náležela část jich do sféry svatoštěpánské koruny, ale v období Svaté aliance tato sféra byla Metternichem bezprostředně podrobována Vidni, tj. feudálně kapitalistické oligarchii, jejímž exponentem byli císaři a králové z habsbursko-lotrinského rodu; vláda se skládala ze zástupců „koruny“, bankéřů (Rotschildové etc.) a kapitalisující se aristokracie (Larischové etc.)²⁰⁶⁾

Pro celkovou charakteristiku sociální struktury je především uvést, že ve vlastním Charvátsku (v tzv. banovině) desetina obyvatelstva byla šlechta, tedy kořistící třída. Měšťanská třída jí zprvu přísluhovala, nebo počala s ní tvořit kapitalistickou základnu. Stará obchodní města na Jadranu a jejich patricijské rodiny upadly. Malovýrobci počali pronikat už v XVIII. století. V době třicátých let XIX. století třídní zápas je tu ještě mezi feudálem (a jemu příslušující kapitalistickou buržoasií) a rolníkem.

Výklad charvátského jazykově literárního obrození měl podobné výkyvy asi jako výklad českého a slovenského obrození. Šlo se od rohu k rohu, od výkladu z cizích vlivů osvícenských, romantických a jiných (evropských nebo dokonce světových), především literárních, k druhému výkladu: naprostým svérázem, vlastním růstem.²⁰⁷⁾ Ale tomuto výkladu scházela souvislost s hospodářským vývojem a základnou. Upadaly-li starší výklady do ideologické vlivologie (např. Dj. Šurmin v materiálově dokumentované práci *Hrvatski preporod*, I, II, 1903—1904), zkršlovaly práce druhé řady kulturní fakta tím, že je isolovaly.

Ještě ani velmi pronikavý a poučený znalec charvátské minulosti Antun Barac ve své knize *Književnost ilirizma* při všem sociologismu nedobral se obrazu ženoucích sil třídního zápasu, ze kterého by byla patrná úkonnost a úkol slovanského myšlení té doby; také souvislost tohoto obrození ilyrismu se staršími projevy toho rázu není po této stránce vyšetřena. Barac správně odmítá úzké chápání ilyrismu v jeho zrodu a cílech. Podle Barce zejména Fancev přečnuje Draškoviće, jeho Disertaci pokládá nesprávně za začátek obrodného hnutí a snižuje význam Ljudevita Gaje. Právě to, co tvořilo dynamiku

²⁰⁶⁾ Srov. E. Priester, *Kratkaja istorija Avstrii*, ruský překlad, Moskva 1952, 302.

²⁰⁷⁾ Zde to byl zejména Franjo Fancev, zvláště v statích *Hrvatski ilirski preporod* jest náš autohtoni pokret, *Hrvatsko kolo* 1935, *Hrvatski preporod kao hrvatski općenarodni pokret*, *Hrvatska revija* 1936. Několikrát polemisoval s Mat. Murkem a s jeho pojetím, celkem správným (*Reformation und Gegenreformation bei den Südslaven* aj.), o narůstání sjednocovacích tendencí v starší době ze stanoviska úzkého buržoasního nacionalismu charvátského.

ilyrismu, to jest jeho slovanství a jihoslovanství, Fancev zkresluje.²⁰⁸) Barac formuluje věc tak, že ilyrismus byl charvátským hnutím, že vznikl z charvátských poměrů a že působil hlavně na Charváty, ačkoli připouští nějaké vlivy. Ve vlastenecké lyrice nalézá hlavní motivy: především víru ve velikost Slovanstva a Illyrstva, vědomí slavné minulosti (tedy v podstatě navázání na humanisticko-barokní motivy) a přesvědčení o vznešeném poslání Slovanů v dějinách lidstva a z toho vznikající vůli vytvářet tuto velkou budoucnost. Podle Barce ilyrci vytyčili pojem národa proti státoprávnímu pojmu Charvátska „nevázaní třídními zájmy“.²⁰⁹)

V tvorbě ilyrců, zejména Vraze, Mažuraniće, Preradoviće, hledá doklady názorů, které souvisí blíže s názory Kollárovými, ačkoli jejich kořeny jsou také „ilyrské“, domácí. Barac vlivy Kollárovy a Šafaříkovy, které mají přece dosah hlubší, nedoceňuje po jejich politicko-sociální stránce; vlivy Čelakovského, Erbenovy i Langrovy jsou rázu více literárního. Německé vlivy období bojů protinapoleonských a Mladého Německa hodnotí příliš vysoko.

Celkem objektivistické seskupení vlivů zdůrazňuje vedoucí a iniciativní síly slovanského myšlení, ale třídně je neurčuje. Barac neuznává Kardeljových postřehů. Edvard Kardelj vydal už r. 1939 pod pseudonymem Sperans knihu Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, kterou censura zabavila; druhé vydání vyšlo až r. 1957, tedy už po smrti Barcově. Kardelj se zde musil přirozeně zabývat ilyrismem, který se dotknul podstatně Slovinců, třeba byl progresivním vývojem slovinským odmítnut. Ale právě příčiny tohoto odmítnutí odhalují třídní tvář ilyrismu, na kterou se zapomínalo pro shledávání ideologických vlivů cizích a také i zdrojů domácích.

Kardelj především vyšetřil politicko-sociální poměry u Slovinců. Ilyrismus se mezi Slovinci šířil zejména na Štýrsku a Korutansku, germanisací nejvíce ohrožených, se vznikající slovinskou maloburžoasií. Kraňsko bylo klerikálně konservativní, heslem inteligence (většinou kněží katolických), buržoasie a statkářů bylo: „Vše pro víru, dům a císaře.“ Klerikálně-konservativní vrstva byla nepřátelská ilyrismu. Biskup Slomšek proháněl doslova přívržence ilyrismu mezi kněžími (tak Majara Ziljského, Jarnika, Trstenjaka aj.). Teprve r. 1848, kdy bylo třeba zadusit revoluci, octla se klerikálně konservativní vrstva s ilyrci v jednom táboře. Kardelj vysvětluje věc takto: „Ačkoli se ilyrismus lišil ideovým původem od klerikálního konservatismu, byl mu příbuzný svou sociální podstatou. Ilyrismus — jak povstal v Charvátsku — vyjadřoval spojování ten-

²⁰⁸) Antun Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije I., Književnost ilirizma, Zagreb 1954, 36 n. Barac zde jmenuje zejména Fancevovu studii Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, Gradja XII, 1932.

²⁰⁹) L. c. 46.

denci části charvátské šlechty, která hájila své materiální, politické a kulturní zájmy proti maďarskému centralistickému útisku, s nacionálními tendencemi nevyvinuté charvátské buržoasie a maloměšťanstva. Tomu je připsat, že vedení charvátského ilyrského hnutí přišlo do rukou nebo aspoň do rozhodujícího vlivu feudálních a oportunistických, z jedné poloviny buržoasních, z druhé poloviny feudálních elementů, které hleděly s nedůvěrou na demokratické vření v lidových masách“.²¹⁰⁾

Podle Kardelje je ilyrismus u Slovinců středním směrem politickým mezi klerikálními konservativci (Bleiwais) a revolučně demokratickým směrem, jemuž dali výraz Prešeren a Smole. Maloburžoasie slovinská v Korutansku a Štýrsku dala nejvíce přívrženců ilyrismu mezi Slovinci: Vraze, Miklošiče, Kočevera, tedy právě ty nejvíce vynikající. Myšlenka nacionální záchrany ohroženého národa spojila se tu s vědomím slovanského příbuzenství a sounáležitosti slovanské, jak se to objevuje v kritických dobách i jinde u malých národů slovanských. K tomu přistoupily vlivy kollárismu, založeného na čtyřech hlavních nářečích slovanského jazyka a národa. Oběť vlastního nevypělého literárního jazyka a literatury tehdy nepatrné malého národa nezdála se jim tak těžká; zejména příklad Charvátů, obětujících svou kajkavskou literaturu, a příklad Slováků, píšících tehdy ještě většinou česky nebo československy, působil přesvědčivě. Pro tehdejší stav písemnictví a úroveň unifikační myšlenky národní u Slovinců je příznačný regionalismus. Vídeňský centralismus a klerikální konservatismus podporoval antagonistické regionalistické nálady, jako když v Štýrském Hradci a v Celovci zamítali knihy v kraňském nářečí a podporovali odstředivé pravopisné soustavy. Metody u nás známé z bernolákismu a ziašovštiny.

Analýza slovinského ilyrismu přispívá k poznání charvátského ilyrismu; ale přesto není to jen analogie. Zejména Kardeljovo shrnutí problému slovinského ilyrismu jako „výrazné ideologie nevypělé buržoasie a nacionalistického maloměšťanstva, kolísajícího mezi demokracií a reakcí“ (str. 198), nedá se bez výhrady použít na charvátský ilyrismus. Také jeho názor, že charvátský ilyrismus byl v ideovém pohledu jen „različek panslavizma“ (l. c. 195), nelze přijmout, zejména ne tehdy, když Kardelj činí z panslavismu „jen jednu z forem nacionálního probuzení u všech rakouských slovanských národů a druhy také jednu z forem více nebo méně výrazné tendence po hegemonii nad jinými slovanskými národy“ (l. c. 195).

U Čechů a Slováků nevytvořilo se nic, co by z vědomí příbuznosti a sounáležitosti slovanské, které jsou ovšem formou národního uvědomování a jsou důležitým činitelem v jazykově literárním obrození, činilo prostředek hege-

²¹⁰⁾ Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, 193—194.

monie. Snad by padala na váhu otázka samostatné spisovné slovenštiny. Na-
hoře jsme citovali tolerantní názor Jungmannův na bernoláčtinu. O spisovnou
bibličtinu na Slovensku, tj. o její další trvání v úzu, usilovali více Slováci
(Kollár, Šafařík a jiní), a nikoli Češi. Také spisovné charvátské kajkavštiny
vzdali se Charvátí, a to nikoli s představou, že budou hegemony nad Srby nebo
nad Slovinci. Zůstává zde pak jen případ slovinských ilyreů. Bylo by snad ilu-
sorní tvrdit, že tento nejmenší národ jihoslovanský, jemuž běželo o bytí a ne-
bytí, měl co činit s představou hegemonie ve svém ilyrském hnutí. Ve všech
případech rakouských národů slovanských je prostě touha zachránit se v těs-
nějším a větším společenství slovanském, touha, která vychází patrně z lidových
slovanských mas. Formulace toho v třídních rukou navazuje na starší ideologii
na slovanském jihu, na tzv. ilyrskou ideologii, na které se účastnili už od dřívěj-
ška hlavně kněží. Vhod přichází ovšem Kollárova „Vzájemnost“, jejíž třídní
zaměření odpovídá hlavním nositelům myšlenky ilyrismu u Charvátů, „ne-
vyspělé buržoasii a nacionalistickému maloměšťanstvu, kolísajícímu mezi demo-
kracií a reakcí“, tím spíše pak přichází vhod Slovincům, kteří neměli demokratickou
levici. U Charvátů v té době je silný demokratický proud, demokratická
levice, která se sice neprojevila uchopením slovanských masových tendencí
a jejich formulací, ale přesto ilyrismus a slovanské formulace nepřijímala
pasivně. Nemůže se předpokládat, že by národní kolektivum, lid, přijal spi-
sovnou štokavštinu, kdyby nebyl sám přesvědčen o prospěšnosti toho, kdyby
sám už nebyl sjednocujícími tendencemi prostoupen. Také intelektuální demo-
kratická levice přijímala tuto změnu především s ohledem na to, že zde nastane
spojení mezi vykořisťovanou třídou jihoslovanských rolníků a jihoslovanskou
pokrokovou maloburžoasií. V tomto jazykovém sjednocení charvátského národa
je praktické jádro ilyrismu: proto mají pravdu ti, kteří tvrdí, že to byl fakt
obrození u Charvátů, neboť konec konců byl to ve výsledku jen úspěch jazy-
kově literární, omezivší se na Charváty. Slovinci z toho procesu získali jen
sjednocení v pravopise. V tom se sešla nevyspělá buržoasie a feudalita s po-
krokovou demokratickou levicí. Sny o Velké Ilyrii, které konejšily obavy před
germanisací a maďarisací u buržoasie a zčásti i u feudality, konejšily také obavy
před revolučními hnutími v lidu, jehož aktivita měla být obrácena tímto smě-
rem. To se pak podařilo v Jelačićově kontrarevoluci r. 1848.

Pravdu má Kardelj v názoru, že „třebas panslovanští ideologové tvrdili, že
se opírají jen o slovanskou Rus, ve skutečnosti se opírali o ruský absolutismus,
který byl hlavním sloupem reakce v Evropě.“²¹¹⁾ V tom smyslu může Kardelj
pokládat „panslavismus“ od samého začátku za živel reakce. On přirozeně při-
pouští, že to „ovšem neplatí pro všechny takové proudy u slovanských národů“.

²¹¹⁾ Kardelj, l. c. 196.

Praví: „Ideu slovanské vzájemnosti tlumočili rozliční ideologové různě. Revolučně demokratické křídlo, které právě hledalo spojence proti německé liberální buržoasii, tlumočilo ideu panslavismu jako ideu politického spojení slovanských národů, při tom však na první místo stavělo demokratické principy a uznání individuálnosti jednotlivých národů. Takové stanovisko hájil také Prešeren proti Vrazovi.“²¹²⁾

Kardelj zde má zřejmě na mysli ve svém širokém pojetí „panslavismu“ orientaci austroslovanskou. Potvrzuje to také uvedení známého výroku Havličkova z r. 1844 o nebratrství Rusů a Poláků vůči Čechům a o větším nebezpečí pro národnost z jejich strany než ze strany Maďarů a Němců.²¹³⁾

Spojování „panslavismu“, ilyrismu s evropskou romantikou literární jako hlavním zdrojem a podnětem je už proto nesprávné, že nebylo v charvátské a v slovinské literatuře nějakého klasicismu jako směru, na který by se v ilyrismu romanticky reagovalo. Souhlasí to také s vývojem v české a slovenské literatuře a zejména v položení Kollárově mezi těmi směry: opožděný klasicista cítí celý romantismus jako něco cizího a nezdravého, odmítá ho: nelze ho tedy s ním uvádět v souvislost, a to zejména ve významové složce slovanské. Zde jsou ostatně zřejmé humanisticko-barokní postupy v celkovém klasicistickém rámci Slávy dcery i v jejím historicko-filosofickém doprovodu, v rozpravě o vzájemnosti.

Lze tedy souhlasit s Barcem, že v charvátské literatuře ilyrského hnutí nebyly základní podmínky pro rozvoj romantismu (ve smyslu západoevropském), a to ani podmínky ekonomicko-sociální, ani ty, které shrnujeme jako dědictví literární tradice.²¹⁴⁾ V mnohém ohledu osvětluje postava Vrazova jihoslovanský ilyrismus, tj. první jeho fázi, která snila o Velké Ilyrii, dokonce i ve spojení s Bulhary. Právě toto rozšíření myšlenky až na Bulhary připomíná sjednocovací snahy luteránské akce Trubarovy a katolického uniaticismu. Jejich podklad byl stále v myšlence osvobození Slovanů z tureckého jařma, v myšlence, která sice vycházela z lidových mas, ale druhdy se jí zmocňovaly vládnoucí třídy a zneužívaly jí k svým účelům. Také myšlenka jihoslovanského ilyrismu byla zneužita reakční německou feudalitou a liberalistickou buržoasií, k nimž se připojily třídě podobné vrstvy charvátské a slovinské.

Stanko Vraz v poměru k rodnému slovinskému jazyku je stejně tragický jako Kollár, jeho vzor v mnohém ohledu; Kollár však uměl vyslovit jedinečně slovanský pathos své doby. Vraz nenáleží k lyrikům prvé řady. Kardelj v proti-

²¹²⁾ L. c. 196.

²¹³⁾ Cituje to podle rozpravy A. Poljance, *Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti, Sodobnost* 1938, št. 7—8, 327.

²¹⁴⁾ Barac, *Književnost ilirizma*, 150 n.

kladu k Prešernovi, který ovšem byl lyrikem prvé řady, staví Vraze do stínu. Ale nahlížíme-li historicky a dialekticky na tuto problematiku, musíme připustit, že zjev Vrazův byl zrovna tak dobově podmíněný a nutný jako Prešernův: z jejich protikladnosti rostla tradice nové slovinské i nové charvátské literatury. Vnitřní svár Vrazův byl plodný pro obě literatury, jimž oběma plným právem náleží.

Přijme-li se Kardeljův názor na ilyrismus na Slovinsku jako na hnutí antidemokratické, které mělo až nepřátelský vztah k revolučním požadavkům slovinského rolnictva a které popíralo samostatnost slovinského národa a jazyka a tím pracovalo pro charvátskou hegemonii, je tím dán ovšem také odsudek Vrazova zjevu a díla.

Prešernův „zábavný nápis“, kterým zřejmě paroduje Kollárovu formu, jako demaskuje jeho nedemokratický názor na čtyři „spisovná nářečí“, mluví tu za všechno jiné.

Prešeren lapidárně vyjádřil stanovisko všech kulturních pracovníků obrozujících se a už jazykově obrozených slovanských národů. Měl na to nejvyšší právo: právo slovesného tvůrce v jazyku vlastního národa. Prešeren sám zapomněl v básni ovšem na Bělorusy, na Bulhary a Makedonce, o kterých se ovšem v té době vůbec mnoho nevědělo. Mezi těmi zapomenutými Slovany, kteří nemají právo na svůj spisovný jazyk a mohou „jen štekát a lízat ruce“, jmenuje Prešeren na prvním místě Bílého Charváta (poté Rusňáka, Slováka, Slovincé). Myslí tím jistě Charváta-kajkavce. Přesto strohý nápis Prešernův není práv ani ilyrismu, ani zejména Vrazovi, na kterého především míří jeho ostří. Slovinští ilyrci — stejně jako charvátští — přemýšleli dokonce o novém uměleckém jazyku jihoslovanském; v tom projevíli ovšem nereálnost svého myšlení a závislost na humanisticko-barokních nápadech (už Križaničův pokus o společný slovanský jazyk není první u Charvátů). Ze stanoviska historikova, který sleduje kladné a záporné síly v procesu, směřujícímu k buržoasní revoluci, musí se jevit slovinský ilyrismus a jeho představitel básnický, Vraz, negativně. Už Fran Petre²¹⁵) při vši objektivistické spravedlnosti, s kterou zejména vysledoval Vrazovy přínosy evropské romantiky i slovinského jejich přepracování a tím jeho kladné působení na úroveň charvátské literatury, přece jen ze stanoviska slovinského musil opakovat soud, který provedla historie, to je sám život a vývoj slovinského národa. Přesto Vrazovo přispění k vítězství spisovné štokavštiny u Charvátů, kterou se charvátský národ nejen sjednotil jazykově, ale také dal základ duchovnímu sblížení se srbským národem a pozdějšímu sjednocení ve společném státě, je nemalý. Jeho příklad, příklad Slovincův, byl v rozhodné chvíli pro Charváty příkladem strhujícím. Prešeren pracoval pro slovinský národ, jeho ustavení v nejbližší budoucnosti. Vraz přispěl k vzniku předpokladů a pod-

²¹⁵) F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, 276 n.

mínek budoucnosti svých krajanů ve společném státě se Srby a Charváty. „Slovinský uskok“ (podle Prešernova epigramu) je teprve nyní posuzován s historickou spravedlností, zejména také jako slovinský spisovatel.²¹⁶⁾ Slodnjak vysledoval příklon Vrazův k literární tradici kajkavsko-charvátské už v jeho mladých letech vlivem kněze Jaklina, který byl opět pod vlivem Štefana Modrinjaka. Je to tedy jakési rané slovinské řešení jihoslovanské otázky. „Slávy deera“ dostala se Vrazovi do rukou už r. 1834, a to v době, kdy kolísal mezi štýrským nářečím a kraňským, kterým psal Prešeren a které dělalo Vrazovi potíže. Výtka Kollárova (ve IV. zpěvu), že Štýrsko a Korutany dosud se neozvaly k volání matky Slávy, dotkla se Vraze hluboce, ačkoli byla nespravedlivá. Proto patrně zesílila představa, že „ohled na početní inferiornost slovinského národa nás přesvědčuje o nutnosti připojení k některému sousednímu a příbuznému národu“, jak psal Vraz r. 1838 Prešernovi.²¹⁷⁾ Proto také pokusy o nějaký umělý všeslovanský jazyk, kterým chtěl dokonce svého zbožňovaného „slovanského proroka a spasitele“, „Mojžiše a Jeremiáše“ v jedné osobě „překollárovat“, jak praví vtípně Slodnjak.²¹⁸⁾ Kollára také napodobuje neorganickým slavisováním štýrské slovní zásoby. Krátce Slodnjak vysvětluje Vraze také z regionalistických bolestí zrodu spisovného jazyka slovinského, ve kterém se uplatnila kraňština za uměleckého vlivu Prešernova a teoretické orientace Čopovy. Odhodlání Vrazovo přejít postupně na ilyrštinu, tj. na spisovnou štokavštinu, uchránilo sjednocovací proces spisovného jazyka slovinského před rozštěpením. Vraz nejednal svévolně, z uražené ješitnosti nebo z nedůvěry ve vlastní síly básnické v zápase s Prešernem; odtud nevzniká historický omyl Vrazův a jeho pochyby o možnost samostatné existence slovinské literatury a slovinského národa. Je to přece jen deset let po tom, kdy Dobrovský se veřejně vyslovil proti zavedení českého jazyka na gymnasia. Je to snad přece především vliv Kollára a jeho rozpravy o vzájemnosti, která vyzývá takové nárůdky (Natiönchen), aby neuplatňovaly své dialekty na úkor čtyř velkých nářečí. Koho jiného spíše mohl mít Kollár na mysli než Slovince, nemyslel-li na Slováky? Koho jiného měl Vraz uposlechnout než „slovanského proroka a spasitele“, který mu byl vzorem také básnickou tvorbou v českém spisovném jazyce? Také svým vztahem k lidové písni je Kollár vzorem Vrazovým. Právě toto rozpětí mezi uměleckým projevem lidu a vysněnou slovanskou tvorbou umělou, jejíž jazyk se označuje jako slovanský, jednotně „národní“, „národní“ ve významu zvláštním, nad-

²¹⁶⁾ Zejména Anton Slodnjak v úvodní studii k vydání jeho slovinských básní: O Stanku Vrazu kot slovenskem književniku, Slovenska djela I–II, Zagreb 1952, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Noviji pisci hrvatski, knj. 5, 6.

²¹⁷⁾ Srov. Kardelj, l. c. 198.

²¹⁸⁾ Anton Slodnjak, O Stanku Vrazu kot slovenskom pesniku, Slavistična revija III (1950), 74.

národním (ačkoli se musí připustit čtyři „spisovná nářečí“) — je onen anachronistický „kollárismus“. Vývoj slovanských národů ho uváděl všude na míru. V základním pojetí Kollárově čtyř hlavních spisovných nářečí, jak to přejal od Poláka Lindeho, nebyla původně myšlenka hegemonie. Ale tuto myšlenku musily vkládat do koncepce ty národy slovanské, jejichž jazyk měl být obětován. A na území rakouské monarchie byly to právě národy, rostoucí z vykořisťovaného rolnictva, tedy Slováci a Slovinci především. Bylo a je nasnadě spojovat s tím také podmínky politicko-sociální. Ale k „oběti“ jazyka je třeba poznamenat, že u obou národů se jednotný spisovný jazyk teprve tvořil.

A bylo třeba nedemokratičnosti právě v otázkách národních, jak se projevila v kollárismu a ilyrismu, aby vyvolala silnější pohyb v úsilí o vytvoření národních spisovných jazyků. Z těchto slovanských ideologií brali si Slovinci a později Slováci slovanství právě jen jako východisko, jako odrazový můstek pro své osobité národní citění.

Ale je zde hned velký rozdíl mezi těmi dvěma muži, kteří se stali vůdci a středy jazykově literárního obrození jmenovaných národů, to jest mezi Prešernem a Štúrem. Kardelj přejímá Lončarovo hodnocení Prešernova slovinství a slovanství. „Prešeren se stal světový ne proto, že se postavil v tak ostrý protiklad k jiným národům, zvláště v protiklad germánsko-slovanský, jak to kázalo slovanské evangelium Kollárovo, ale proto, že ačkoli vyrostl z čistě domácí půdy, spojil svou do největší míry dovršenou slovinsko-slovanskou individuálností s evropskou universálností na základě kultury, rovnoprávnosti a svobody...“²¹⁹⁾

Štúrova závislost na Kollárově slovanském humanismu, který mu splýval s Hegelovou filosofií kulturních epoch, snovanou do nejvyšší epochy slovesného umění u Slovanů (od „slova“!), zabránila skutečně i teoretické souvislosti se Západem; vlivem slavjanofilství ocítil se pak Štúr na mostě hegelovské filosofie státu, po kterém už nutně vedla cesta k reakčnímu panslavismu (správně panrusismu) Katkovovu a Lamanského. Má tedy pravdu Kardelj v názoru, že Prešeren, chtěje otevřít svému národu cestu do budoucnosti, musil rozbít vše, co bránilo mobilisaci ženoucích sil, a že proto demokratický moment určuje jeho vztah k slovanské vzájemnosti. (Kardelj, l. c. 200.) To najdeme také u Havlíčka po jeho ruském pobytu a dozrání politickém.

Tento demokratický moment a praktický reálný smysl politický určoval také vztah Srbů k ilyrismu. Srbové ve Vojvodině a v obrenovičovském Srbsku první vystihli, že „slovanská vzájemnost“ ze stanoviska politického je především teorie potlačených rakouských Slovanů, boje jejich buržoasie s buržoasií

²¹⁹⁾ Překládám z Kardeljova citátu (Kardelj, l. c. 200) ze studie dra Dragotina Lončara, Bleiweis in njegova doba, str. 67.

vládoucích národů německého a maďarského. Rozvoj výrobních sil, brzděný do té doby majiteli půdy, spahiji a janičáry, i „ditlukem“, dalším bezpracným ziskem na práci rolníkově, a rozvoj kapitalistické skladby daly se rozkladem rodinné zadrugy a osídlením městeček srbskými řemeslníky a trhovci, mizením rozdílu mezi venkovem a městem za sveřepé a zištné autokracie Obrenovičovy. Oficiální pouta, vízící srbská knížectví k carskému Rusku, jehož diplomatická pomoc rozhodla po vítězství nad Turky r. 1828, byla reálná a silnější než jakákoli teorie, snící o společném „ilyrském“ národě a politickém spojení jižních Slovanů.

Opuštění cyrilice, která spojovala Srby s Rusy a byla znakem starého církevního spojení, které se ukázalo už jako důležitý činitel politický, bylo pro reálně myslícího Srba, ostatně vždy beroucího znárodněle pravoslaví více jako vnější národnostní znak, něčím jako zradou národní osobitosti. Expanse štokavštiny (srbštiny) Karadžićovy, o kterou se musilo i mezi Srby zápasit a jejíž uznání jako spisovného jazyka přicházelo u Srbů později než u Charvátů, neznamenal pro Srby nějakou oběť ze strany Charvátů, za kterou oni by měli jako kompensaci přijmout latinku. Takové papírové představy mohly být jen v hlavách ilyrských literátů, neznajících vlastní stav a život Jihoslovanů, nehledě už ani k nedocenění církevních tradic pravoslavných. Z naznačené politicko-sociální situace už plyne, že u Slovanů v jařmu tureckém není otázka odnárodnění v tom smyslu jako v Rakousku a v Uhrách od počátku XIX. století. V tom smyslu nevede se tedy boj za národní kulturu a jazyk s Turky samými, tj. s tureckou administrativou; u Bulharů je boj proti řecké církvi, která odnárodnjuje, tedy boj pravoslavných Bulharů s pravoslavnými Řeky. Po vzniku srbského knížectví a po osamostatnění bulharské církve otázka společné „ilyrštiny“, která se pro Bulhara nebo Makedonce mohla jevit jen jako srbština, dokonce spojení s rakouskými Slovaný v jednom státě „ilyrském“ atd. mohly být jen nereálným sněním, které zastíralo skutečnost, stále sílící povědomí bulharské osobitosti: slavnou minulost kulturní, rozšíření bulharské kultury v církevněslovanské knize u všech Slovanů. Toto povědomí je už neseno vrstvou pokrokové bulharské maloburžoasie, která na rozdíl od vrstvy čorbadžijů, privilegovaných trhovců a překupníků daní, je živena duchem hajduků, hajdutinů, partyzánských bojovníků za svobodu a mstitelů křivd na lidu spáchaných. Také pro Bulhary v té době nejbližší oporou může být ruský stát a pravoslavný lid toho státu. Podobně jako Srbové musí se starat reálně sami o sebe. Srbové jsou už tehdy praktičtí politikové.²²⁰⁾ Je příznačné, že mezi Srby

²²⁰⁾ Tento rys politického praktikismu dobře vystihl už Platon Kulakovskij, Illirizm, Izsledovanije po istorii chorvatskoj literatury periodu vrozozhdenija, Varšava 1894, zvl. 237 n. Dj. Šurmin, Hrvatski preporod (1904) II, 78 n., sleduje názor, projevující se už v obrozenském hnutí u Charvátů a Srbů, že idea slovanské vzájemnosti je „dítkem nesvobodných Slovanů“.

nejradikálnějším odpůrcem ilyrismu byl právě onen Teodor Pavlović, který se stýkal s Kollárem a uveřejnil první srbskou verzi jeho rozpravy o vzájemnosti. Přímo veřejně zakazoval „iliromanům“, aby nazývali Srby jménem Ilyrů a kazili jim jazyk atd. A končí článek v Srbském národním listě r. 1841: „Nechceme vůbec ilyrství.“²²¹⁾

„Ilyrsky“ pojímané slovanství v první polovině XIX. století musilo už působit také u Bulharů brzdivě ve sbírání národních sil a hledání mezinárodní opory. Bulhaři navazují přímo už na pokrokové síly v Rusku, hledají oporu v ruském lidu. Mezitím ilyrství u Charvátů našlo svůj přirozený úkol v národním obrození, především v jazykově literárním, které bylo výrazem formování nacionálního vědomí. Vědomí srbského národa bylo už zformováno v osvobozeneckých bojích a vysloveno Mušickým, Simou Milutinovičem a řadou anonymních skladatelů lidových, zejména v hajduckých písních. Podobně se ustavovalo také národní vědomí bulharské. Růst kapitalistických vztahů uvnitř feudálního řádu²²²⁾ určuje také způsob a ráz přechodu národnosti v národ a v tom úkonost vědomí příbuznosti slovanské a stupeň i směr citu sounáležitosti. To je možno odhalit z dnešního stanoviska. Účastníci těchto přelomových událostí jsou více méně jen ukazateli vlivů, nejsou-li přímo nárazníky. Takový je např. pocharvátštělý Slovák Šulek, spolupracovník Gajův a pak odpůrce jeho, když Gaj přešel do vládního tábora. Šulek statí Narodnost Slovaka v Danici r. 1845 přihlásil se k štúrovcům, a to proti názorům ilyrců (Gaj, Tkalčević aj.), kteří se k Štúrově slovenštině chovali záporně nebo nerozhodně.²²³⁾

²²¹⁾ Srov. Dr. Ilija Mamuzić, *Ilirizam i Srbi*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 247, u Zagrebu 1933, zvl. 85 n.

²²²⁾ Srov. S. A. Nikitin, *Štúr a národnostný boj južných Slovanov*, Slovenské pohľady LXXII (1956), 162 n.

²²³⁾ Srov. Rudolf Maixner, *Bogoslav Šulek*, v úvodě vydání *Izabrani članci od Rud. Maixnera a Ivana Esiha*, Zagreb 1953.

Když mladý car Petr jel r. 1697 do Drážďan, čekal naň sedmdesátiletý pastor Michal Frencl u Zlého Komorowa; chtěl mu dát knihy, které složil „sarmatskou řečí“, podobnou té, kterou mluví car sám „s mnoha tisíci miliony poddaných“, jak napsal v listě, který se zachoval.²²⁴⁾ Car nedal zastavit — a tak přišel o hyperbolu „tisíci milionů duší“, které by se byl asi svým hlučným smíchem zasmál. Možná, že by byli našli společný předmět rozhovoru o pietismu, s jehož prvním vyznavačem Spenerem Frencl byl v přátelském styku. Frenclův překlad Nového zákona podle Lutherovy bible s přihlížením k řeckému originálu a k českému a polskému překladu vyšel za podpory německé pietistky r. 1706 v Žitavě, městě českých exulantů. Úprava pravopisu podle českého vyplynula z činnosti překladatelské. Staré česko-lužické spoje evangelické v průběhu XVIII. století připomeňme si v této spojitosti tímto: z obrovského národopisného rukopisného díla Abrahama Frencela, osvíceného filologa, historika, národopisce, vydal části o svatebních a pohřebních zvycích lužických potomek českých exulantů Pescheck v Žitavě. Abraham stejně jako otec jeho Michal měl silné povědomí slovanské a pyšnil se rozšířeností slovanského jazyka od Labe do Číny a na jih do Konstantinopole. Svá velká díla psal latinsky a německy.

Od r. 1706 je přirozeným středem lužicko-českých styků lužický seminář v Praze. Jeho zřízení náleží do akce propagandy víry. Za tereziánských reforem počal tam Dobrovský svou praktickou činnost slavistickou výukou seminaristů; plodem této celoživotní práce byla mluvnice lužičtiny, kterou Dobrovský zničil v záchvatu choroby. A tak až mluvnice Zejlerova z r. 1830 podle české mluvnice Dobrovského vyplenila ty nedostatky, které se tak přičily Dobrovskému v dolno-lužickém překladě Nového Zákona (přeložil Fryco r. 1796) a v Hauptmannově mluvnici dolnolužičtiny (z r. 1761).

Tak má Dobrovský přece jen nepřímý podíl na obnově lužičtiny spisovné,

²²⁴⁾ Srov. Josef Páta, Úvod do studia lužickosrbského písemnictví, Praha 1925, str. 68 n.; Josef Páta, Zawod do studija serbskeho pismowstwa 1929, 78 n.; Rudolf Jenč, Stawizny serbskeho pismowstwa, I. dzěl, Budyšin 1954, Spisy Institutu za serbski ludospyt 1, str. 76; Antonín Frinta, Lužičtí Srbové a jejich písemnictví, CSAV 1955, str. 34. Těchto příruček také v dalším užívám.

kteře bylo třeba pro další vývoj národnosti, znovu ničené feudální Svatou aliancí. S pádem Napoleonovým totiž ztratilo Sasko, spojenec Napoleonův, větší část Horní Lužice; vítězné Prusko ji připojilo k Slezsku. Zákaz usazovat se ve městech pro Srby trval až do r. 1856 (!). Může se tedy mluvit jen o sešské maloburžoasii u Srbů (statkářů byla asi třetina). Poddanství trvalo v Prusku do r. 1825, v Sasku do r. 1832. O dělnickém živilu lužicko-srbském sotva se dá mluvit v obrozenské době. Industrialisace přinášela germanisaci.

Přesto jazykově literární obrození se projevilo, a to především několika studentskými spolky, středisky. Je to „Sorabija“, srbský odbor studentů na universitě v Lipsku, který založil literární archiv pro rukopisné práce.

Roku 1839 vznikl ve Vratislavi pod protektorátem prof. Jana Ev. Purkyně srbsko-německý spolek studentský pro lužické dějiny a jazyk. Srbská sekce se soustředila hlavně na srbský jazyk, folklor a jiné slovanské jazyky. Přednáškou o lužicko-srbských písních Jan Arnošt Smoler zahájil činnost spolku. Získal Purkyně, ten ho vzal k sobě a udělal učitelem svých dětí. To byl přímo vzor praktické česko-lužické vzájemnosti; z toho vyrostla pak mezislovanská činnost Smolerova. Smoler byl iniciátorem a Mosak-Kłosopólski zakladatelem spolku v Budyšině, hlavním městě Horní Lužice, p. n. „Societas slavica Budissinensis“. Brzy po založení navštívil spolek Ludovit Štúr, který studoval tehdy v Halle. Od něho získali studenti mnoho poučení o slovanství i praktické rady; poradil jim, aby navázali písemné styky s jinými Slovany. Zaměření spolku na mezislovanské styky vedlo k plodným radám Purkyňovým a Čelakovského Smolerovi ve Vratislavi a Palackého v Praze: konečně se z toho zrodila Mačica Serbska r. 1847 podle vzoru Matice České. Členové Slovanské společnosti budyšinské podle písemné rady Kollárovoy a jeho vzoru počali sbírat lidovou tvorbu, zejména píseň.

Osvětová a záchranná práce mezi Lužičany dostala tak nutné orgány. Bylo to v době zesíleného germanisačního tlaku. Od článku pastora Richtera v „Neues Lausitzisches Magazin“ r. 1826, kterým vyzýval k poněmčení Srbů, dály se o to stále pokusy. Srbský poslanec, advokát Fr. A. Klin, pozdější předseda Matice Srbské, vymohl proti návrhu na zavedení výhradně německého jazyka na vesnické školy v saském sněmu r. 1835 aspoň ponechání čtení a náboženství v srbském jazyku. Nestoudnost germanisace, doprovázená evangelickými důvody, byla výrazem šovinistické velkoněmecké buržoasie kapitalistické, spojené s feudály a jejich velmocenskými plány. Pokroková třída německého národa zatím sbírala síly k revoluci.

Mezitím byly pozoruhodné projevy slovanského vědomí v Lipsku, které mělo už tehdy mezinárodní knihkupecký trh. „Slowjanske towarzstwo“ v Lipsku založil r. 1842 Jan Petr Jordan, lektor slovanských jazyků, jako jeho předseda; jednatelem byl Mosak Kłosopólski. Tento nadšenec pro Slovanstvo zval se

vlastně K. A. Mosig von Aerenfeld a pod tím jménem přeložil do němčiny „Slovanské starožitnosti“ Šafaříkovy (Slavische Alterthümer r. 1843, 1844). Získal si tím nemalou zásluhu o dílo, které v slovanském obrození je výrazem a dovršením dějinné základny obrozenské jako obnovy slovanských rovnoprávných evropských národů, usilujících o osvobození národní a sociální.

S Jordanem uplatňuje se mezi Lužičany už skutečný zájem slavistický, o čemž svědčí už v Lipsku vydávané „Jahrbücher für slavistische Literatur, Kunst und Wissenschaft“ (v l. 1843—1848), myšlené jako ústřední orgán slavistický, a Slavische Centralblätter (1848—1849), které vydával v Praze po zastavení své lipské docentury. Byly to pokusy o uskutečnění plánů Dobrovského a Šafaříkových na jednotný slavistický orgán. Je příznačné, že se jich chopil nejmenší slovanský národ, určený Němci k zániku (pokusy obnovoval později Smoler časopisy v letech padesátých a šedesátých).